

VIGILIA

1978
május

RÓNAY GYÖRGY †
(1913—1978)

SOMLYÓI TÓTH TIBOR
JOCULATOR DEI

DÁVID KATALIN

A HAHÓTI ÉS A CSATÁRI
BENCÉS APÁTSÁGOK ALAPÍTÁSÁRÓL

OTTLIK GÉZA: Kosztolányi novelláiról

BOROVI JÓZSEF: A cseh–lengyel és a magyar
egyházszervezés

DSIDA JENŐ: A félszázestendős Ady Endre

GADÁNYI JENŐ feljegyzéseiből

KENDE SÁNDOR: Mondani valamit (elbeszélés)

DUDÁS KÁLMÁN, GALAMBOSI LÁSZLÓ és HUNYADI ISTVÁN
versei

Szabó Ferenc: A szeretet hullámhosszán (Siki Géza) — Pilinszky János–Maár Gyula:
Síremlék (Hegyí Béla) — A Brandenburgi versenyek — Kurtág–Pilinszky (R. L.) — Fábry
Zoltán: Magyarok (Balogh Tibor) — A Győri Leánykar koncertje — André Chénier
(Tóth Sándor) — Zsinatutáni értelmező kisszótár — Tájékoztató

Extraits: français, deutsch, english

5

Ára 12 Ft

* * *	Rónay György (1913—1978) — — — — —	289
DÁVID KATALIN	A hahóti és a csatári bencés apátságok alapításáról —	291
BORÓVI JÓZSEF	A cseh—lengyel és a magyar egyházszerzés — — —	296
SOMLYÓI TÓTH TIBOR	Joculator Dei — — — — —	304
GALAMBOSI LÁSZLÓ	Templom, Darócban, Kívánság (versek) — — — — —	312
OTTLIK GÉZA	Kosztolányi novelláiról — — — — —	313
DUDÁS KÁLMÁN	Nem tűr meg tanút (vers) — — — — —	316
DANCS JÓZSEF	Ménes születik — — — — —	317
GADÁNYI JENŐ	Feljegyzéseiből — — — — —	326
HUNYADI ISTVÁN	Három verse maradt, A rikkancsok estétét kiabálják, Költőgetés (versek) — — — — —	331
KENDE SÁNDOR	Mondani valamit (elbeszélés) — — — — —	332
DSIDA JENŐ	A félszászesztendő Ady Endre (közli Csiszér Alajos) —	339
M. JÁNOSSY MARGIT	Gyerekkori telekből (novella) — — — — —	341
K É P	Mohácsi Regös Ferenc: Szeretet (tusra) — — — —	342

NAPLÓ

Siki Géza: A szeretet jegyében — 343; Hegyi Béla: Pilinszky János—Maár Gyula: Siremlék — 345; R. L.: A Brandenburgi versenyek — 346; Balogh Tibor: Fábri Zoltán: Magyarok — 347; R. L.: Kurtág—Pilinszky — 350; Tóth Sándor: A Győri Leánykar koncertje; André Chénier — 351; Tájékoztató — 354; Zsinatutáni értelmező kisszótár — 355; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 358; A Vigilia hírei — 360.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 137-438. 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

RÓNAY GYÖRGY

1913—1978

Amikor e sorokat leírtuk lapunk májusi száma a végső formába öntésre várt már a nyomdában. Mégis meg kellett állítanunk a szorgalmas nyomdászkezeket. Egy olyan szomorú hír szakította félbe az ő munkájukat és a mienket is, amely mellett már most sem mehetünk el szóltanul, még ha kevés és dadogó is az a néhány szó, amelyet most papírra vethetünk.

Nehezen mozdul meg a toll, az írógép, amikor a torkot a sírás fojtogatja. Hirtelen, ha nem is teljesen váratlanul eltávozott közülünk a jó

barát, a kedves kolléga, a szeretett és tisztelt főszerkesztő, Rónay György.

Hirtelen jött ez a távozás, hiszen a húsvét előtti napokban még a szokásos kedélyességgel jó ünnepet kívánva egymásnak búcsúztunk azzal, hogy a közbeeső ünnepek miatt legközelebb április 10-én tartjuk meg a szokásos hétfői értekezletet. Ezen a napon azonban Rónay György már két napja halott volt. Váratlan ugyanakkor azért nem volt ez a tragédia, mert mi, akik állandóan együtt dolgoztunk vele, hosszú évek óta láttuk aggódva, mennyire nem egészséges fizikailag. És csak annál elképesztőbb, szinte a csodával határos volt ennek a törekeny testnek szellemi munkabírása. Vasegészségű embernek is túl sok lett volna az, amit az utóbbi években alkotásban, teremtő munkában teljesített. Mintha versenyt futott volna az idővel, mintha érezte volna, hogy megtört, agyonhajszolt, de minden és mindenki iránt érzékeny szíve egyszer mégiscsak fölmondja a szolgálatot.*

Nem volt véletlen a fősorolás, hogy elsőnek az eltávozott jó barátot gyászoljuk benne. Hiszen jó barát volt elsősorban, olyikunk számára közel négy évtizede, és ő is ezt a baráti, már-már testvéri viszonyt tartotta a legfontosabbnak a Vigilia kis szellemi műhelyében. És ebből már természetesen következik, hogy kedves és példaszerűen jó kolléga volt és ezt a kollegiális viszonyt tartotta fenn azután is, amikor már a főszerkesztő felelőssége nehezedett vállaira. Nem voltak főszerkesztői allűrjei és szinte bosszantotta, ha így szólították.

Rónay György halálával nagy és fontos bástyája dőlt ki az egyetemes magyar szellemi életnek. A nagy összegezők, szintézis teremtők és továbbadók közül való volt. Nem volt a keresztény és európai kultúrának olyan területe és olyan kora, amelyben ne lett volna járatos, amelynek szellemi légkörében ne mozgott volna otthonosan, és tanulmányok százai, valamint vaskos esszékötetek tanúsítják, hogy mennyire igyekezett ezt a szinte mérhetetlen szellemi kincset közkinccsé is tenni. Mindemellett jutott még ideje egy sor regény megírására, nem beszélve arról az úgyszintén páratlanul gazdag és sokszínű költői termésről, amelyet hátrahagyott és amely egyik gazdag fejezetét alkotja a XX. századi magyar lírának. Az elkövetkező hónapok és évek feladata lesz ennek a párját ritkítóan gazdag szellemi örökségnek fölmérése és értékelése.

De talán még nagyobb a vesztesége a sajátosan katolikus magyar szellemi életnek, hiszen ezen a téren is a nagy szellemi erjesztők, a nagy közvetítők közé tartozott. Elég csak néhány nevet említeni, mint Suhard bíborosét, Jaques Maritainét, Paul Claudelét vagy Teilhard de Chardinét, hogy föl tudjuk mérni nagy jelentőségét. A magyar katolikus közönség jórészt az ő révén vagy az ő kezdeményezésére ismerkedett meg a megújuló és később a II. vatikáni zsinat okmányaiban megfogalmazásra kerülő katolikus szellemiség e nagy úttörőinek írásaival. És a felsoroltakhoz még sok más nevet is lehetne fűzni. De ugyanaz az evangéliumi hitelességű és ugyanakkor döntően korszerű keresztény szellemiség áradt saját írásaiból is, amelyek részben az Új Emberben, részben pedig éppen lapunk hasábjain jelentek meg, hiszen megindulásától a Vigília szellemi köréhez tartozott, amikor mint fiatal költő és kritikus először jelentkezett, az újra megindulás óta pedig az első perctől kezdve lapunk legszűkebb szerkesztői gárdájához tartozott.

Hogy túl a magyar és katolikus szellemi élet veszteségén, mit veszítettünk távozásával, mi, a Vigília szerkesztősége, azt még elgondolni is nehéz, nem-hogy megfelelően szavakba lehetne foglalni. Hiszen mi állandóan és szinte első kézből meritettünk ebből a gazdag és mindig tiszta forrásból. Csak most érezzük, hogy mennyire nyugodtak voltunk mellette, mert rábízhattuk magunkat. És van-e nagyobb ajándék az ember életében, mint amikor fenn-tartás nélkül rábízhatta magát egy másik emberre. Sokszor jött be fáradtan és nagy önfegyelme ellenére alig leplezett feszültséggel az arcán. Tudtuk, hogy azért volt ez, mert az utóbbi időben már állandóan a fizikai erejét meghaladóra vállalkozott. S aztán mindig eljött a pillanat, amikor feloldódott ez a feszültség és egy szinte meghatóan gyermeki mosoly ült ki az arcára. Talán ezért szerettük a legjobban. Ezért a gyermeki és minden tudás ellenére a világra állandóan rácsodálkozó mosolyért. És azért az ugyancsak gyermeki őszinteségű és alázatosságú hitért, amit mindvégig megőrzött és amiből bizonyára a legtöbb erőt is meritette.

Akik az utolsó pillanatig mellette voltak, azt mondják, érezte, hogy elérkezett a búcsú pillanata. Így is mondta el a távozás előtti néhány utolsó kívánságát. S amikor a pillanat bekövetkezett, széttárta feje mellett a két karját, mint az ókori katakombák orantes, imádkozó alakjai és ajkára kiült ugyanaz az engesztelődő mosoly. Lecsukódó szemei talán megpillantották már a napsütötte új tájakat.

A HAHÓTI ÉS A CSATÁRI BENCÉS APÁTSÁGOK ALAPÍTÁSÁRÓL

Ez a tanulmány tulajdonképpen része annak a most befejezett nagyobb kutatásnak, amelyet dr. Sós Ágnes régésszel közösen végeztünk, s amelynek célja volt az Árpád-kori Zala megye templomos helyeinek rekonstrukciója. A rekonstrukció teszi lehetővé, hogy a török harcok idején — a XVI—XVII. században — elpusztult terület egykori gazdagságát, művészet- és építészettörténetét legalább nyomokban felidézni tudjuk, és külön jelentőséget ad a templomok kutatásának e terület honfoglalást megelőző, tehát IX. századi története. A krisztianizálódás — hasonlóan Pannónia egész területéhez — itt is az ókeresztény időkkel kezdődött, de sajátos vonást ad az általunk vizsgált megyének a honfoglalást közvetlenül megelőző frank fennhatóság és az ezzel együtt járó egyházszervezés, amelynek központja itt volt. Joggal számíthattunk arra, hogy a X. század végén meginduló magyar egyházszervezés itt olyan hagyományt örökölt, amelyet nem érintettek a népvándorlás századai, s amely így befolyásolhatta a hazai kereszténység indulását. Éppen emiatt arra is számítottunk — s mint az eredmények mutatják, joggal —, hogy már a korai időkből nagyobb mennyiségű titlust, tehát patrocíniumot gyűjthetünk össze, és egy korai titulusföldrajz segítségével kísérletet tehetünk a sajátos művelődéstörténeti gyökerek megkeresésére.

A patrocíniumkutatást több éves munkánk egyik fő feladatának tartottuk, és ma már elmondhatjuk, hogy egy-egy templomos hely azonosítását, meghatározását nagyrészt ennek köszönhetjük.

A patrocíniumok művelődéstörténeti jelentősége nyilvánvaló, ami abból adódik, hogy megválasztásuk soha nem indokolatlan, hanem nagyon határozott alaptörvények érvényesülnek rajtuk keresztül. Az egyes titulusok ugyanis mindig jelentést hordoznak, ami az adott kor, földrajzi egység, foglalkozás, a kegyúr, az alapító stb. sajátosságaihoz kötődik. Tehát a kiválasztott szent által hordott jelentés és az adott szellemi és anyagi kultúra találkozása határozta meg a patrocíniumot. Mivel függvénye volt az adott szellemi-anyagi mozgásnak, így lehetőséget ad rá, hogy belőle visszakövetkeztessünk erre a kultúrára. Ezzel a patrocíniumok mintegy kiegészítői az írásos források hiányos és szűkös híreinek.

Hasznosításuk előfeltétele a patrocínium meghatározása, tehát az, hogy mi volt az adott templom titulusa. A kutatás forrása természetesen az okleveles anyag, ez azonban nagyon kisszámú a XIII. századig. Ekkor megszaporodnak a bizonyítékok, de még így is Árpád-kori patrocíniumaink zöme csak a későbbi századokban válik ismertté. Ebből a tényből adódik a kutatás nehézsége. Kardinális kérdése ugyanis a patrocínium-kutatásnak, hogy egy korai templom későbbi évszázadokban megismert titulusát mennyiben tarthatjuk eredetinek.

Elvileg határozott választ adhatunk a kérdésre: jogilag a patrocínium a templomhoz kötött, nem változtatható. Maguknak a szenteknek a középkorban elfoglalt jogi helyzete — amely szerint ők voltak az egyház javainak birtokosai — volt a patrocínium fenntartó ereje. Így azután a kutatás számíthat arra, hogy a később megismert patrocínium az eredetivel azonos.

Ovakodni kell azonban a kritikátlanságtól. Az elv igaz, tehát az, hogy nem változtatható, de valami okból esetleg feledésbe ment az eredeti patrocínium — pl. hosszabb ideig pusztultán, vagy elhagyottan állt a templom —, és így a később megismert patrocínium változott állapotot tükröz. Hogy az ebből adódó bizonytalanságot kiküszöböljük, éppen egy olyan mértékben elpusztult megyében, mint Zala, külön módszert dolgoztunk ki a patrocínium eredetiségének eldöntésére. E módszernek négy fő szempontja volt:

- megvizsgálni a titulus történetét: mit jelent a szent, mikor vált egyáltalán és az adott területen használatossá;
- megvizsgálni a templomalapítás történetét, különös tekintettel a relikviákra, amelyek a patrocínium-alakulás alapfaktorai;
- megvizsgálni a templomot régészeti és művészet-történeti szempontból, ami feleletet ad az esetleges pusztulás, átépítés mérvére;

— felgyűjteni azt a gazdag anyagot, amelyet a népi emlékezet őrzött meg.

Az Árpád-kori Zala megyében 200 fölött van azoknak a templomoknak száma, amelyeknek patronusát ismerjük, s ezeknek több, mint a felét ilyen vizsgálattal határoztuk meg.

E tanulmányban a befejezett kutatásból olyan kérdéseket emelek ki, amelyek megoldását nagyrészt a patrocinium-kutatás segítette.

Az első a hahóti Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelt bencés apátság. Azért merült fel egyáltalán problémaként ez az apátság, mert van vele kapcsolatban egy ismert, de meg nem oldott ellentmondás. A hahóti apátságot a XIII. század elején, 1234 előtt alapította a Hahót nembeli Arnold. Ugyanakkor tudjuk azt, hogy az itt készült kódexet a XI. század végén Szent László a zágrábi püspökségnek adományozta. Az ellentmondás világos: hogyan adhatta Szent László az itt készült kódexet Zágrábnak, amikor csak több mint 100 év múlva alapították meg ezt az apátságot?

Az ellentmondás feloldására az irodalom egyetlen megoldásnak azt látta, hogy Szent Lászlónak tulajdonította a hahóti apátság alapítását. Ennek azonban bizonyítéka nincs. Tudni csak annyit lehet, hogy a XIV. század elején keletkezett okiratban Valter somogyvári apát meginti a Hahót nemzetség két tagját: ne háborgassák a hahóti, másnéven piliskei monostor birtokait. Az apát ezt a felszólítást azzal indokolja, hogy Hahótot Szent László Somogyvár alá helyezte. Szó sincs itt királyi alapításról — ami különben is olyan jelentőségű lett volna, hogy nem mehet feledésbe alig száz év után —, itt csupán arról van szó, hogy Szent László egy királyi alapítású monostor alá helyez egy meglévő monostort. Többre az oklevélből következtetni nem lehet.

Valami azonban nagyon érdekesnek tűnt nekem ebben az oklevélben. Valter apát nem az akkori használatnak megfelelően Hahótmonostoráról írt, hanem hahóti, másnéven piliskei monostorról. — Piliske őszláv eredetű név itt Zalában. Tudjuk, hogy a településnek nevet adó Hahót nemzetség a XII. század derekán jött hazánkba, így ha előzőleg állt itt monostor, annak más neve volt, semmiképpen nem Hahót. Az apátnak volt hagyománya valami korábbiról, mert a nevét is tudja. Piliskeinek mondja, tehát egy ősbibb elnevezést használ, és ez arra utal, hogy itt a Piliske folyónál már a Hahót nemzetség bejövetele előtt működhetett egy bencés apátság. Ezt a területet kapja birtokként a Hahót nemzetség és ök, illetve I. Hahót unokája, Arnold felépíti és anyagi javakkal ellátja ezt a már korábban létezett piliskei monostort.

Eddig tehát három bizonyítékom volt amellett, hogy a monostor korábbi, mint a Hahótok idejövetele:

— az itt készült kódex a XI. század végén Zágrábba kerül;

— Somogyvár a XIV. század elején tudatja, hogy Hahót Szent László rendelkezésére fiókmonostora lett Somogyvárnak, ami azt jelenti, hogy 1091 előtt már megvolt;

— Valter apát nem az ismert nevének említi a hahóti apátságot, hanem olyan néven, amely korábbi eredetű.

Kutatásom következő lépése volt megvizsgálni a XIII. századi alapítást. Ismert tény, hogy az 1234-es oklevél, amelyben először hallunk az apátságról és alapításáról, s amelynek alapján a Hahót nemzetséghez kötik keletkezését, hamis. Ez az oklevél először úgy említi Arnoldot, mint aki építtetője volt az apátságnak, csak később említi, mint alapítót. Az oklevél különben sem az alapítással kapcsolatban keletkezett, hanem arról értesít, hogy a nemzetség tagjai megjelentek II. András előtt, hogy megerősíttessék vele a monostornak tett adományait.

Így tehát minden feltevés, ami az apátság alapítását volt hivatva tisztázni — az is, ami Szent Lászlóhoz kötötte és az is, ami a Hahótokhoz kötötte — bizonytalannak minősült.

A hahóti bencés apátság alapításának kérdése tehát nyitva maradt. Megközelítendő a problémát, úgy gondoltam, hogy kiindulásként a hahóti kódexet és a róla szóló irodalmat vizsgálom meg. Ez ugyanis az egyetlen hiteles korai dokumentum Hahóttal kapcsolatban, ezért joggal gondoltam arra, hogy ebből, ha nem is egzakt, de megközelítően pontos feleletet kaphatok az alapítás kérdésére. Annál is inkább gondolhattam erre, mivel ez egy sacramentarium, amely szövegében nem lezárt, vezetik, illetve kiegészítik, és ezzel árulkodik a korról, amelyben használhatták.

A vele foglalkozó irodalom egyértelműen megállapította, hogy a hahóti kódex frank monasztikus eredetű, amelyben a római réteg is bizonyíthatóan frank átírás eredménye. Magyar földön már korábban honos kézirat alapján készült. 1083 előtt kezdték írni és 1092 körül fejezték be.

Bár nem vagyok hivatott a kódex történeti vizsgálatára, de részben római rétegének frank átírása miatt, részben a benne levő frank bencés réteg rendkívül archaikus volta miatt arra következtetek, hogy a hahóti kódex őspéldánya a sacramentáriumoknak ahhoz a történeti vonalához tartozik, amelynek elindítója a 785 körül I. Adorján pápától Nagy Károlynak küldött sacramentárium volt. Ezt másolták — természetesen átdolgozva a frank szükegletek szerint — elsősorban nyugati frank területen, és a IX. század elején már a birodalom minden temploma számára ezt írta elő kötelező használatként Nagy Károly. Így vált azután e frank monasztikus átdolgozású sacramentárium a keleti frank, tehát a német egyházmegegyék liturgiájának alapjává is.

Átnézve a hahóti kódexet, megállapíthatjuk, hogy az eredeti kódexben kizárólag olyan szentek szerepelnek, akik közül a legkésőbbi is VIII. századi. Ebből jogosan következtethetünk arra, hogy a kódex eredeti példánya legkésőbb a IX. század elején készült, tehát olyan sacramentárium ez, amelyet a IX. században használtak. A legközelebbi hozzáírás már a XI. századból származik. Először a XI. század elején írták hozzá Szent Andrást és Benedeket, Szent Adalbertet és Szent Eleket, mint magyar vonatkozású szenteket, majd a XI. század végén az egészet lemásolták úgy, hogy hozzáírták a magyar szenteket, Istvánt, Imrét és Gellértet. Ugyanekkor a votívmiséket is kiegészítették. Mindez arra utal, hogy a kódexet a IX—X. század nem gyarapította, ellenben használatban volt a XI. század elejétől.

Mint említettem a sacramentáriumoknak ez a típusa az egész nagy frank birodalomban elterjedt volt. Kérdésünk tehát az, honnan kerülhetett ide a hahóti kódex?

Tematikája miatt vele kapcsolatban ki kell zárunk azt a feltevést, amit Győrffy György *István király és műve* (Bp. 1977) című könyvében említi, hogy legkorábbi liturgikus könyveink alapját azok a liturgikus könyvek adták, amelyeket a Sankt Gallen-i Bruno hozott magával a X. század végén. Ebben az esetben ugyanis lehet hiányos sacramentáriumunk IX—X. századi része, de valószínűtlen, hogy teljesen kimarad. Ami pedig a legfontosabb, hogy egy Sankt Gallen-i monasztikus sacramentáriumból semmiképpen nem hiányozhat Szent Gallus. Márpedig a hahóti kódexben nincs benne.

Mindezt átgondolva, kézenfekvőnek látszott az a feltevés, hogy a kódex és így a monostor is talán még a IX. századi frank uralom egyik itteni emléke. Más magyarázatot ugyanis nem találtam arra, hogy

— Szent László korában már megvolt a kódex, mint egy korábbiak a másolata;

— a kódexet használó monostor működhetett a IX. században és a XI. század elejétől. Erre tematikája utal;

— X. század végi vagy XI. századi idekerülését a sacramentáriumból hiányzó két évszázad cáfolja.

Ezután néztem meg ebből a szempontból a IX. században ezen a területen végzett salzburgi térítésről írt *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*ot, amely az itteni frank hercegség templomainak titulusát is megadja. Ebben egyetlen Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelt templomot találtam: ezt 865. január 14-én szentelte fel a salzburgi érsek. Feltételeztem, hogy ez a templom volt a későbbi hahóti monostor előzménye.

A *Conversio* azonban igen precíz, szinte naplószerű felsorolását adja a templomszenteléseknek. Márpedig tudjuk, hogy előző napon, január 13-án Szent Péter tiszteletére szentelt az érsek templomot. Ezután tehát azt kerestem, van-e Hahót közelében olyan Szent Péter titulusú egyház, amelynek eredete nem tisztázott.

Nem egészen egynapi járásra Hahóttól volt az Árpád-kori csatári Szent Péter apátság, amelynek alapításáról okleveles bizonyítékunk tulajdonképpen nincs. Csupán annyit tudunk róla, hogy 1141 előtt a Gutkeled nembeli Márton ispán építtette. Az oklevél, amelyben erről értesülünk nem alapítást, hanem építtetést

mond. Felvevésünk szerint ennek lehetett előzménye a IX. századi bajor-alapítású Szent Péter egyház, és nem alapítója, hanem újjáépítője volt a bajor-földről idetelepült Gutkeled nemzetség.

A csatári Szent Péter apátság XII. század közepi — tehát építtetésével mintegy egykorú — salzburgi kapcsolatát jelzi az a tény, hogy idekerült az a reprezentatív Biblia, amelyet Salzburgban készítettek 1130—1140 körül. Figyelembe véve a Biblia készítésének és idekerülésének időpontját, a Gutkeled nemzetség bajor kapcsolatait, feltételezhetjük azt is, hogy a csatári apátság volt e nagy értékű kódex első őrzési helye.

A Biblia több, mint száz évig volt az apátság birtokában, azonban 1260 körül a monostor kegyura, Vid mester elzálogosította Farkas vasvári zsidónak. A kódex bizonyos törlesztések fejében ekkor még az apátságban maradt, de mivel a feltételeket nem teljesítették, idegen kézbe jutott. Sorsát pontosan nem ismerjük, bizonyosan csak annyit tudunk, hogy a XV. században az admonti apátságba került, admonti feljegyzések alapján azonban arra következtetünk, hogy a zálogból Salzburg váltotta ki. Admonti hagyomány szerint ugyanis a Bibliát ők Salzburgtól kapták, mivel kolostoruk salzburgi alapítású.

Tudom, hogy mindezek — tehát Csatárt nem alapítják, hanem építetik, az itt őrzött Biblia salzburgi munka, feltételezhetően Salzburg váltja ki a zálogból, úgy ajándékozza Admontnak, mint saját alapítású monostorának — nem döntő bizonyítékok, ugyanakkor azonban nem is semlegesek Csatár IX. századi eredetével kapcsolatban, hanem inkább támogatják ennek lehetőségét.

Még valami nagyon érdekes az ismert adatok közül. Csatárnak az Árpád-korban olyan ereklyéi vannak, amelyek azonosak a Conversióból ismert — e területen alapított — salzburgi titulusokkal: Szent Péter, János evangélista, Mihály arkangyal, Antiochiai Szent Margit, István vértanú és Szűz Mária. Bármennyire általánosan tisztelt szentek, mégsem lehet véletlen ez az ereklyegyűttes és a IX. századi titulusok ilyen összetalálkozása.

Problémaként mind Hahóttal, mind Csatárral kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a IX. századi alapítások átvészelték-e a honfoglalást, megérthették-e a magyar kereszténység indulását?

Az itteni IX. századi templomok sorsáról semmit sem tudunk, az ásatások tulajdonképpen csak az épületek kontinuitására adnak választ. Csupán egyről van olyan adatunk, amely bizonyítja X. századi, tehát honfoglalás utáni fennmaradását. Ez a mosaburgi-zalavári Szent Adorján egyház, amelyet a szent ereklyéinek elhelyezésével salzburgi mesterek, Salzburgból hozott anyagból építettek fel a IX. század derekán. Ezt a Szent Adorján egyházat építeti újjá Szent István a XI. század elején. A hely és a titulus azonossága minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy itt az ereklyék védelme biztosított volt, tehát a templom átvészelte a honfoglalást követő évtizedeket, hiszen István-kori újjáépítésének ez előfeltétele volt. Bár a helyreállítás teljes újjáépítéssel járt, felhasználták az előző templom köveit, hiszen a XI. századi zalavári márványfaragások salzburgi márványból készültek. Ez ismét arra mutat, hogy a templom nem lerombolva, leégve érte meg a XI. századot, hanem olyan állapotban, hogy anyagát felhasználhatták az új templom építéséhez.

Néhány kutató a IX. századi Szent Adorján templomot a feltárt Zalavár-récés-kúti bazilikával azonosítja. Ezt a megállapítást azonban határozottan cáfolhatjuk. Egyrészt stíluskritikailag kell elvetnünk az azonosítást, hiszen a récés-kúti bazilika alaprajzilag semmiképpen nem köthető salzburgi építőműhelyhez. Ugyanakkor anyaga hazai kő, és nyoma sincs, még másodlagos felhasználásban sem salzburgi építőanyag. Ugyanígy téves az azonosításnak az az útja is, amely a *Conversio* szövegezése alapján — „*infra civitatem*” épült a templom — kísérli meg a templom topografizálását. Külön tanulmányban kívánok az azonosítás kérdésével foglalkozni. Most röviden csak annyit jegyzek meg, hogy a récés-kúti bazilika előzménye az a Keresztelő Szent János-templom volt, amelyet — mint meglevőt említ a *Conversio*, de alapítását nem köti Salzburghoz. A feltárt bazilika erre épült, és véleményem szerint újjáépítése a Zalavárra települt Vérbulcsú bizánci megkeresztelkedésével hozható kapcsolatba. Különben bizánci mesterek zalavári jelenlétét az István-kori Adorján-templom megmaradt kőfaragványai is alátámasztják.

A Szent Adorján egyház tehát az egyetlen analógiánk arra, hogy a X. század nem szüntette meg azt a kulturális állapotot, amit a honfoglalók itt találtak.

Joggal feltételezhetjük, hogy nemcsak a Szent Adorján, hanem a többi templom is átvészelhette ezt az időszakot és újjáépült, újjászerveződött a XI. században.

A terület titulustérképe is ezt a véleményünket erősíti. Az így megrajzolt térkép értékelésénél tudnunk kell, hogy a térképen belül a határokat az egyes titulusok előfordulásának gyakorisága alapján húzzuk meg. Ilyen szempontból tanulmányozva e terület kapcsolatait, világossá válik, hogy míg az északnémet terület elválik a közép- és délnémet területektől, úgy kapcsolódik megyénk a hazai kereszténység első századában — az egyes szentek előfordulásának gyakorisága szempontjából — a közép- és délnémet egyházmegyékhez. A térkép tehát plasztikusan utal egy olyan kontinuitásra, amely a IX. századi német és a X. század végén induló magyar egyházszerzés találkozását bizonyítja. Természetesen annál érdekesebb megyénkben azoknak a titulusoknak csomópontokban való jelentkezése, amelyeknek gyakorisága kiesik ebből a titulustérképi egységből. E kérdéssel egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam és a jelenségből arra következtettem, hogy a német és a magyar egyházszerzés közötti időben bizánci térítéssel kell megyénkben számolnunk.

A régészeti kutatásnak két kérdésre kell választ adnia: hol állt az Árpád-kori hahóti és csatári apátság, és hol lehetett a IX. századi templom?

Helyszíni vizsgálataim és az okleveles anyag összevetésével sikerült megállapítanom, hogy mind az Árpád-kori Hahót, mind az Árpád-kori Csátár temploma a mai helyén állott.

A hahóti mai barokk templom, plébániaépület és kert terepe, a kert munkák alkalmával felszínre kerülő kő, téglá, cserép világosan mutatja, hogy a barokk templomot megelőzően állott itt templom és épület, amely az Árpád-korig vezethető vissza. Mind a templom, mind az épület a török harcokban pusztult el, a XVI. század közepén az átvonuló katonaság égette fel az apátság székhelyét. A kert szakadékos, köves terepe arra is utal, hogy a megmaradt falakat kibányászták és köveit széthordták. A kolostort illetően nem sok remény-nyel kecsegtet egy ásatás, de várhatunk eredményt a templom megvizsgálásától.

Hasonló, de oklevelesen megalapozottabb bizonyossággal állítom, hogy a csatári Árpád-kori templom is a mai helyén állott. Egyes kutatók kis mérete, építészeti részletei miatt — amelyek a XIII. század második felére datálják a templomot — nem tartják azonosnak a bencés apátsággal, hanem a falu egykori plébániatemplomának vélik.

Mielőtt e problémákra válaszolok, okleveles adatok alapján kívánom a templomot az apátsággal azonosítani úgy, hogy a török utáni adatokból indulunk el visszafelé a középkorig. A XVIII. században két lényeges adat segít az azonosításban: az egyik 1738-ból datálódik, amikor arról értesülünk, hogy Schachy Dezső vasvári kanonok, csatári apát a romosan álló apátsági templomot alapjaiból újjáépítteti és méltó felszereléssel ellátja. Majd 1756-ban értesülünk arról, hogy ezt a templomot plébániává emelik.

A két adat világosan informál arról, hogy a ma is működő plébániatemplom a romosan álló apátsági templomból született újjá.

A XVII. századból, 1690-ből még pontosabban fogalmazott adatot kapunk az azonosításhoz. Az *Urbaria et Conscriptio*ben ezt olvassuk: „Templum Sancti Petri in territorio pagi Csátár desolatum”. Ez az adat nemcsak azért jelentős, mert a titulus is megnevezi, hanem mert meghatározza a Szent Péter-templom helyét is. Megtudjuk, hogy a templom a falu határában állott, és ezzel ismét a mai templomhoz értünk. Ez mindmáig a falutól elkülönülten áll úgy, ahogy a legkorábbi török utáni térképek is jelzik.

De menjünk tovább vissza az időben. Két XVI. századi adatot kívánok megemlíteni. Az egyik 1592-ből datálódik, amikor Csátárt Zrínyi György birtokának mondják és 830 forintra becsülik 5 jobbágytelkét, 21 pusztahelyét, fél eke szántóföldjét, 3 ekényi erdejét, elpusztult halastavát és Szent Péter tiszteletére szentelt tornyos kőtemplomát. A másik adat 1505-ből való, amikor Bakócz Tamás megkapja Csátár falut az apátság kegyuraságával együtt.

E két adat az azonosítás szempontjából azért lényeges, mert világosan kitűnik belőlük, hogy Csátáron nem volt más templom, csak az apátsági Szent Péter-egyház. Sem a falu anyagi felbecsülésekor, sem a kegyuraság ajándékozásakor nem említenek más templomot.

Plébániatemplom létezéséről tehát nem tudunk. Bár néhányan hibásan a pápai tizedjegyzékben említett Csátárt ezzel azonosítják, tudjuk, hogy az 1333-ban

Irsa után említett csatári plébánia a megye északnyugati határában fekvő Csátárfalu Mária-templomára vonatkozik. Ez a templom Árpád-kori romokból újjáépítve ma is fennáll.

Ami az építészeti részleteknek a XIII. század második felére való, datálását illeti, ezt egy ásatásnak és műemlékkutatásnak kell eldöntenie. A magam részéről azonban alaprajzát tekintve nem tartom ennyire problémamentesnek a templom datálását. Úgy tűnik, hogy mai legkorábbi részei átépítés eredményei, és bár ez az átépítés történhetett a XIII. században — véleményem szerint 1263 után —, de korábbi részletek felhasználásával.

Mérete miatt sem vethetjük el bencés eredetét. Csupán egyetlen példaként említtem a csanádi Mária-apátságot, amely gazdag királyi adományokból épült, Gellért saját sírhelyének szánta és a templom — amelynek helyén ma a görög keleti templom áll — semmivel nem volt nagyobb a csatárinál. És bizonyos, hogy jóval kisebb terület állt rendelkezésre a hozzá kapcsolódó kolostornak, mint itt, Csátáron lehetséges volt. Akik mérete miatt tagadják a mai templom bencés eredetét, felhozzák érvként azt is, hogy az a bencés apátság, ahol olyan jelentős Biblia készült, mint a csatári, sokkal reprezentatívabb egyházzal rendelkezett. Ezt az érvet azonban el kell felejtenünk. Az új kutatás (Wehli Tünde: *Az Admonti Biblia*, Bp. 1977.) világosan bebizonyította, hogy a Biblia salzburgi munka. Úgy érzem, hogy mindezek a megfontolások fölöslegesek az említett oklevelek bizonyító ereje mellett.

Másik kérdésünkre, hogy hol állhattak a IX. századi templomok, nem tudunk feleletet adni. Ismerve a terület pusztultságát, az ásatások lehetőségeit, a datálás problémáit, szinte a véletlenre kell bízunk, hogy kiindulást találjunk a kutatás számára. Valami meggondolás azonban ezzel kapcsolatban is említendő. Hahót déli részétől kissé keletre, a pölöskefői és a hahóti határ találkozásánál van a Sárkány-sziget nevű dűlő, amely a Hahót nembeli Sárkány családról kapta nevét, s amelyet több kutató — magam is — az Árpád-kori Buzád-szigettel azonosítottunk. Ezen az egykori szigeten, amely a Pilske folyó mocsárvilágából emelkedett ki, egy korai erődítmény nyomai látszanak. 1365-ben várhelyként említi egy oklevél, ami kétségtelenül utal egy akkor már elpusztult erődítményre. A helyszínen végzett megfigyeléseim olyan jelzéseket adtak, mintha érdemes lenne itt alaposabb kutatást végezni.

BORÓVI JÓZSEF

A CSEH-LENGYEL ÉS A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZÉS

A prágai püspökség alapításának ezeréves évfordulója, a lengyel poseni missziós püspökség térítő tevékenységének megindulása és a magyarországi latin rítusú keresztény térítés kezdetének ezeresztendő évfordulója — kiváló alkalmat nyújt arra, hogy a három, egymással földrajzilag szomszédos nép egyházszervezetének folyamatát, egyezőségét és különbözőségét megvizsgáljuk. Bár rövid időközben követik egymást az egyházszervezet kiépítései, ezek a rövid időközök is elégségesek arra, hogy a három egyházszervezet egymástól eltérő képet mutasson.

A cseh nép történetében a politikai és egyházi szervezet kiépítése a Német-Római Birodalom keretében történt. A cseh nép földrajzilag annyira a Birodalomba ékelődött be, hogy nemcsak politikai és egyházi kapcsolatba, hanem függőségi viszonyba is került vele 973-ban, a prágai püspökség alapításakor. A cseh népnek sem politikai, sem egyházi függetlenségéről nem beszélhetünk. A fejedelem hűbérese a császárnak, püspöke pedig a mainzi érsek suffraganeusa.

A lengyel államalapítás is ugyanúgy ment végbe mint a cseheké: a törzsekre osztott nép között egy család emelkedik ki német birodalmi segítséggel és lett politikailag hűbérese a Német-Római Birodalomnak — egyházilag missziós

területe, függvénye a magdeburgi érsekségnek. Amint a cseh II. Boleszláv fejedelem, úgy I. Mieszkó lengyel fejedelem is a Birodalom hűbérese volt, és az általuk alapított prágai (973), illetve a poseni (968) püspökségek a német érseki tartományok részei lettek. A lengyel Posen egyházi függősége a birodalmi egyháztól, Magdeburgtól nem tartott sokáig, mert az 1000-ban Gnēzen-ben alapított érsekség egyházzogilag, egyházszerkezetiileg függetlenítette a lengyel egyházi élet szervezésének feladatát a német birodalmi egyháztól. Ami a cseh egyházi életben csak 1344-ben következett be a prágai püspökség érseki rangra emelésével, az a lengyel egyházi életben már 1000-ban bekövetkezett.

A magyar nép államszervezése és egyházszerkezetének kialakítása egyidejű folyamat volt, mert a királykoronázás és az egyházi szervezet kiépítésének kezdete, egybeesnek. Ezáltal a magyar állami szervezet és egyházi szervezet kiépítése eltér mind a cseh, mind a lengyel állami és egyházi szervezkedéstől, még ha részleteiben nagyon sok egyezőséget is találunk.

A magyarok a Kárpátok övezte területen már úgy jelennek meg, mint nemzet, ha kezdetleges formában is, amelynek vezetője az Árpád-házi fejedelem. Az Árpád-nemzetséget sem a német-római császárok, sem a bizánci uralkodók nem segítették, nem gyámolították, nem támogatták abban, hogy a többi nemzetség felett hatalmukat megerősítsék és megszilárdítsák. Az Árpád-nemzetség tehát nem a keleti, nem a nyugati nagyhatalomnak a segítségével alapozta meg hatalmát a Kárpát-medencében, biztosította uralmát a többi törzsek felett, mint a cseheknél a Przemyslidák, vagy a lengyeleknél a Piastok. A magyar egyházszervezés nem püspökség alapításával indul meg, hanem mindjárt érsekséggel, tehát egyházzogilag is független joghatósággal. Így Szent István 1001 után egy független királyság és egy független magyar egyházszervezet kiépítését kezdhette meg.

A MAGYAR KERESZTÉNYSÉG. A magyarság a történelem nagy színpadán a török népekkel együtt jelent meg. Ez a nép nyelvilag is elkülönült attól a nagy szláv közösségtől, amely az Északi-tengertől az Adriáig terjedő nagy területet foglalta el. A magyarság vándorlása során először a kereszténységnek bizánci formájával találkozott. Az írott források pedig arról tanúskodnak, hogy a magyarság a Kárpát-medencében találkozott először a kereszténység nyugati formájával, de ugyancsak itt ismerkedett meg 948–952 között a bizánci kereszténységgel, amikor Bulcsú és Termacsu, majd később Gyula Bizáncba látogatott és ott megkeresztelkedett. (1) Ez a magyar kereszténység kezdetének első szakasza, amely Géza fejedelem koráig tart. (2)

A bizánci kereszténységgel való találkozás, megismerkedés, a megkeresztelkedés, néminemű térítő tevékenység, bármilyen nagy területre terjedt is ki, bármilyen nagy jelentőségű család állt is mögötte, nem volt az Árpád-ház kezdeményezése. Ez megnyilvánult abban is, hogy a magyar törzsek a keresztény Európa elleni magatartásukon jó néhány évig mit sem változtattak.

A nyugati egyházzal való találkozás csak itt, a Kárpátok között történt meg, amikor a régi római birodalomba tartozó Pannónia is a magyarok birtokába került. A Fuldai Évkönyvek tanúsága szerint a magyarok 900-ban már „Pannoniába” tértek „haza”, ami a Dunántúl tartós elfoglalását bizonyítja. (3)

A kalandozó hadjáratok során a magyarságnak a keresztény államok egész sorát sikerült évi adófizetésre bírni azért, hogy békességben hagyják őket. Ilyen béke és adófizetés volt, szövetség a Bíborbanszületett Konstantin császár és a magyar nagyfejedelem, Fajsz között. Az Augsburg melletti 955-ös csatavesztés, Bulcsú és Lél kivégzése visszahatott a bizánci missziós tevékenységre is.

A 956. év végén Konstantin császár követeket küldött I. Ottóhoz. A követek olyan információkat hoztak Bulcsú és seregének gyászos végéről, hogy a görög császár beszüntette a további adófizetést. (4) Hiába indult Apór vezér sereggel Konstantin ellen, az hajthátatlan maradt, és ezzel kezdetét vette egy fél évszázados görög–magyar ellenségeskedés. Ez persze a görög térítés megszakadását is jelentette.

Az új fejedelem, Taksony a megváltozott politikai körülmények miatt most már nem Bizánc, nem Regensburg, hanem Róma felé tájékozódott. Az adott helyzetben Bizánc is éppen olyan ellenséggé lett, mint a német birodalom, amelytől oly súlyos vereségét szenvedtek. A megkeresztelkedés és a kereszténység

további építése érdekében nem fordulhattak tehát I. Ottóhoz sem, mert láthaták, hogy a császár a megtérő szlávok felett politikai és egyházi felsőbbséget is követel magának.

Taksony fejedelem uralkodásának idejéből származik Liutprand cremonai püspök elbeszélése, amely első jele a keleti kereszténységtől a nyugatihoz való fordulásnak, éspedig Rómához. Liutprand I. Ottó köréhez tartozott, és 958-ban megkezdte saját kora történetének megírását. Az elfogult, de éles szemű író XII. János pápa működésének bírálata alkalmával elbeszéli, hogy a pápa 961—62 telén püspököt szentelt Magyarországra számára. Az előadásból az derül ki, hogy Magyarországról egy Szalk nevű követ érkezett Rómába. XII. János pápa egy Zacheus nevű papot a magyarok püspökévé szentelt és útnak indította az érte jött követtel együtt Magyarországra felé egy pápai bullával. I. Ottó császár emberei azonban hajóra szállás előtt Capuában elfogták a küldöttséget. Ottó császár ezzel a cselekedetével kimutatta, hogy tudott a magyarok azon szándékáról, hogy a kereszténység felvételével akarnak beépülni az európai közösségbe. Ő azonban mind a Bizáncból, mind a Rómából küldött missziós püspökök működésének megakadályozásával azt akarta elérni, hogy a magyarok az általa küldött püspökök révén épüljenek be a keresztény egyházszerkezetbe. (5)

A magyarság először tehát a görög kereszténységgel ismerkedett meg, és először 953-ban Bizáncból érkezett missziós püspök Magyarországra. Hierotheosz, akinek utóda volt Theofülaktosz, „Turkia püspöke”, ahogyan fennmaradt pecsétje említi. Missziós tevékenységük azonban a görög—magyar ellenségeskedés kirobbanása után abbamaradt. Taksony fejedelem 961-ben Liutprand szerint sikertelen kísérletet tett arra, hogy közvetlenül Rómából kapjon térítő püspököt Magyarországra számára. (6)

Taksony nagyfejedelem békekészen állt Nyugattal, de a bizánci kapcsolatok nem javultak. A bizánci császár Nikeforosz Fokász és a nemrég még szövetségese, a kijevi (orosz) Szvjatoszláv fejedelem között 970-ben nagy összecsapásra került sor. Szvjatoszláv oldalán magyar, bolgár, besenyő segédcsapatok is harcoltak. Az orosz—magyar—bolgár—besenyő sereg Arkadiopolisz mellett súlyos vereséget szenvedett a bizánci császártól. A vereség következménye lett, hogy II. Boris bolgár cár előbb csak elismerte országa feletti a bizánci császár fennhatóságát, de később, 972-ben János bizánci császár a cárt és családját fogságba hurcolta, és az egész bolgár területet birodalmához csatolta. A bizánci császárság az Aldunánál Magyarországra közvetlen szomszédja lett. (7)

Az arkadiopoliszi vereség következtében beállott politikai helyzet kül- és belpolitikai problémáit már Taksony nagyfejedelem nem tudta megoldani. Utódjára, Gézára várt ez a feladat. Fegyveres megoldás nem jöhetett számításba, hiszen a magát egyedüli római császárnak tekintő bizánci császár kihívást láthatott I. Ottó elhatározásában, hogy 962-ben megalapította a Német—Római Birodalmat. A két császár között már csak a magyarság volt az ütköző nép 972 után.

Ebben a politikai helyzetben Géza, az új nagyfejedelem a két rivális nagyhatalommal való békét tette politikája irányelvévé. A béke biztosításának záloga és kulcsa a belső központosítás és a kereszténység befogadása és terjesztése volt.

Magyarország Bizánccal ellenséges viszonyban volt, és látta Géza, hogy a görögök miképpen foglalták el Bulgáriát, mint vitték Bizáncba fogolyként II. Borist, mint szüntették meg a politikai önállóság mellett az önálló bolgár patriarhátust is. Ilyen körülmények között szó sem lehetett arról, hogy Géza Bizánchoz forduljon térítő püspökért, még ha ennek hagyományai voltak is. Viszont azt is látnia kellett, hogy az I. Ottó által terjesztett nyugati kereszténység a szlávok között meghagyta a cseheknél a Przemyszládákat, a lengyeleknél a Piasztokat. Géza nagyfejedelem tehát nem állt „válaszúton Kelet és Nyugat között”. Számára csak egyetlen út maradt: Nyugat. Amikor a két szomszédos uralkodó, a bizánci és a német császár, János és I. Ottó egymással szövetséget kötött és ezt a szövetséget házassággal pecsételték meg 972 húsvétján Rómában II. Ottó társcsászár és Teofanu görög hercegnő között, Géza látta, cselekednie kell, védekeznie kell. A nemzetközi helyzet alakulása, a két császárság politikáját összehangoló szövetség megismerése nem engedett időt arra, hogy közvetlenül Rómához forduljon térítő püspökért, ahol különben is I. Ottó volt az úr. Így csak I. Ottóhoz fordulhatott, hogy keresztény hit hirdetőket kérve a kereszténység felvételével szilárdítsa meg népe és családja helyét Európában.

I. Ottó a fényes római esküvő után 972 nyarán kelt át az Alpokon Páviából Sankt Gallenbe. Még Páviából küldött követséget Lengyelországba és meghívta Mieszko lengyel fejedelmet a következő év húsvétján Quedlinburgban tartandó összejövetelre. I. Ottó 972 augusztusában Sankt Gallenben tartózkodott és itt érthette őt Géza tizenete és megtérési szándékának bejelentése, mert Sankt Gallenben egy Bruno nevű szerzetest választott ki a „magyar királyhoz” küldendő térítő püspöknek. (8)

A missziós püspöknek kiválasztott Bruno Sankt Gallen-i szerzetes azonban az egyházi jog szerint csak egy már szervezett püspökséghez tartozó tagként folytathatta a jog szerint is elismert tevékenységét. I. Ottó tehát ajánló levelet írt a magyarokkal szomszédos passauai püspöknek, Piligrimnek, Bruno utazása és küldetése érdekében.

„Ottó — kezdődik a levél —, Isten kegyelméből felséges császár Piligrimnek, a passauai egyház tiszteendő püspökének üdvözetünk és kegyelmünk, Bruno püspököt küldjük hozzátok és kedveltségteknek ajánljuk azzal, hogy a legmeszebbmenően segítsétek, bármire volna nálatok szüksége, és tiszteletteljesen és a legkörülbtekintőbben vezessétek embereitekkel, valamint lovakkal és más úti szükségletekkel ellátva a magyarok végeire, amilyen közel csak lehet. Őt azért delegáljuk oda, hogy királyukat (Gézát) minél előbb összekötetésbe hozza hatalmunkkal. Nektek pedig igen nagy gondotok legyen, hogy ez a követség a legbiztosabban létrejőjön, mert ha feltett szándékunk sikerrel jár, abból nektek és mindnyájatoknak nagy hasznatok lesz. Isten veletek.”

Ez a levél az első érintkezés felvételéről tanúskodik, és kezdetét jelenti a magyarországi keresztény misszionálás második, nyugati szakaszának. II. Ottó 972. augusztus 14-én mint társ császár is bekapcsolódott a magyarországi missziós munkába, mert a jelzett napon a Sankt Gallen szomszédos einsiedelni bencés apáttság szerzetesének, Wolfgangnak kiváltságlevelet adott, hogy apátjának engedélyével a magyarok megtérítésére induljon. Ő azonban nem tért be Passaubá és nem kérte Piligrim támogatását. E mulasztásnak következménye volt, hogy alig ért Pannonia határait, Piligrim visszarendelte őt és Regensburg püspökévé nevezette ki. A császár levelével érkező Bruno püspököt azonban segítenie kellett és támogatnia.

A missziós püspök mellé Piligrim adott papokat, akikkel azután a magyarországi térítés megindulhatott. Magáról a térítés módjáról csak Piligrim püspök leveleiből tudunk meg valamit. Ezek a hamis szándékkal frott levelek valós tényeket is tartalmazhatnak. A lényeg az, amit a Sankt Gallen-i halottas könyv mond el, hogy Bruno püspök megkeresztelte a „magyarok királyát”.

Géza tehát már mint megkeresztelt nagyfejedelem, de nem mint keresztény szertartással felkent király — még ha az akkori források királynak nevezik is — küldte el tizenkét főúrból álló követségét Quedlinburgba. Itt jöttek össze a keresztény uralkodók és követeik 973. március 23-án. Az összejövetelen személyesen jelent meg II. Boleszlo cseh fejedelem, Mieszko lengyel fejedelem és fia, Boleszlo, követeket küldött a magyar Géza nagyfejedelemmel kívül VI. Benedek pápa, a görög császár, a dán király, a beneventumi herceg és mások.

Az összejövetel, a „nemzetközi tanácskozás” jelenlevőinek személyei politikai hovatartozást is kifejeztek.

A quedinburgi összejövetelen személyesen részt vett cseh és lengyel uralkodók hűbéri függőségben voltak a Német—Római Birodalommal és annak fejével I. Ottó császárral. Géza nagyfejedelem sem maga, sem fia személyében nem vett részt ezen a nemzetközi összejövetelen, ami kifejezte a középkori magyar állam külpolitikai irányelvét és helyét: Magyarország a keresztény Európa része, de független idegen hatalmaktól.

A Géza nagyfejedelem által küldött követség a német—római császártól a szövetség ellenében misszionáriusokat kért. Mint láttuk, a Sankt Gallen-i szerzetes missziós püspök, Bruno és Piligrim passauai püspök papjai voltak azok, akik Gézát és családját 974-ben megkeresztelték. Géza nagyfejedelem a keresztységben az István nevet nyerte, amellyel azonban nemigen élt. (9) „Kereszténysége” sokkal inkább reálpolitikai, semmint meggyőződésbeli cselekedet volt. A krónikásoknak az a jellemzése, hogy Géza elég gazdagnak és hatalmasnak érezte magát ahhoz, hogy „két Istennek áldozzon” nemcsak azt jelentheti, hogy kereszténysége mellett megőrizte az ősi magyar pogány sámánhitet is. Lehetséges, hogy a kereszténységnek nyugati és keleti formáját értik a krónikások e kifejezéssel. (10) Géza felesége, Sarolta az erdélyi részuralkodó, Gyula leánya volt, és mint

ilyet, valószínűleg Hierotheosz püspök keresztelhetette meg keleti szertartás szerint. (11) Bár Géza nagyfejedelem politikája egyre inkább Nyugat felé fordult, a keleti szertartású kereszténység, a görög szellem hatása továbbra is érvényesült és együtt élt a részben feléledő, részben megújuló nyugati, latin kereszténységgel.

Ami a magyarországi missziós püspökök egyházi helyzetét illeti, az más és más volt a keleti és a nyugati orientációjú keresztény térítés idején.

Amikor az erdélyi részfejedelmek — gyulák — elfogadták Hierotheoszt és később Theophylaktost missziós püspököknek — Turkia püspökének —, akkor el kellett fogadniuk a konstantinápolyi partiárcha joghatóságát is azon a területen, amelyre a missziós püspök küldetése szólt. (12) Ez azonban a bizánciakkal való ellenségeskedés miatt megszűnt. És Géza kezdeményezésével most új joghatósági viszony volt kialakulóban.

Bruno missziós püspök a császári udvar küldötte volt Magyarországon és nem egy szomszédos német püspökség: Passau, Salzburg, Regensburg vagy Magdeburg küldötte. Független volt tehát a szomszédos német egyházfőktől, amit nem lehet elmondani sem a cseh, sem a lengyel missziós püspökökről. A magyarok püspökének kijelölt Sankt Gallen-i Bruno, mint a kiváltságos császári monostor tagja, közvetlenül a mainzi érseknek, a császár főkáplánjának volt alárendelve. Így azután Magyarországot nem fenyegette az a veszély, hogy valamelyik német püspökség vagy érsekség missziós területének tartja. Márpedig abban az időben egy-egy missziós püspökség-érsekség a német politikai és gazdasági terjeszkedés kiindulópontja is volt. Amikor Piligrim passauai püspök Bruno sikereit utóbb magának akarta kisajátítani és 974-ben azt kérte a pápától, hogy püspökségét a salzburgi érsek joghatósága alól felmentse és őt érseki rangra emelje, akkor a beolvasztás veszélye lépett elő. Piligrim okmányokkal akarta igazolni, hogy az egyházmegyéjéhez tartozó egykori laureacumi (lorchi) érsekség hatósága egykor Magyarország területére is kiterjedt, és valójában ő Magyarország metropolitája, térítő, szervező egyházi hatósága. A pápa azonban a salzburgi érsek jogait erősítette meg Passau felett, és így Piligrimnek mind egyházi, mind politikai céljai befejeződtek.

Az első magyarországi latin szertartású püspök tevékenységének nyomait megtaláljuk a legkorábbi magyar egyházi szertartáskönyvekben is. Ezek nem a szomszédos bajor terület, hanem a Rajna-vidéki szentek kultuszát és ünnepeit tartalmazzák. Kiemelkedik az első Sankt Gallen-i apát Szent Othmár kultusza és „Szent Gál”, valamint a mainzi érsekség védszentje, Szent Márton kultusza. Feltehetően a Géza-kori udvarhelyek mellett Szent Gál tiszteletére templomok épültek. Ilyenek emléke a Veszprém, Szekszárd és a Kalocsa melletti Szentgál. Ezenkívül két Szentgál is található Baranyában és egy Somogyban. (13)

Mint tudjuk, a falvak nevüket általában templomuk védőszentjéről kapták. A védőszentet pedig a kora középkorban lehetőség szerint azon szent után választották meg, akinek ereklyéjét az oltáron őrizték. Szent Gál ereklyéi úgy kerülhettek Magyarországra, hogy Bruno püspök Sankt Gallenből hozta magával, mint ahogyan az első cseh missziós püspök, Dietmár átláptálta Csehországba Szent Vid kultuszát, hiszen Dietmár korábban a corvey Szent Vid-monostor szerzetese volt. Hasonló módon honosították meg Magyarországon a Piligrim által küldött papok a passauai Szent István diakónus, vértanú kultuszát. Így a legkorábbi alapítások közé sorolható a Géza fejedelem székhelyén, az esztergomi Várhegyen épült, de nyom nélkül eltűnt Szent István protomártír temploma is.

A német beháborúnak és egymás közötti ellenségeskedéseknek az lett a következménye, hogy Géza nagyfejedelem egyházi utánpótlást nem a német szomszédságból, hanem a cseh Szent Adalbert közvetítésével különböző népekhez tartozó tanítványai köréből kapott. Ők azután, főleg a fejedelmi udvarhelyeken nagyobb birtokon épített szerzetesházakkal a keresztény térítés gócpontjait teremttették meg. A Bruno püspökkel megkezdett és Szent Adalbertal folytatott keresztény térítés többé már nem szakadt meg. A 972-ben lefektetett alapokra épülhetett rá a magyar kereszténység harmadik állomása: Szent István király egyházszerzése.

A MAGYAR KERESZTÉNY EGYHÁZSZERVEZÉS MEGINDULÁSA. A magyar kereszténység fejlődésének harmadik szakasza Szent István király nevéhez fűződik. Ő nemcsak folytatója volt az édesapja által megindított misszionáló mun-

kának, hanem hozzáfogott a keresztény egyházszervezet kiépítéséhez is. Nemcsak egy politikai fejlődésben töltött be alkotó feladatot az államszervezet kiépítésével, hanem egyháziilag is a hierarchikus szervezet kialakításával

Az államszervezés korának kiváló kutatója és írója *István király emlékezte* című munkájában azt írja, hogy a két császárságon kívül maradt dánok, norvégok, svédok, oroszok, csehek, lengyelek és magyarok közül kiváltképpen egyeztetett három szomszédos nép történelmi útja. „A csehek, lengyelek és magyarok nem csupán egyidőben, hanem egészen hasonló módon léptek az államalapítás és egyházszervezés útjára”. (14) Györffynek ez a megállapítása általánosságban valóban az azonosság látszatát keltheti. A részletes kutatások azonban mind a misszionálásban, mind az ezt követő egyházszervezésben megnyilvánuló különbözőségeket is kimutatják.

A Magyarországon működő nyugati missziós papok sem Géza nagyfejedelem, sem Szent István király uralkodása alatt nem élveztek olyan egyházi és politikai előjogokat, mint a csehországi vagy lengyelországi misszionárius társaik. Egyedül Piligrim passzauai püspök próbálta meg, hogy a magyarországi misszionálásnak ugyanazt az egyházi és politikai alapot adja meg, mint a cseh- és lengyelországinak. Ugyanarra az eredményre akart Magyarországon is jutni: a magyar egyházszervezetet a birodalmi egyházszervezet függvényévé tenni. Ez azonban nem ment. Sem Róma, sem Regensburg nem támogatta azt, tehát sem a pápa, sem a császár. De nem erőszakolta azt a német—római birodalmi egyház sem, élén a mainzi érsekkel, a császár udvari főpapjával.

A magyarság megtérítésének munkájában a német birodalmi misszióközpontok, mint „központok”, mint „egyházi joghatóságok” nem játszottak szerepet. Az ezekben nevelődött szerzetesek, világi papok részt vettek ugyan mint *egyének* a missziós munkában, de mindig a magyarság vezetőinek joghatósága alatt, mint vendégek és sohasem az illető misszióközpontok szervezői. A cseheknél, lengyeleknél nem így volt. A magyar missziós munka különleges jogállását igazolják azok a tények is, hogy Szent István a magyar egyház megszervezésekor nem kért engedélyt sem a salzburgi, sem a regensburgi, sem a magdeburgi egyházhatóságoktól, amint azt megtették a Przemyslidák Csehországban és a Piastok Lengyelországban. A magyar egyházszervezéseknél nincsen szó arról, hogy az alapított püspökségeket egyik vagy másik birodalmi egyház joghatósága alól kivessék vagy sem, amint az a cseh és lengyel egyházszervezésnél történt. A magyar egyházszervezet kiépítésének bölcsőjénél nincsen ott a német—római császár, mint a lengyelországi érseki székhely, Gnesen alapításánál.

A középkor folyamán az egyházszervezet kialakításának — új püspökségek létesítésének — három szakaszát különböztethetjük meg. Az első időszak mintegy a VIII. század végéig tartott, amikor is az új püspökségek létesítése, egyházszervezet kialakítása a tartományi zsinatok tanácsára a metropoliták, érsekek feladata volt. A metropoliták ezt a tevékenységet a tartományi zsinatoktól függetlenül önállóan a VIII. század után kezdték gyakorolni. Legtöbbször Rómától nyertek erre engedélyt, vagy általános privilégiumot. Ez a gyakorlat és a gyakorlathoz való ragaszkodás még a X. században is érvényesült. A VIII. századtól kezdve, miután a hittérítők Rómából jöttek, vagy legalábbis római felhatalmazással, már arra törekedtek Rómában, hogy az új egyházszervezések kialakítása pápai befolyásra, pápai jóváhagyással történjen. Ezt azonban a privilegizált érsekek, főként, ha császári támogatásban is részesültek, iparkodtak így vagy úgy megakadályozni. Példa erre Taksony fejedelem követségének római útja és a küldöttség elfogása 961-ben. Ekkor I. Ottó császár akadályozta meg a csak Rómától függő magyar egyházszervezet kiépítését.

A XI. századtól kezdve pedig a püspökségek alapítása egyenesen az apostoli szentszék kiváltsága lett, és azután a pápai követek vagy érsekek csupán mindenkori felhatalmazással tehettek ilyen jogcselekményt. (15)

A cseh, lengyel, magyar egyházszervezés a második korszakra esik, amikor a pápai széken vagy német, vagy németbarát pápák ültek. Ezek elnézték és jóváhagyták, hogy II. Boleszláv Prágában alapítson püspökséget, és Mieszko Poznanban, amint az szokás volt a német fejedelmeknél a német püspökségek alapításakor a VIII., IX. és X. században. (16) Fejedelmi jogaik alapján tették ezt és csak utólag jelentették Rómába. Szent István is hasonlóképpen cselekedett, sőt még inkább cselekedhetett, mert ő nemcsak fejedelem volt, hanem „király” is, mégpedig

„felkent” király, aki valamilyen formában a hierarchia tagja is lett. Ez is megkülönböztette Szent Istvánt és munkáját a szomszédos cseh és lengyel uralkodóktól és tevékenységüktől.

Amikor Szent István a pápához küldött követsége útján kifejezte eltökélt szándékát egy államalapítás megszervezésére és a latin egyházszervezet kialakítására, annak még politikai és vallási akadályja volt. A törzsszervezet két tagja, az erdélyi Gyula és a marosvidéki Ajtony — mindketten rokonok — a nemzeti társadalmat és a bizánci kereszténységet képviselte. Csak az ő legyőzésük által lehetett megvalósítani a magyar államot és a latin egyházszervezetet. Ilyen akadály sem volt a lengyel és cseh egyházszervezetet kiépítő fejedelmek előtt, hacsak az olmütci püspökség be nem töltése a prágai püspökség alapításakor nem egy bizánci hagyomány elnyomását szolgálta. De ez sem volt olyan jelentőségű, mint a Szent István előtt tornyosuló akadály.

Szent István a törzsfők elleni harcban teremtette meg az előfeltételeit az egységes állam- és egyházszervezet kialakításának. Az állam szervezése egy belső társadalmi folyamat következménye volt, amelynek lelki hátteret, „ideológiát” adott a királykoronázás: Egy „felkent” király nagyobb súllyal, az alattvalók lelkére gyakorolt nagyobb hatással léphetett fel az új, a haladás érdekében. (17)

Amint tehát Szent István számára az állam megszervezése belső társadalmi okok következménye és szükségszerűsége volt, ugyanúgy a magyar kereszténység is egy belső, egyházi, egyháztársadalmi törvényszerűség következtében el kellett hogy jusson az egyházszervezeti kialakulás stádiumába.

A Kárpátok övezte terület egyes részeinek korábban már volt egyházszervezete. A dunántúli, felvidéki, déli püspökségek központjai mint jogfolytonosságot élvező helyek nem maradtak fenn. Nincs egyházi jogfolytonosság még akkor sem, ha történetesen később ugyanazok a helyek ismét püspöki székhelyek lettek: Pécs, Nyitra stb. Joggal mondhatjuk tehát, hogy Szent István kezdte meg a magyar egyházszervezet kiépítését.

A „népek” térítését a misszionáriusok természetesen az uralkodó udvarában kezdték meg és csak azután mentek a nép közé. A térítés nyomán támadt új keresztények és az újjáéledt őskeresztények között a papok és szerzetesek közösségben éltek a fejedelmi szállásterületek nagyobb helyiségeiben (Esztergom, Székesfehérvár stb.), vagy éppen a számukra alapított kolostorokban (Pannonhalm, Pécsvárad stb.).

Ez a jelenség teszi érthetővé Szent István király egyházszervezetének sajátosan udvari, szálláshelyi kezdeteit. A Szent István alapításának tulajdonított tíz püspökség csaknem mindegyikéről megállapítható, hogy ott létesült, ahol a királyi család tagjai állandóbb jellegű udvarhelyeket tartottak. Így Esztergom a király, Veszprém a királynő, Bihar a trónörökös, Marosvár (Csanád) a király egyik unokaöccsének, Gyulafehérvár a másik unokaöccsnek a főhelye volt. (18)

Az egyházszervezés kialakulásában tehát egy részről szerepet játszott az „udvar”, a szállásbirtok térbeli elhelyezkedése és az azon működő papság.

— Paul Fabre már a múlt század végén rámutatott arra, amikor a lengyel egyházszervezet kezdeteit vizsgálta, hogy az első lengyel térítő püspök, aki 968-ban Posnanban megjelent, még nem rendelkezett körülhatárolt területtel. S jóllehet 1000-ben Gnezdában érsekséget alapítottak, mégis a XI. század közepén az érsek Krakkóban székelt és VII. Gergely 1075-ben még így jellemezte a lengyel egyházat: „Episcopi terrae vestrae non habentes certum metropolitanae sedis locum”. (19)

Ha ilyen volt Lengyelországban a XI. század második felében, akkor a kezdeti egyházszervezésnél nálunk is, lehetséges volt ez az állapot. Hiszen püspök volt nálunk I. Ottó követe, aztán püspök volt a római Szent Elek kolostor annyi nálunk működő szerzetese: missziós püspök.

Nemcsak a püspöki székhelyekről, hanem az Árpád-kori királyi monostorokról is egymás után derül ki, hogy eredetileg királyi udvarhelyek voltak, amelyekhez egy-két királyi kápolna tartozott.

A magyar egyházszervezet kiépítése, Szent István mellett, Asztrik nevéhez fűződik. Asztrik Szent Adalbert klerikusaként tűnik fel a magyar és lengyel forrásokban. Lengyelországban a Mestris kolostor apátja lett, akit utóbb Sobottin érsekké szenteltek. Szent István nagyobb legendája szerint Magyarországra jött, és itt megalapította a pécsvárad apátságát. Szent István többször, de legalább két ízben küldte őt Itáliába. Útja mindkét esetben II. Szilveszter pápához ve-

zetett. A valószínűsíthető két út közül az egyik 1000 őszén volt, amikor Rómába ment koronakerés végett, a második útja 1001 áprilisában lehetett Ravennába, a magyar egyházszervezet írásos megerősítése végett. (20)

A királykoronázásra és annak körülményeire nem térünk ki. Tény az, hogy III. Ottó császár 1000. október 7. és 1001. február 15. között Rómában tartózkodott, tehát joggal írhatta a krónikaíró, hogy II. Szilveszter pápa „gratia et hortatu”, III. Ottó császár „jóindulatával és biztatására” koronát küldött Szent Istvánnak, ami „benedictionis apostolicae litteris allatis”, azaz II. Szilveszter levelének kíséretében történt. A koronázás után négy hónappal később, 1001. április 4-én Asztrikot ismét II. Szilveszter és III. Ottó társaságában találjuk, de Ravennában. Nincs biztos tudomásunk arról, hogy ekkor miért volt Ravennában, de feltevésszerűen ehhez az eseményhez kapcsolhatunk egy másik okmányt, amelyről a legendákban történi említés.

A nagyobbik legenda a pécsváradi és a pannonhalmi apátság alapításának elbeszélése között beszél arról, hogy Szent István az országot tiz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat pedig „per consensum et subscriptionem Romanae sedis apostolici” — a többi egyházak fölé emelte. Ezt követően szól a legenda a koronázásról. (21) A történelmi eseményeknek ilyen előadása Hartviknál hibás, mert a pannonhalmi alapítás jóval hamarabb volt, mint a pécsváradi, a püspökségek alapítása pedig 1009-ben és 1030-ban történt. (22)

A térítő püspökök bizonyára emeltek már templomokat a koronázás előtt is a fejedelem és más főemberek főudvarhelyein. De ezek nem voltak püspökségi székhelyek, nem voltak egyházmegyei központok. Egy püspökség, különösen egy érsekség felállítása ebben a korban nem ment egyszerre és írásbeli formások nélkül.

Ha feltesszük, hogy Szent István kérelmét Asztrik Rómában előadta, és már 1000 végén hozott is rá írásbeli beleegyező választ, akkor is szükséges, hogy az alapítólevél csak ezt kövesse. Az a *subscriptione Romanae sedis apostolici* kiadott irat, amellyel az esztergomi érsekség felállítatott, a frankfurti zsinaton a bambergi alapítólevélnek kell, hogy megfeleljen.

Formájában ez lehetett egy Magyarországon fogalmazásban kiállított alapítólevél is, amelyet a pápa és a Ravennában összegyűlt egyháznagyok 1001 áprilisában aláírásukkal láttak el. De lehetett egy Ravennában kiállított irat is. Ezt az alapítólevelet 1083 előtt, a nagyobb legenda írója Esztergomban még látta, mint az irat formájának ismeretéből kiderül. Így hát az esztergomi érsekség alapítása és ezzel együtt a *provincia Ungriae* felállítása 1001 áprilisában Ravennában nyerhetett szentesítést, és az azt aláíró Asztrik (Anasztazius) csak még a régi apáti címén szerepelhet.

A frankfurti zsinaton is, 1007-ben, még csak „a magyarok érseke” szerepelhet, mert más püspökség akkor még nem volt. A nagylegenda és Hartvik jellemző szavaival élve, Szent István elrendelte, hogy Esztergom vezére és tanítómestere legyen minden más magyar püspökségnek. (23) 1001 áprilisától kezdve tehát Esztergomban a király mellett már nem egy idegen című missziós püspök, hanem az első magyar érsek működött, akinek „területe” volt az egész akkori Szent István által birtokolt terület. A kinevezett esztergomi érsek joghatóságának a körét az alapítólevelében bizonyára nem írták körül, mert a később alapított három dunántúli püspökség: a veszprémi, pécsi és győri alapítóleveleiben nincsen szó arról, hogy az alapítás az esztergomi érsekség területének bármelyik részére is történt. Nincsen szó arról, hogy az esztergomi érsek hozzájárul-e vagy sem az új püspökség alapításához, de nincsen szó arról sem, hogy a szomszédos püspökök érintve voltak-e az új alapítással. Mindezekből arra lehet következtetni, hogy az 1001 áprilisában alapított esztergomi érsekség területi elhatárolása csak 1009 körül következhetett be, amikor Szent István ha nem is egyszerre, de egyidejűleg meghatározta az egyházmegyéik határait. A második ilyen felosztásra akkor került sor, amikor Gyula és Ajtony legyőzésével az erdélyi és délvideki területek is kormányzása alá jutottak. Ez pedig 1030 körül történt.

Jegyzetek: (1) Moravcsik Gy.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. I. — (2) Német Gy.: A magyar kereszténység kezdete. Bp. Szemle. 1940. 30. I. — (3) Gombos Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. II. k. Bp. 1937. 1974. I. — (4–6) Győrffy György: A magyar kereszténység kezdetei. Élet és Tudomány. XXVII. évf. 13. sz. 612. I. — (7) Niederhauser Emil: Bulgária története. Bp. 1959. 40. I. — (8) Fejér György: Codex Diplomaticus

Hungariae. I. 257. — (9) Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár Evszázadai. I. Székesfehérvár 1967. 64. l. — (10–11) Timkó Imre: Keleti Kereszténység, Keleti Egyházak. Bp. 1971. 392. l. — (12) Vogt A.: Les registes des actes du Patriarchat de Constantinople, Fasc. I. 1933, Echo d'Orient, 36. évf. 278. l. — (13) Győrffy György: id. m. 636. l. — (14) Győrffy György: István király Emlékezete. Bp. 1971. 8. — (15) Thomasin: Vetera et nova disciplina. P. I. 1. 1. cap. 48–54. — (16) Schlesinger W.: Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Göttingen 1961. 8. l. — (17) Elekes L.—Léderer E.—Székely Gy.: Magyarország története. Bp. 1961. I. k. 60. — (18) Győrffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1958. I. l. — (19) Fabre, Paul: La Pologne et le Saint Siege du X.e au XIII.e Paris 1895. 7–8. l. — (20–21) Győrffy György: A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. MTA Filozófiai és Történettudományi osztályának közleményei. 18/19. 18/1969. 216. l. — (22) Fejér György: Codex Diplomaticus. I. 291–292. — (23) Balanyi György: Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. Szent István Emlékkönyv, Bp. 1938. I. k. 342. l.

SOMLYÓI TÓTH TIBOR

JOCULATOR DEI

Feltűnő különbség a két koldulószervezet alapítójukhoz való viszonyában, hogy Domonkos személye majdnem teljesen eltűnik a jól organizált szervezet mögött, melyet rövid néhány év alatt elindít és önállósít. A dominikánus rendet „alapítója” kiépíti, és működése attól fogva programszerűen határozott. A ferences szerzet mintha sosem tudott volna „késszé” válni: sosem voltak olyan objektívan körülírt keretei, mint a másíknak. Lényegében az egyetlen norma Szent Ferenc egyénisége, akit a Krisztus-követésben utánozni kell. De éppen ez a probléma: sikerül-e utánozni? Írt ugyan legalább három regulát, sőt élete végén Testamentumot is, hogy félreérthetetlenül rögzítse az evangéliumi életforma alapelveit. Ezek azonban legfőjebb a vitákat szaporították az eszményről. A különbség oka a két alapító alkotóhajlamának különbsége. Domonkos alkotótehetsége a szervező; Ferenc alkotóhajlama a művészé. Domonkos jól megfogalmazott szándékait minden értelmes keresztény ember magáévá teheti. Ferenc követéséhez azonban egy adag költői rokonság szükséges: mihelyt tömegszervezetté nő vállalkozása, bajok lesznek. (Idővel különböző „ágakra” szakad a rend, és ezek nem tudnak egymásra túlságosan barátságosan nézni.)

Meglehetősen jellemző tünet, hogy Szent Domonkosról kezdetben nemigen írnak legendát, mindössze a rendi krónikák szűkszavú közléseiből ismerhető, mit csinált az alapító. Utólagos legendáit azután a modern történetkritika boncolószközei alaposan megnyirbálták. Kiderült, hogy hiteles adatként be kell érnünk Jordanus de Saxonának — egyszóval a vele kortárs — rendtörténeti feljegyzéseknek az anyagával. Náluk tehát kezdetben van közösségi történet, de az nem hagiográfia.

Fordított a sorrend a franciskánus történeti irodalom kezdetén. Itt kezdeti és domináns műfaj a Szent Ferenc-legendáé. Halála után (1226) két évvel pápai megbízásból már megjelenik Frate Tommaso da Celena első róla írt életrajza, a *Legenda prima*. Alig másfél évtized múlva a generális rendi káptalan szólítja adatközlésre a még élő társakat. Állítólag hárman (Fr. Leone, Rufino, Angelo) írnak össze számos addig rögzítetlen eseményt. Ezek nyomán született volna Fra Tommaso második legendája, majdnem húsz évvel az első után (1247). De a három adatgyűjtő fráter nevében születik a vitatott eredetű *Legenda trium sociorum* is. (Kétségtelenül van beledolgozott eredeti régi anyag, ha a szerkesztője nem is kortárs.) Harminc esztendő sem kell hozzá, máris bozóttá szövéődik a Szent Ferencről szóló életrajzirodalom, belecsempészve az ellentétes rendi frakciók vitáinak gyűjtőanyagát is. 1260-ban a rendi káptalan a szerzet teológusára, Szent Bonaventurára bizza, írja meg a hiteles és „hivatalos” Legendát. Alighogy elkészül, a legközelebbi káptalan minden eddigi és minden egyéb életrajzát el akarja égettetni. Szerencsére nem hajtják végre a rendeletet. Sőt, még száz évig íródnak seregével újabb legendák.

Hogy Szent Ferenc egyénisége rendjén belül örökké kiújuló vitát provokál az evangéliumi életforma körül, nem annyira emberi hiányosságából — vagyis elégtelen szervezőképességéből —, hanem inkább emberi többletéből adódik. Éppen emberi méretei nőttek túl messze környezetén. A rendi utódnemzedék azzal fejezi ki ezt az „elérhetetlenségi” érzést, hogy Szent Ferenc életét mítosszá költi át, a mítoszt pedig teológiával értelmezi. Szent Ferenc eszerint új üdvösségtörténeti korszakot nyit, mint Isten küldötte. Az Oszövétség és Újszövétség után a mintegy „legújabb szövetség”, az Atya és Fiú kora után a Szentlélek korszakát. (Egy délolasz apátnak, Gioacchino da Fiorének szimbolikus exegetikájából költik át a vájtfülű barátok az elméletet!) Apokaliptikus óriáslényt látnak benne: ő a „hatodik pecsét” feltörése után megjelenő angyal, „habens signum Dei vivi”, aki föltartóztatja Isten büntető ítéletét, míg homlokukon meg nem jelöli a választottakat — mégpedig „tau” jeggyel. (Ld.: Jel. 7,1—4; Ezek. 9,4. Egyébként „az élő Isten jele” Szent Ferencen a stigmák! A „tau” jeggyel viszont leveleit szokta életében szignálni.) — Bonaventura finomult teológiai érzéke lefejt erről az elméletről szektás vadhajtságait. Az ő Legenda-szerzeménye ennek a középkori szentferenc-teológiának egyik legnemesebb illusztrációja. Végeredményben nála is üdvösségtörténeti határkövő Szent Ferenc, de nem egy Krisztust meghaladó fejlődés határköve, hanem a megújuló egyház tökéletesen „christiformis”. Krisztushoz hasonult új embertípusa. Ez a bonaventurái Szent Ferenc-elmélet él tovább Dante *Paradisójában* (11. ének), ahol úgy jelenik meg, mint 1100 esztendő után az első keresztény, aki a keresztfán magára hagyott Krisztus szegénységét „jegyesévé” választotta, és az egyházat a hatalom és vagyonszerzés görcséből kioldotta.

Nemcsak teológusok és szerzetesek és nemcsak egy középkori költőseni számára visszatérő probléma Szent Ferenc. Hétszáz évig és ma is foglalkoztatja Európa érző és gondolkodó embereit. A XIX. század egyáltalán nem hívő esztétái felfedezik, mint „modern” ösüket. Benne látják a természet első szerelmesét, aki a madaraknak prédikál életük szépségéről, aki a „súlyom-testvérrel”, „szél-öcsénkkel”, „urunk-bátyánkkal, a Nappal” érzi rokonnak magát. Egy *dogmátlan kereszténység* szubjektív lírikusát fedezik fel benne, aki közvetlen Jézus-élményt tapint ki magának az evangélium holtta magyarázott betűjéből. A felszabadult e g y é n i s é g első hirdetőjét, aki a középkor személytelen tekintélyeitől függetlenítette magát.

Melyik Szent Ferenc ezek közül az igazi? Nyilván egyik sem. Mégis van valamennyiben egy-egy megragadott élethű vonás. Ezeket azonban így nehéz összerakni egyetlen egészszé, mert egyenkint idegen és idejétmúlt szemléletmód közegébe ágyazva jelentkeznek.

Mi más oldalról próbáljuk megközelíteni Szent Ferenc egyéniségét. Mondhatnánk, szociológiai oldaláról. De nem túlságosan felszínes szempont ez egy ilyen gazdagon és mélyen keresztény magatartás felmérésére? Mit mondhat számunkra a XIII. századi olasz polgári-lovagi stílus-kellékekkel kevert életforma, mikor mi az egyedít és egyszerű keressük benne? A „talajszintet” adja meg, ahonnan a csúcsot mérni akarom. Más szóval a kor laikus keresztényének életstílusát és nézőpontjait a XIII. század közép-itáliai városaiban. Ha ezt már tudom „mértekegységként” kezelni, képes leszek a felfedezésre: mekkora mélységbe és mekkora magasságba tört át Szent Ferenc, amikor „keresztény”-ből evangéliumivá vált.

Szociológiai mérésünket Szent Ferenc lovagi stílus-betétjén végezzük el. Háromféle mozzanatot foglal magában ez a kultúrkeplet a XIII. század folyamán: először szoros értelemben *szociológiai* hovatarozást; másodsor sajátos *kulturált-ságot*, amelyet a lovagi „kaszt” alakított ki és terjeszt; harmadsor ugyancsak sajátos *etikai* magatartást, amely a lovagi „becsületkódex” íratlan játékszabályain csiszolódott nemessé és bizonyos értelemben keresztényivé.

Szociológiailag a lovag eredetileg a feudális kezdetek harcos vezetőrétege, arisztokráciája. A latin „m i l e s” elnevezése a IX. század arabok elleni háborúi óta elválaszthatatlan a lovassági harcmodortól. Utóbb a kereszties háborúk óta a lovasság a feudális-nemességen belül is elkülönült társadalmi réteget alkot: csak bizonyos számú lovag-ös nyomán örökölheto a rang. Vagy pedig — és ez a társadalmi elzárkózás paradox fonákja — lovaggá ütés kitüntetésé révén egészül ki más klasszikus tagjaiból az örökös háborúktól tizedelt réteg. A kitüntetés vitézi tettekért jár, de a király, vagy a főnemesi hadvezér azt is megnézi, hon-

nan jött a vitéz. Többnyire nemeseket, délfancia és olasz területeken gazdag kereskedők fiait, patricius ivadékokat szokás lovaggá ütni.

Szent Ferenc gazdag textilnagykereskedő fia. Apjának, Pietro Bernardonének üzlete Assisi főterén volt. Hogy provence-i nemeslányt hozatott magának feleségül — egykorú feljegyzések „Donna Pica” néven emlegetik — nemcsak francia kereskedőútjait jelzi, hanem azt a társadalmi öntudatot is, amelyet a délfancia vidéket járó nagykereskedő ott nemesi privilégiumok élvezőjeként érez.

Bernardone politikai tekintélye akkor ér zenitre, mikor a Hohenstauf császárok itáliai foglaló hadjáratai után az északi és középolasz városköztársaságok szabadságharca leveti magáról az idegen uralom nyűgét. Assisi önálló városal-kotmányának kivívásában fontos szerepe lehetett: „Provisor et benefactor rei publicae”-nak nevezi érte a helyi krónika. Fia is kénytelen részt venni az áruló szomszédvárossal, Perugiával öt évig vívott háborúban. Hogy utólag Dél-Itáliába, Apuliába készül hadba vonulni, nem egyedül lovagi aspiráció indította. A hosszú háborúban gazdaságilag tönkrement város nem képes eltartani fiatal nemzedékét. Éppen a patricius-fiúk közül mennek akkoriban sokan — az elbocsátott nemesi tisztekkel együtt — más hadivállalkozásban keresni megélhetésüket.

Szent Ferenc, illetve egyelőre még csak Francesco azonban nem fog harcolni Apuliában. Nem lesz belőle szabályosan lovaggá ütött lovag. Valójában merészebb irányban indul el éppen akkor, mikor „nevetségessé” kezd válni. Tudniillik már a szomszéd Spoleto-ból visszafordul. Miért? Legendái több változatban mondanak itt el egy álomlátást, de ebből a hagiografikus formából olyan gondolatmenet bukkan elő, amely a megtérések történetében gyakori. „Cur servum pro domino quaeris?” — kérdi az álombeli hang: „Miért a vazallustól vársz rangemelését és nem a vazallus dominusától?” A feudális hasonlat azt a lelki életi igazságot akarja kifejezni, hogy a feudális katonai szolgálat legfőképpen a társadalmi ranglétrán juttatja „följebb” az embert, jóllehet nem ez az igazi irány „föl felé”. Az ember alapján saját szűk énjéből és környezetének ketrecéből kívánkozik ki, de oda csak Isten emelheti. Egy másfajta szolgálat vezet önmagunk fölé.

Francesco számára tehát a megtérés első stációja egy *kétkedő* gondolat a lovagi lehetőségek értékei iránt — akár álomban, akár ébren jutott eszébe. A következő stáció már *misztikus* élmény. És a legendák egy része erről feltűnően precíz tárgyalóssággal számol be. Az Assisiba hazatért Francescót régi barátai meghívják és „podestá”-jukként az asztalfőre ültetik. (Neki kell fizetni!) Semmi kedve már a szórakozáshoz, de restell ünneprontó lenni. Vacsora után azonban képtelen velük tartani a hangos jókedvben: „*Tanta fuit... dulcedine divinitas perfusus...*” Természetfölötti vonzás érzése járja át: magába mélyedve megáll és elfelejtkezik minden egyébről. A legenda misztikai szakkifejezéssel nevezi meg az élményt. Jellemző, hogy hitelének nyomatékául magának Szent Ferencnek utólagos közlésére hivatkozik: „Ut idem retulit”. (A csodálatos égi jelenések és szövegek hagiográfiai betéteit nem szokták igazoló mondatokkal ellátni. A legendairás ösztönösen különböztet díszítő elem és tényközlés között!)

A lovagkultúra az egész élet stilizált formáit jelenti, de elsősorban mégis lovagi költészetre szokás gondolni, amikor róla beszélünk. Ebben is más világ az északfrancia hősi epika: a „chanson de geste” műfaja, és más a délfancia ún. trubadúr líra. Az északi epika vallásos és nemzeti hőskről szól; Nagy Károly „paladinjairól”: Roland-ról, Olivier-ről ... a brit Artus király „kereszttalának” tizenkét lovagjáról (ebből nőtt ki a „Szent Grál” mondaköre), trójai „regényhősokről”, akiket a középkorban őseinek hisz a francia. A délfancia műfaj udvari és szerelmi líra. A trubadúrok (troubadour = trovatore = dalmok) közt hercegek éppen úgy találhatók, mint uruk feleségeért udvarias kötelességből epekedő lovagpoéták. Stilizált udvari játék ez. A gáláns széptevés részben antik örökség ezen a vidéken. Részben arab kultúracsere is. Mindenképpen a társas szokások változását jelzi a nőtisztelet irányában. (Az északi harcasköltészetben az asszonyok szerepe még inkább a felszolgálóé.)

Itáliában a kereszteshadjáratok óta terjed ez a szóbeli és énekelt kultúra. A francia seregek kíséretében vonulnak át a felszigeten énekmoadók, a „jongleur”-ök (= ioculator = szórakoztató). Az észak-itáliai és közép-itáliai városköztársaságok Hohestauf-uralom elleni szabadságharcának vezető rétege, a patriciusok eltanulják a lovagi szokásokkal együtt a francia lovagi epikai elemeket, poémákat. Ők is rendeznek „cour d’amour”-okat, gáláns szerelmi ítélőszéket délfancia udvari szokás nyomán.

Hogy Szent Ferenc stílusa és gondolatvilága tele van a francia lovagi kultúra elemeivel, az ezek után nem lephet meg bennünket. Nemesfiúkkal járt együtt iskolába (a San Giorgio templom mellett). Perugiai hadifogságában az ellenség ismeretlenül a nemesek közé zárja fellépése nyomán. Emelkedett perceiben egész élete során franciául kezd énekelni — pedig beszélni nem tud folyékonyan e nyelven: de lovagi költészetét ismeri. Kiderül ez a legendák idézeteiből is, mert állandóan Chanson de Geste-ek és trubadúr-énekek képanyagával fejezi ki magát. A koldus sors-közösségét vele vállaló társait Artus király „kerekasztalának lovagjaiként” emlegeti: „Isti sunt fratres mei, milites Tabulae rotundae”! Fr. Egidio beöltöztetésekor lovaggáütési aktusnak mondja az eseményt: „Miles Magni Regis lett a frate!” Egy tanulásra vágyó novíciusra rácsodálkozik: „Mondd, kit tartasz többre, Roland-ot, Olivier-t és a többi nagy tettekre vállalkozó paladinót, vagy azokat, akik pénzért megéneklék amazok tetteit?” Az erdőből rátörő rablókat azzal képeszti el, hogy toprongyos öltözetben a „Nagy Király heroldjaként” mutatkozik be nekik. Élete vége felé Montefeltróban nagy lovagavató ünnepség közepébe sodródva prédikálni kezd: egy provanszál szerelmi dal mottójával könnyekre fakasztja az egész gyülekezetet.

A legfontosabb és a legjellemzőbb az egészben az, hogy ez a költészet nem pusztán esztétikai betét élete számára. Kimondottan vallásos indításokat kap tőle, míg csak az evangéliumra fel nem figyel. Érthető ez egy elsődlegesen szóbeli műveltség korában, amikor írni-olvasni elsősorban latinul tanítanak, de aki nem klerikusnak készül, az keveset bajlódik ilyesmivel. A hallott és megértett „fül-bemászó” szövegek a „laikus műveltség” rétegei számára francia és olasz lovagi poémák. Ezeknek keresztény mondanivalója inspiráló erejű, mint egész etikai attitűdjük.

A Bibliára utóbb figyel föl Francesco, egy Krisztus követésére szólító ünnepi perikópa nyomán. (Mise után mindjárt megkéri a papot, „magyarázza el” neki értelmét — tehát a latin szöveget nem érti első hallásra!) A Chanson de Geste-ek emlékei nélkül érthetetlen marad például a megértő Francesco templomtatarozó lendülete. A legendák későbbi változatai természetfeletti felszólítással próbálják értelmezni; San Damiano kápolnájában a festett feszület emberi hangon szólal meg: „Repara domum meam ...”! (Bonaventura már az „égi szó” jelképes értelmét keresi: nem a romos templomépület reparálására, hanem a megingott egyház reformálására kapta a felszólítást.) Itt a „csodás elem” hagiografikus irodalmi toposz. Viszont a Chanson de Geste-ek hősei, ha vezekelniök kell, rendszeren templomot, kolostort tataroznak, építenek, követ hordanak, vakolatot kevernek saját kezükkel (vö. Renaud de Montauban, Girard de Roussillon...) — Hasonló irodalmi reminiscenciák adják a kulcsot a Francesco szemében hihetetlenül fontos kosztüm-váltások szimbolikus aktusaihoz. Amint apuliai útjához — gazdaságilag szűkös időben — mindenáron pazar lovagi felszerelésre van szüksége (néhány nap múlva nagylelkűségi rohamában elajándékozza), ugyanúgy az öltözetnek is ki kell fejeznie a megtérést, s amikor apja elkeseredésében a püspök elé idézteti és anyagi jóvátételre szólítja fel, akkor a nyílt téren ruháját is visszaadja: a püspöktől pedig csak egy rossz cselédköntöst fogad el, amelyre rögtön keresztet rajzol mésszel, hasonlóan a Szentföldre induló keresztlovagokhoz. A San Damiano mellett végzett egyházi szolgálatának kifejezőjeként galléros remetekabátot szab magának, mint az eposzok vezeklői. Végül ráébredve az evangéliumi szöveg keresztviselő felszólítására, új keresztidomú szabásmintát eszel ki szerzetesi darócruhája számára: így magába a „keresztbe öltözik”, és szűró fájdalomtól sohasem felejtethi el.

A trubadúr-líra allegorikus erotikája nélkül meghökkentő volna mindaz, amit a legendák Szent Ferenc szerelméről, „eljegyzéséről, házasságáról” írnak. Tudjuk azonban, ez a lírai kölcsönzés az evangéliumi szegénységhez akarja hasonlítani és egyben kapcsolni Szent Ferencet. Ő a megszemélyesített „Domina Paupertas”, vagy olaszul: a „Donna Povertà”. Van mégis valami háborzongatóan paradox benne, hogy valaki egyszerre vállal radikálisan felbonthatatlan sorsközösséget az életből kiszorult elemekkel: toprongyos kéregetőkkel, elkülönített lépésekkel, és ugyanakkor rajongó kijelentéseket tesz ennek az allegorizált „jegyesnek” szépségéről, saját megigézettségéről, ölelő karokról stb.

A lovagi erkölcs ennek a feudális keresztény kultúrképletnek harmadik mozzanata, amely Szent Ferenc lelki fejlődésében a két előzőnél is mélyebb nyomot hagyott.

Eredetében a lovagi etika nem keresztény sajátosság. Ma már közhírt az összehasonlító irodalomtörténet és az összehasonlító társadalomtörténet révén egyaránt, hogy más társadalmak Európán kívül más-más időszakban élték a maguk „középkorát”, és a lovagi becsületkódex szabályai azoknál is rokon gondolatokban fejeződtek ki. Európában a XI—XIV. század lovagi ideáin persze nagyon sok nyoma maradt a keresztény érzésvilágnak. Sőt, lehet mondani, hogy akkoriban — a kereszties háborúk koráról van szó — a lovagi etikát mintegy azonosnak tartották a laikus keresztényekre kötelező erkölcsi magatartással. A nagylelkű lovagi önzetlenség, „*magnanimitas*” éppen úgy értelmezhető általános keresztény erénynek, mint az anyagi értékekkel szemben független bőkezűség, a „liberalitas”, amely arcrándulás nélkül tud megválni vagyonától, jólétől — akár mert más szorult rá, akár mert csapás fosztotta meg tőle. Azt sem lehet állítani, hogy a kulturált önfegyelem: „*urbanitas*” — (a szó antik örökség) — és ennek rokona, a *curialitas* = „udvarképes” viselkedés, franciúl „*courtoisie*”, olaszul „*cortesia*” idegen volna a keresztény aszkézis önfegyelmétől.

Szent Ferencről valamennyi legendája úgy nyilatkozik, hogy a természetes erkölcsi nemesség veleszületett vonása. „*Erat quasi naturaliter curialis*”. Mivel pedig a lovagi stílus szülőföldje Franciaország, Frate Tommaso egyenesen „mindenki másnál franciább és nemesebb szívet” talált Francescóban: „*Et vere Franciscus. .super omnes cor Francum et nobile gessit*” (I. Cel. 120.).

Míndez keveset jelentene, ha Szent Ferenc nem jutott volna a lovagi becsületkódex általános normáinál messzebbre lelki fejlődésében. Három fronton is átlört az evangéliumi többlet irányába. A lovag, mint feudális harcos elsősorban *dominusa*, illetve *seniora* iránt adós „loyalitással”, ami akkoriban személyes hűséget jelentett. Ez a személyes hűség a letett feudális esküdtől kezdve nem egyszerűen egyedül közvetlen fölöttésének szól, hanem egyben a *senior* fölött álló *dominus*ának. .végig a hűbéri láncolat során a királyig, sőt azon át Istenig. Ezért a hűbéres szolgálat, — amely egyébként nem szolgálék megadás, hanem kölcsönös bizalomra és megbecsülésre épül — mindig istenszolgálat számba is megy. (A skolasztikus predikációk azonnal disztíngválnak, ha az evangéliumi idézetre kerül sor: „Senki két úrnak nem szolgálhat” [Mt. 6,24]. Ha egymásnak alárendeltek — mondják —, akárháynak lehet szolgálni. Ha azonban egymással ellentétesek, mint például Isten és mammon: akkor csakugyan nem lehet mindkettőnek egyszerre szolgálni.)

De hol találunk olyan középkori harcos szervítort, aki *személyes Krisztusszolgálat*at olyan intenzitással éli át, hogy végül saját saját testén verődnének ki Krisztus sebei? Persze, Szent Ferenc a misztika és nem vazallusi szolgálat útján jutott el a stigmatizációig. Fr. Tommaso szerint érzései annyira telítettek, hogy ha keresztet lát, vagy csak eszébe jut a Megfeszített, már sírva fakad (II. Cel. 10., 11., 127.; Bnave. Leg. M. c. 1. n. 5.).

Ez a különbség itt nem érinti a lényegét: a „passió-misztika” korábban jelentkezik életében, mint az evangélium szövegeinek hatása — tehát abban a korszakában, amikor még szinte egyedül a lovagi költészet keresztény tartalmait pótolják nála a „lelki olvasmány”. Ezenfelül mindvégig ebben a feudális vazallus-senior kapcsolatban szereti kifejezni a lélek legintimebb érintkezését Istennel, akit folyton a „Magnus Rex” és „Magnus Imperator” szóképekbe öltöztetve emleget (II. Cel. 163., 16.). De tanítványai is ugyanezekben a képekben fejezik ki magukat a legendaszövegek szerint. (Pl. a Szent Ferenc szavára azonnal megtért trubadúr — egyébként császárkoszorúzza „költőkirály” —, a későbbi Fr. Pacifico így kéri, vegye be társai közé: „Tolle me ab hominibus, et Magnus me imperatori restitute!” (Szakíts ki engem az emberek környezetéből, és adj vissza uramnak, a Nagy Császárnak!)) És az is tény, hogy a Krisztus vazallusa gondolat — ha nem is szentferenci hőfokon, de — jelentkezik a „kompassió” misztikai érzéseivel együtt a francia keresztiesénekekben.

A lovagi etika a gyöngék és kiszolgáltatottak irányába védelmező, támogató gesztust tesz kötelezővé. (A kereszties háborúk idején ez a „gyengéket oltalmazó” lovagiasság részben egyfajta társadalmi magatartássá specializálódik: a már ismert délfancia gálans nőtiszteletté — mert eredetileg a „gyengébb nem” védelméből fejlődött ki. Részben keresztény és szerzetesi programot alakított ki: a lovagrendekét, amelyek vagy moszlim rablókaravánoknak kiszolgáltattott szentföldi keresztényeket kísérnek és védelmeznek önkéntes alapon, vagy szegény betegeteket ápolnak ingyen.) Szent Ferencnél azonban jóval többről van szó, mint

a szegények és elesettek „támogatásáról”; belső érlelődés sodorja magával egyre mélyebben, amíg meg nem érzi az emberi *nyomor* titkának és a *megváltás* titkának *összekapcsolódását*.

Megtérése előtt már szinte ideges érzékenységgel reagál koldusok és gyógyíthatatlan betegek látványára. (Fr. Tommaso beszéli el, hogy amikor egy alkalmatlan percben zaklató koldust türelmetlenül lerázott magáról, azonnal utánafut jóvátenni a sértést: „Ügye, ha egy gróf, vagy báró kért volna...pedig ez Isten szeretetére kért...!” — Trium Soc. 3. — Vagy közvetlenül megtérése után, mikor lova meghököl a váratlanul előbukkant kéregető leprás miatt, őt magát a szokott iszonyodás fogja el — leugorva hirtelen kezét csókol a betegnek, mert jogtalan és embertelen volt undorával megaláznia. — II. Cel. 9. —

Utóbb az evangélium szövegeivel már első ismerkedési próbái során folytonosan a Krisztust követő *szegénység* alapmotívumát érzi saját életfeladatának. Nem „leereszkednie” kell a nyomorban kinlódókhoz, hanem *sorsközösséget* kell vállalnia velük. Testamentumában első vezeklési próbájaként — egyben Isten megvilágosító ajándékeként — említi a leprasoktól való iszonyának legyőzését. Legendái szeretik az olyan eseteket felsorolni, mikor megszegényítőnek találja a nála rongyosabb koldus szegénységét: „pedig én választottam jegyesemül a Domina Paupertast, s nem ő!” — I. Cel. 76.; II. Cel. 83-4. — Ha ő eljegyzettségről beszél, az allegorikus „Donna Povertà” mögött sejthető félelmetes valóságra gondol: a legdrasztikusabb nyomorral, a „megváltó szenvedéssel” kötött eltéphetetlen kötelekre. Csak a mi hétszáz évvel későbbi izlésünket zavarja a játékosan hangzó trubadúr-hasonlat. Ő nem érezte akkor, hogy misztikus ujjongásai ebbe a lírikus galantériába öltöztetve fonákul hangzanak.

A lovagmorálnak „legközépkoribb” és legkevésbé keresztény vonása a harcos-erkölcs. Már Szent Bernát rengeteget győtrődik a templáriusok számára szerkesztett propagandáirásában („De laude novae militiae”) a problémával, hogyan lehet keresztény szerzetesrend hivatása a verekedés. Bernát patrisztikus-monasztikus műveltsége révén jól ismerte az antik keresztény álláspontot a háború kérdéseiről. Ezért tisztában volt vele, hogy a régiek legfőbb elkerülhetetlen rossznak tartották a hadviselést, de sosem beszéltek középkori naivitással „szent háborúról” és a katonai virtust nem tekintették keresztény erénynek. A korai középkor primitív verekedő népei viszont annyira a katonáskodásban látják a „férfimesterséget”, hogy ha nagyszerűt akarnak költeni Krisztusról és az apostolokról — mint a Karoling-kori „Heliand”-eposz —, akkor hadvezető „Nagy Király”-ként beszélnek róla, tanítványairól pedig mint hűségére felesküdt vitézi szervitorokról.

Nagy Károly óta az uralkodók politikai hódító hadjárataikat hittérítő műveletként értékelik, valahányszor pogány szomszédaikat leigázzák és országukat elfoglalják. A „szent háború” gondolata a keresztes háborúk során épül ki bizarr „hadi-teológiává”: Isten a hűbéres hadvezér; a győzelem előbb-utóbb biztosra várható, mert Isten ügye nem válhat elveszett üggyé; elesni a harcban vértanúság... Sőt, lassan nem is igen tudtak másféle vértanúságot elképzelni, mint karddal a kézben kapott halálos döféstől.

Kétszáz esztendő keresztes háborúi idején Szent Ferenc az *egyetlen* nyugati keresztény, akinek eszébe jut, hogy a pogány ellenséget nemcsak megrohamozni lehet, hanem üdvösségéért keresztény kötelesség aggódni, sőt tenni is kellene valamit. 1212—19 között három ízben indul neki — egyszer szíriai, egyszer marokkói, végül egyiptomi — missziós vállalkozásnak. Betegség, illetve utazási akadályok vetik vissza első két próbálkozását. Végül az egyiptomi szultánt meg tudja látogatni damiette-i táborában, és egész szívvel iparkodik megtéríteni. Az persze diplomatikusan eltávolítja, de Szent Ferenc egyénisége ébreszt benne annyi megilletődést, hogy fegyveres védelemmel biztosítja visszatérését. Szent Ferenc életéből ezért szükséges ilyen részletesen kielemezni a lovagi stíluselemeket, mivel ő a laikus életforma felől jut el a „vita apostolica”, vagy „evangelica” programjához. A középkornak pedig specifikusan laikus kultúrája — a lovagságé. (Az értelmiségnek elsődlegesen „klerikus-műveltség” a sajátja, egyházi alapítású egyetemeken szerzi meg. A középkori polgár meg nem alakít ki a lovagkultúrával konkuráló, egész életet formáló stílusmotívumokat.)

Akár mennyire észrevehető az eddigiekből, hogy nem egyszerűen „előkelő játékszabályok” komolyodnak benne félelmetes méretű misztikai mélységig: van még egyéniségének egy jellemző vonása, amely legendáinak olvasása közben megtevesztően hat. Mintha helyenkint a népszerű bohém, vagy egy „bogarasságig”

naiv költői hajlam törné át az életszentség megrendítő tüneteiben. Ilyenkor érezzük találonak önjellemzését, hogy ő „jongleur de Dieu”, Isten jokulátora, utcai énekese, — afféle bohém népszórakoztató kíván lenni. Kérdés mármost, hogyan értette ő maga a „jongleur” szerepet, és tagadhatatlan mimikus hajlandóságát milyen szándékkal hagyta lépten-nyomon szóhoz jutni? Végeredményben aszktétával van dolgunk, aki adott alkalmakkor érzéseit az észrevétlenségig fékezte, és elve volt, hogy a legtisztetreméltóbb érzelmeknek sincsen joga önkifejezésre, ha a környezet java úgy kívánja. (Perugiaf fogságában betegen és maga is remlátásoktól kínozva, jókedvre hangolja összeroskadttársait. Szerzeteseit kioktatja később, hogy bűnbánati elérzékenyedésükhöz senki másnak nincs köze.)

A szemtanú kortárs leírása szerint már a prédikáló technikája is élénkebb az impulzív olasz előadásmódonál. Fr. Tommaso úgy jellemzi: Tizennyolc esztendőn át, megállás nélkül, elnyűtten, betegen is vállalt evangélium-hirdetést, hogy: „De toto corpore fecerat linguam” (Egész testét nyelvvé tette! — I. Cel. 97). Tehát, mintegy megjátszsa közben mondanivalóját. — Honorius pápa és a Kardinális-kollegium előtt — miközben evangéliumi bátorsággal (intrepidus) beszél, lábai valósággal táncot járnak — de Fr. Tommaso szerint ez a látvány nem komikusan, hanem megrendítően hatott: „non ad risum movens, sed planctum doloris extorquens” (I. Cel. 73).

Máskor ez a mimikus megjátszás nem kísérete pusztán a prédikációnak, hanem elsődleges kifejezője, megjelenítése mondanivalójának. Például két fadarobot kap fel a földről — „ut oculis vidimus” — és „hegedülni” kezd velük: „quasi super viellam trahens”. Dalol hozzá, majd sirva fakad (II. Cel. 127). — Egyik húsvét vasárnapon a fráterek ünnepien terítik meg asztaukat. A „Sanctus Pater” még ebéd előtt észreveszi, és eltűnik. Már ülnek és esznek, mikor megzörgeti kívülről az ajtót: „Adjatok alamizsnát Isten nevében egy szegény és beteg vándornak!” Lyukas kalappal, vándorbottal lép be. A tényérjára adott ételt leteszi a földre és mellé ül. „Modo sedeo ut frater minor!” „Most ülök ebédhez kisebb testvérhez illően!” (II. Cel. 61). Mikor betegségében elfogadja a „diétás” csirkehúst, utóbb egyik fráterrel Assisibe kísérteti magát. Ráparancsol: vessen kötélszövet a nyakára és annál fogva cibálja végig a városon „quasi latronem”. Kialtsa ki minden fordulónál: „Nézzetek a falánk mihasznát: teleeszi magát tyúkhússal, mikor ti nem látjátok!” Az összeverődött publikumból ilyen hangok hallatszanak: „Ilyesmit inkább mi érdemelnénk!” (I. Cel. 52). Ezek műfajilag már nem is mimikus játékok, ez már valóságos „commedia dell’ arte”: az olaszoknál szokásos rögtönzött színjáték, amelybe a közönséget is bevonják.

A legendák Szent Ferencé valójában nemcsak szándékos „tanítójeleneteiben” alakít. Minden mozdulata — a legönkéntelenebb is — szimbolikus: túlmutat önmagán. Szent Ferencé alkotásánál fogva költő, de művészi anyaga elsősorban nem a nyelv, hanem saját élete. Hogy alkalmanként tudatosan formál életéből és gondolataiból színi jeleneteket, adva van hivatásérzésével: a „vita apostolica” mozgalom vándorpredikátor életformájával.

Van azonban még ezen belül egy valószínűleg ennél is fontosabb motívum, amelyet azzal szoktak kifejezni, hogy magát is, szerzetestársait is „jongleur de Dieu”-nek, „ioculator Dei”-nek, félreérthető fordításban Isten komédiásának nevezi. De mit akar ezzel a névvel kifejezni? Fra Ginepróról (= Juniperus), a legendáknak erről a kicsit burleszk, balkezesen naiv figurájáról elismerően állapítja meg, hogy „egregius ioculator Dei” (Cel.: Vita S. Clarae, c. 6. n. 51). Amikor elkészül a *Cantico del Sole*, a *Naphimnusz*, magához hivatja Frate Pacificót, az egykori trubadúrt és „Rex versusum”-ot, vegyen maga mellé még néhány frátét: induljanak el prédikálni, prédikációk után pedig mindenütt énekeljék el a *Canticót*. Hallgatóinak így mutatkozik be: „Nos ioculatores Domini sumus” = „Isten zsonglőrei vagyunk. Más jutalmat nem kérünk tőletek, csak őszinte bűnbánatot!” Mert — folytatja — Isten szolgálja csakugyan „ioculatores” az emberek lelkének felüdítésére (Spec. Perf. 100).

A „ioculator”, „jongleur” ebben az értelemben nem egyszerűen „énekmondó”. A középkori jongleur sem pusztán lovagi poémákat ad elő, akár előkelő udvari lantos, akár a városi utcák csavargó énekese. Kimondottan vallásos műfajok hagiografikus balladák (St. Alexius élete pl.) és lírai „laude”-k (dialogizáló himnikus darabok) tartoznak bele szokott repertoárjukba. Úgy érezhető mégis: Szent Ferencé nem elsősorban énekmondó és az ének tematikájára gondol, mikor önmagát és társait „jongleur”-ként jellemzi, hanem az okra, amely ilyen utcai szereplésre kész-

teti. Egyszóval az *actus humilitatis*-ra. Látnia kellett, hogy evangéliumi életformájuk nemcsak meghatódást vált ki a városok népéből, hanem gúnyolódást, sőt ellenszenvet. *Nuova pazziának* = újfajta örültségnek mondják vállalkozásukat, és sárral, kövel, záptojással hajigálják meg őket időnként. Mintha elsősorban ezt a „pazziá”-t akarná kifejezni, sőt vállalni a jongleur szerepkörrel. Néha Szent Ferenc maga provokálja az emberek hahtotáját. Mikor például a kompletatív és akadozó szavú Fr. Rufinót egy szál alsóruhában küldi Assisibe prédikálni, majd a szolidaritás kedvéért hasonlóan levetkőzve utánamegy (*Actus B. Fran. c. 31–35.; Vita fr. Ruf. Anal. Fr. III. 46–54.*).

De mi értelme, illetve milyen aktualitása van ennek a „komédiás”, vagy — ha tetszik — „bohóc” fellépésnek Szent Ferenc korában? Nem eléggé alázatos dolog, ha egy vagyonos és lovagi neveltségű patriciusfiú például Szent Domonkos módjára a teljes egyéni és közösségi vagyontalanság állapotát vállalja? Miért szükséges annyira az utolsó cseppig kiinni a poharat, hogy neveltségessé is akarjon válni az evangéliumért? Fr. Tommaso egyik anekdotája mintha kulcsát adná az egész korabeli egyházi helyzetnek és benne Szent Ferenc hivatásának.

Szent Ferenc ebédre hivatalos egy ízben a „Dominus Hostiensis” asztalához (Ugolino ostiai bíborospüspök, a ferencesek protektora; utóbb, 1227–41 között, mint IX. Gergely pápa). A házigazda megrökönyödve veszi észre, hogy vendége valamiféle guszztustalan fekete kenyértörmelékkel pakol ki maga elé a fejedelmi asztalra. „Verecundatur episcopus”: restellkedik, főleg új vendégei miatt. A feszültség nő, mikor Ferenc kínálni is kezdi belőle a püspök capellanusait és mileseit. Azok szerencsére „mira devotione” fogadják: vagy megeszik; vagy hazaviszik „ereklyéül”. Ebéd végeztével a kardinális első dolga, hogy négy szemközt félre vonja Szent Ferencet. At is öleli — nehogy felindultsága sértővé válhasson: „Mi frater — cur fecisti mihi verecundiam in dono, quae tua est et fratrum tuorum?” A szemrehányás a vendég bizalmatlanságát kifogásolja: „Miért hoztál szegénybe, fráter, mikor tudod, hogy asztalom mindig a tiéd és tiedé?” Szent Ferenc válasza nem a szemrehányó mondatra felel, hanem a mögötte lappangó gondolatra: „Honorem potius vobis exhibui, dum maiorem Dominum honoravi”. Mint éles kardpenge, villan itt fel a kettőzött distinkció: „Megadtam én neked, uram a tisztelet — (ezt hiányoltad, bár nem ezt vallottad be!) — Vagy nem megtszítelő a vazallusra, ha urát becsülik meg? Isten a koldusok barátja, főképpen az önkéntes koldusoké!” (*Siquidem beneplacitum est Domino in paupertate et ea maxime, quae mendicatis voluntaria est!*) És hogy az „udvarkepés” koldus paradoxona teljes legyen, nem marad adós a végső indoklással sem: „Ego autem regalem habeo dignitatem et nobilitatem insignem, illum sequi Dominum, qui cum esset dives, pro nobis egenus factus est” (II. Cel. 73). „Királyi az én méltóságom és külön nemesi kiváltságom, hogy azt a Dominust követhetem, aki bár gazdag, de értünk, emberekért nyomorúságossá tette magát” (2Kor. 8,9).

Az olvasás kezdetén alighanem a kardinális pártján állunk: ha a meghívotaknak elvi kifogásai vannak a fejedelmi asztal ellen, ne fogadja el a meghívást. Ha azonban mégis elmegy, túlélezettnek, egzaltáltnak érezhetjük a tüntető vájkálást koldustarisznyájában. Csak a négy szemközti beszélgetés legvégén eszmélünk fel riadtan: itt komolyabb dologról van szó, mint gondoltuk. A szóbeli párba a koldus győzelmével zárult. A kardinális hallgatott. A krónikás se tehetett hozzá többet. De miért? Nem egyszerűen szegény és gazdag ellentétének lelkiismeretet felkavaró problémája a téma. Hanem az itt szereplő gazdag, aki fejedelmien terített asztalnál ül, a meztlábás Krisztus meztlábás utóda. Még ez sem érinti a lényegét: talán ugyanakkor személyében igénytelen aszkéta. De egy olyan Egyháznak tartozik hivatalos vezetői közé, amely hatalmi szervezetként került fel a marakodó Európa csúcsára, és onnan *hatalmi* szóval, kiadott *parancsokkal* akarja megváltani a világot, nem pedig a megalázott Isten Fia sorsának vállalásával. Ilyen világban, amelyben a *hivatalos egyház* nem a megalázott Krisztus szegénységét hordozza, hanem karddal a kezében ül törvényt a hinni nem akarókon, vagy hinni nem tudókon — valakinek a legnemesebben érző keresztények közül az egyházon belül *önkéntesen* kell magára vennie a „kereszt botránnyát”.

Ilyesmit azonban egy racionális program tudatosságával csinálni lehetetlen. Csak a szív ösztönös lovagiassága talál kifejező eszközöket, amelyek nem egyszerűen forradalmár jelszavak a papi hatalmaskodással szemben. Elég szörül szóra követni az Evangéliumot: „Sine glossa, sine glossa, sine glossa” (Spec. Perf. c. 1).

GALAMBOSI LÁSZLÓ VERSEI

Templom

Falát nyaldosó tehenek
fölött harangok zengenek.
Isten kilát az ablakán.
Feléje bandukol anyám.

Golgotapéntek délelőtt
korbácsolják a szenvedőt.
Apám szobroknak muzsikál.
A kőkoporsón kő-halál.

Gyászoló gyertyán barka-ing.
Búcsúzkodó magasba int.
A fény-kalászos mennyezet
bíborban, Jézus fölébeg.

Darócbán

Nyugtalanság bokrai közt
a félelem fái zúgnak.
Gyöngye szüzek, babarózsák
gyapjat rejtő fübe buknak.

Nagypénteki gyászban futok.
Krisztus haján csillag szárad.
Medvebundás szekercések
csonkolják a koponyákat.

Tántorgunk a rettegésből
a hűtlenség négyszögébe.
Bíbor sátrát bont a király.
Lába előtt halott népe.

Akit megjelöltek a kitzasztottság kötelével,
darócát is lopva öltheti magára.
A bukás a horpadó csontokat kikezdte,
vérzik a reménytelenség szája.
Alltunk virágot dajkáló forrás
messzire induló vizében.
A szerelem árvácska-köntösű lánya
fölnék hajolt a bosszút száműző éjben.

A kapuk mögött ne indázhasson
utakat fölfaló árnyék.
Jöjj megváltó Méltóság,
vezénylő időnket gyógyító Játék.

Cirmos derengésben
nyergelnek az apák.
Tördelik a világ
faggyal vert bánatát.

Simogat a gyermek
röpködő sugarat,
védő vánkosárról
lesöpri a havat.

A kristály-boltozatú hajnalt
fölepitik a megtartó fények.
Dicsőség az anyák
tulipán-pajzsú szívének.

Kivánság

Uram, bátoríts igazsággal.
Ne tiprass még a pusztulással.
Vidíts jósággal, aranyággal.
Tetőzd be létem boldogsággal.
Burrjánózzon irgalmad fénye.
Üljek a vénség küszöbére.
Köszöntsön hattyú, búzakéve.
Ne küldj a Csontok szigetére.

KOSZTOLÁNYI NOVELLÁIRÓL

Az elbeszélő Kosztolányi mindig ügyel rá, hogy ne untassa olvasóit. Amit mesélni kezd, mindig kíváncsiságot, várakozást kelt. Sokszor még csattanója is van a novelláinak, — de mindig megtudunk belőlük valami újat, hirt a világról, amit még nem tudtunk. Mégis, rosszul jár, aki beéri ezzel: aki, mondhatnánk, bedől a nagy író udvariasságának s azt hiszi, hogy ha már egyszer úgyis tudja a történet végét, nem érdemes újra elolvasnia.

Másodszori olvasásra az okos ember nem kevesebbet, hanem többet kap Kosztolányitól, mint amennyit először, a történettel kapott. Már nem köti le annyira a figyelmét a mese, az alakok. Észreveszi, hogy amit talán csak a megírás szépségének, művészi megformálásnak vélt, csupán a kivitelezés finomságának, a mondanivaló afféle díszes csomagolásának, azt éppen megfordítva, bizvást tekinthetné a költő mondanivalójának, belerejtve, belesomagolva az érdeklődését lekötő elbeszélésbe.

Kiderülhet az is, hogy még a történetből is más érdekelt bennünket, és másképpen. Úgy, ahogy például Arany Jánost a szabadságharc leverése után éppen Osszian „ködös, homályos” énekével, noha a történet végét Arany is tudta: „... a holtakat miért vered fel? Nincs többé Kaledónián / nép kit te felgyújts énekeddel” — s mégis érdekelte, — „érdeklí mostan lelkemet, — írta — borongó ág, kihalt tusa”. Így érdekli, érintgeti lelkünket, hozzánk ér, megillet, horzsolgat bennünket Kosztolányi újra- és újraolvasásakor valami, — az elbeszélte dolgoknál és az elbeszélés mesteri módjánál is lényegesebb, több, elemibb, de néven bajosan nevezhető valami. Bajosan, mert hiszen ha lenne rá szavunk az emberi nyelvben, ha beleférne a már meglevő fogalmaink világába, akkor nem kellene novellákkal, költészettel, művészzel fáradságosan létrehívni.

Kosztolányi elmondja, hogyan dicsérte meg az írásait egy igen egyszerű öreg vidéki olvasója. Mindig elolvassa őt az újságban. Mert jól kifundálja, kérem. Aztán, csak rávágja mindig a fonákját is.

— Mondom is az asszonynak, — tette hozzá az öreg magyar, — a minap mondom is az asszonynak: „Lásd, ez az érzet”.

Szóval, érzet. Kosztolányi novelláiból kihámozható, hogyan folyt le az élete. A család, Szabadka, iskolák, diákkori utazások, aztán a század eleji Budapest, a Nyugat indulása, nagy barátok és kis pillangók, szentek, örültek, színésznők, újságírók; az ország szellemi fénykora, majd történelmének Mohács óta legfájdalmasabb tragédiája, a költő szülőföldjének, melytől szívében már korán elszakadt, valóságos elszakítása; házasság, gyermek, munka, folyton munka, boldog munka, halálos betegség, utazás Északra, utazás vissza, haza. De hát ez még mind nem az „érzet”, ugye? Ilyesfélé, néhány útleveledattal és fényképpel kiegészítve bármely életrajz is tud közölni. A novellák egészen más kérdéseket tesznek fel az íróknak. Érdemes volt-e megszületni? Aztán hogy érezte magát a világban? Milyen hát ez az egész?

Válaszul — csattanós történet meg a másokról szóló anekdota ürügyén — kapunk egy teljes Kosztolányi-tájat, Kosztolányi-világot. Háttérnek? alapélménynek? zenekiséretnek? Mint látomást, költői víziót? Almot, vagy álommal kevert és kiegészített valóságot? Képzletbeli tájat, világot? Nem. Ellenkezőleg. Olyan konkrét-valóságosat, hogy vissza fogunk hőkölni a legjobb életrajzok, fényképek siralmas ürességétől, s azt fogjuk érezni, hogy nem is arról a Kosztolányiról készültek, akinek a valóságos életét az írásaiból már szinte személyesen ismerjük. Így szokta elszegényesíteni a létezés mérhetetlen és áttekinthetetlen gazdagságát az, amikor rövid földi életünket tényszerű adatokban s az évek számával próbáljuk mérni.

A valóság egyetlen pillanata, impulzusa, mozzanata sokkal sűrűbb, hevesebb, káprázatosabb, semhogy bármivel is mérhető volna. Kosztolányi a létezésnek ebből a sértetlen, absztrakciókra nem bontott alaprétégeből ragad meg és ad át mindig valamit, abból a nevenincs teljességből, amit tényleg átélünk. Valamit, ami felfedezés és mégis ősi-ismerős. Ráismerünk, mint tulajdonunkra. S

ahogy mondják: segít élni. Nem úgy, hogy gyakorlati vagy elméleti jótanácsokat ad vagy erkölcsi útbaigazítást; még kevésbé úgy, hogy eltereli figyelmünket a valóságról, mint a jó detektívregény, vagy éppenséggel álomvilágba ringat, mint a rossz irodalom. Kosztolányi a durván leegyszerűsített látszatvalóságából segít visszatérni a saját életünkbe, a mindennapjaink eredeti teljességébe, ahol a mérhető adatoknak, megfogalmazható tényeknek, vagyis mindannak, amiről azt hisszük, hogy a világban történik, velünk vagy körülöttünk, igen csekély a fontossága.

Megmutatja, segít felfedeztetni, felismertetni velünk, hogy életünk folytonossága mennyivel valóságosabb dolgokkal van tele. Miként a novellái is, a történeten messze túl: fényvel, színnel, ízzel, áhítattal, szépséggel, regényességgel. A boldogság mindenféle járatával, szintjével, lehetőségével. Új és új dolgokkal, amire vágyunk. Régi és réges-régi dolgokkal, amikre emlékezünk. Ellentmondásokkal, amelyek össze vannak kapcsolva, szinte egymásra vannak utalva, miként az előbbiek is: a változást kívánjuk mindenáron s ugyanekkor a maradandóságot is, megőrizni mindent, ami megvolt, örökre. Igen ám, de elmúlik minden; tele vagyunk tervekkel, várankozásokkal, elképzelésekkel a jövőről, — bélyeget gyűjtünk és brátokat, kerékpározni tanulunk meg franciául, felkészülünk dicső tettekre, szerelemre, alkotásokra, vagy békés vidéki életre, vagy farsangra, nagy útra, — aztán egyszerre, 40, 50, 60 év, jóformán el sem kezdjük a tervbe vett életünket, máris itt a vége. És mégis, Kosztolányi kiegyenesíti a derekunkat: halállal, romlással, kudarccal, bukással, vereséggel szembenézni, füstbe ment reményekkel békében együtt élni rangot ad a nyomorúságnak, méltóságot a katasztrófának, megszépíti — nem, nem szépíti: új, soha nem ismert szépséget ad a boldogtalanság csúfságának. A szenvedés is lehet új erőt adó, ha például vezeklés a legnagyobb szegényünkért, a szeretetnélküliségért, ha pedig ellenkezőleg, szeretetből fakad, mint a kicsike Ilonka életéért remegő apja szívében, egyenesen gazdagíthatja, kitágíthatja elsatnyult érzelmi világunkat a hevességével, — a fájdalom, aggodalom, ahová betelepszik „létrehív a szívében egy olyan helyet, amely addig nem létezett”, ez a feladata.

„Először bevalom, hogy boldog vagyok” — kezdi Kosztolányi, élete negyvennyolcadik évében, a mélységesen őszinte és példátlanul bátor önarcképében mindannak a felsorolását, ami népszerűtlen, ellenkezik az úgynevezett korszellemmel, — amivel megsérti az olvasóit, tönk्रे teszi bennük azt a „regényesen hamis képet, amit fáradságosan festettek” róla. Jól tudta, hogy ez az első vallomása talán még a többenél — hogy nem becsüli le az értelmet, hogy hisz a költészet öncélúságában, hogy nem erkölcsi, hanem esztétikai parancsokra hallgat, — még ezeknél is kiábrándítóbban hat majd. Akkor is, most is, a nagy művészek nem titkolták, hogy a világ minden fájdalmát, kilátástalanságát, tragikumát hordozzák lelkükben, és hamarabb hasonlítottak csakugyan egy beteg sashoz, mint egy szép szál, szeretetre méltó férfihoz, aki jól meri érezni magát ebben a siralom-völgyében...

De vajon, — mert ahogy később kiderül, hogy amiket „homo moralis”-nak nevez és irgalom nélkül vetne, joggal, a gyehenna tüzére, csak képmutató erénycsöszök, öntelt erkölcs-prédikátorok, sőt, hibbant, hiányos lelkű, hatalomra törő világmegváltók, éppen az erkölcs kontárjai; ép emberi érzelmvilágunk nyomorékjai, — vajon boldog is csak annyira volt, mint „erkölcs-nélküli”?

A hiányos, torz morállal, a szeretet és szabadság nélkül való morállal szemben Kosztolányi éppen az erkölcs védelmében tagadja, hogy helyes és jó lehet az, ami rút, ami semmi elképzelhető módon nem tetszhet egy épeszű, élelki embernek, amibe a szépségnek leghalványabb, legáttételesebb formáját sem tudjuk beleérezni. A kihívóan és bátran magára vállalt „homo aestheticus” helyett nevezzük hát őt inkább a nevéen: „homo integer” volt, — talpig ép, csorbátlan egész ember.

Verseiben nemegyszer, mint a hétrészes, talán nyomatékosnak szánt „Számadás”-ban, így beszél: „...ne szépítesd, te gyáva — — — boldog akartál lenni és hiába, hát légy mi vagy: végképp boldogtalan”. Meggyőzően vágja az arcunkba, saját arcába: „Gyáva az, ki boldog!” Aztán ugyanekkor, ebben az utolsó kötetében, egy másik versében, amit talán csak egy kora hajnali óra levegőjének szinte prózaírói pontosságra, hitelességre törő spontán megragadásnak szánt, talán csak az éjszakai munka utáni kimerültségének, idegrendszeré túlfeszí-

tettségének váratlanul eufóriába fordulását próbálta lekottázni benne, szóval a nagy versei közt is egyik legnagyobbá nőtt „Hajnali részegség”-ben, mégis, „a boldogságtól” fel-felkiabál.

Hát most már, boldog volt-e Kosztolányi, vagy boldogtalan? „Döntsd el Desiré. Ki a farbával” — követelhetne a barátja, Karinthy. Ne hagyjuk, hogy kinevessenek, — ők, akik a modern matematika felfedezései előtt is tudták, hogy az „arisztotelészi” logika nem mindenütt érvényes, s a két, ellentmondó állítás egyszerre lehet igaz. És hogy a boldogtalanság éppúgy nem ellentéte a boldogságnak, mint a gyűlölet a szeretetnek: inkább egy válfaja, vagy határeset, esetleg szükséges összetevője. Node, Kosztolányit nem a saját, személyes boldogsága érdekelte igazán, hanem maga a boldogság, mint írói, költői téma. Nehéz és hálátlan téma.

Tolsztoj, talán mentegetődzve a tárgyválasztásáért, ilyesfélén kezdi egyik híres regényét: A boldogtalan családok mind a maguk módján boldogtalanok, míg a boldog családok mind egyformák. Hát, nem egyformák. Ellenkezőleg, a boldogtalanságok fajtái mennek nagyjából egy kaptafára. A boldogság az, ami sokféle, megnevezhetetlen, feltérképezetlen. A boldogtalanságot könnyű üstökön ragadni, ábrázolni, megértetni, s látszólag közérdekűbb, mert egyetemesebb érvényű mondanivaló. A boldogság, melynek lappangó mély áramait, vagy higgadt, tompa szívverését, kiszámíthatatlan fellángolásait vagy leülepedett keserű nyugalma Kosztolányi sokszor szokatlan helyzetekben fedezi fel, a boldogság még majdhogyanem ismeretlen, felkutatásra váró terület, és Kosztolányinak olyan egyedülállóan saját témája, mint nagyon kevés hasonló nagyságrendű írónak a világon.

Nagy kockázat ez, az ő színtjén, vállalni a világ valamiféle romantikus látását, vállalni, hogy végül, mindent egybevetve, mégis szép az élet, és igent mondani rá. Az író kénytelen ugyanis, becsületesen, kézzelfogható példákat felhozni, mint mondjuk a csillagos nyári éjszaka, vagy az iskolába menet hógolyózó gyerekek, s ezek a képek, mennél nélkülözhetetlenebbek, annál üresebbé, elcsépeltebbé válnak; s a hitelüket vesztett példákkal, ábrázolással együtt az író is hitelét veszti. Rózsaszínűre pingált ámitásnak, édeskés, olcsó önáltatásnak tekintjük majd a művüket. Mennyivel igazabb, komolyabb, becsületesebb az emberi sorsot reménytelennek, kétségbeejtőnek ábrázolni, — és mennyivel könynyebb! Kosztolányi a nehezebb részt választja.

Sokszor egyenesen megcélozza, tudatosan, az emberi boldogság forrásainak, rétegeinek, titkos szerkezetének kutatását. Mégis, a végső és elemi mondanivalóját nem tudatosan, nem a tündöklő okosságával közli, hanem ahogy minden művészet, intuícióval, beleárasztva a hangjába, egész művébe szövegtébe színtébe. Ha elfogadjuk, hogy a boldogság témája, hát nem olyan értelemben, mint mondjuk a növénytankönyvek a növény, vagy Tolsztojnak a boldogtalanság, hanem úgy témája, ahogy a kenyérnek a búzaliszt, amiből sütötték. De, hogy milyen szuverén hatalmú nagy író a maga birodalmában, hogyan tudja felhozni a tudatosság peremére, amit mély intuíciója megtalált, mutatja, ahogyan egy elnyűtt képhez nyúl, melynek tisztaságára, naivságára, elemi erejére szüksége van.

A „Boldogság” című novellájában kinyomozza emberi létünk egyik alapvető érzését, szinte az életkedv nucleusát, ősforrását. Az egészen „kicsi gyermek az édesanyja feltétel nélküli, ellenszolgáltatást nem váró szeretetének biztonságában még kiváltságos helyzetben él (amit természetesnek érez). Ezáltal semmi nem korlátozza, nyomorítja az érzékenységet, felfogóképességének szabadságát, hogy átélje a feléje áramló világot, ahol minden benyomás új, érdekes, varázslatos neki. Az író, Esti Kornél, Stockholm felé? talán a halál felé? ki tudja, miféle utazva, egy soha nem látott idegen kisváros hőesésében váratlanul felismeri egyik ilyen kisgyerek-korabeli érzését, és boldogság fogja el. Uramisten, gondolhatnánk, hát felismerte, s most mire megy vele? Rádiumtöltése van-e ennek a még emlékek is alig nevezhető régi-régi kis szín- vagy szag- vagy hang-újraérzékelésnek, és elfújja majd a bajt, halált? Változtat-e bármit is az életén? Nem.

Nem, semmit, sehogyan, semerre, sehol. De tény, és marad a tény, hogy ismerte valaha az életnek olyan áradó kedvét, tágasságát, áhítatát, várakozását, — a pusztá létezésnek tisztá, teljes intenzitását, — noha csupán egy kisgyerek hétköznapi, akármilyen negyedórájának nem is okvetlenül derús, akár kesernyes vagy fanyar, akár félig kíváncsi, félig közönyös, de valamilyen hangulatába beágyazva, — amit boldogságnak lehet nevezni.

Most mire megy vele, hogy ismerte valaha? Sokra. Tanúságot, bizonyítékot kapott, hogy múlt földi életünk mégis nagyszabású dolog. Amit ismert valaha, megvan sértetlenül. S nem ábránd, illúzió, képzelgés, hanem az élet kiindulópontja, mintegy tárgyalási alapja. Követelménye és alkatrésze a legegységibb valóságnak. Hiába fog nemsokára elillanni eszméletéből ez a boldogság, ami elfogta, sőt hiába fog összedőlni egyszer a világmindenség is, mert ami megvan, az nem a boldogság és nem is a világ. A behavazott kisváros képe csupán az emlékezése fogódzója. Az először megpillantott hóesés csupán lehorganyozta, megrögzítette az emlékezetében, visszaidézhető módon, azt az érzést, amivel két-évesen, háromévesen a világot egyáltalán nézte. Azt, amivel a parányi gyerek fogadja a jelenségeket, még a valóságról alkotott elképzeléseink nélkül, sőt még a nyelv, a szavak nélkül, mikor még az „ego”, az énünk sincs egészen leválasztva arról az észlelő, személytelen, nagyobb valamiről, ami (aki) a jelenségeket felfogja. Ha majd negyvenévesen „érzés”-nek nevezi és szavakat keres rá, ilyesféléen fogja értelmezni, amivel a létezés fogadta: ámulat, félelem, vonzódás és visszarettetés az idegen, új, ismeretlen világtól. Meghátrálás és kíváncsiság. Vakmerő kalandvágy és biztonságos különlet. Éles gyanakvás és lelkes elragadtatás. Vagy ki tudja még mi minden egyéb, — amelyek azonban mindenestől benne foglaltatnak egyetlen korábbi, teljesebb érzésben: Hogy létezni csodálatos, regényes, nagyszerű dolog.

Ezzel kezdődik a világ. Ezt nem szabad veszni hagyni soha. Ehhez kell, hogy tartsa magát minden dolgában, egész életében, mindenén át: másképp nem tudja megőrizni sértetlenül. Ez Esti Kornél nehéz, szigorú erkölcse. És a halál felé, a semmi felé utazva attól fogja el a váratlan boldogság, hogy bebizonyosodik, meg tudta őrizni.

DUDÁS KÁLMÁN VERSE

Nem tűr meg tanút

Két-három röpke strófa erejéig
sem tűr meg takarásához tanút
(tanúsítód e furcsa sétaút) —
emberszabású minden őszi táj:
kikericssei szenttelen tetézik
a szorongást, s az élteti gyanúd:
hol eddig, magként, árnya ha lapult,
lobog most spin-természetű viszály —

Sztoikus nyugtod oda — szinte sarc
belátnod, hogy e sarkított viszályra
a józan érv vajákos hangfogó,
s védtelenséged szítja a zavart:
titkát amint hűlő sugárra tárja —
jelentés már a néma cickafark,
a lila s kék közt mind ingadozó;
színétől vált a képzet emberibbre:
tünetiségnek egyként vélhető
elváltozások kinti s bentiek
párhuzamait valószínűsítve —?

...Ne tűrj tanút te sem — int és sodor
a soros strófa — míg ütemem él,
lebeghetsz rajta, őszi falevél,
fogytán utunk ... közel a méta, hol
minden utak értelme egybeér...
S itt — jelenésként? — rekettyebokor
bogyóit bontja elibéd a szél —
jelkép? — az értelemnek nem elég,
az égő csipkebokor hitelét
is kevesli ... s vajon tételes-é,
hogy utunk, itt, a testé s léleké,
rejtettebb cél szerint néz az elé,
ami a többletünk, s mértékeképp
adatik a hit, a felismerés,
miszerint úgy magánvaló a cél,
ahogy benned is lényegét cserél:
a Szeretet szívében aki él,
igét hall, látván Krisztus öt sebet.

MÉNES SZULETIK*

Írta DANCS JÓZSEF

Bábolnapuszta.

Banához tartozó puszta Komárom megye gesztesi járásában. A híres bábolnai ménes a legnagyobb és legértékesebb arab telivér és arab fajta a világon. II. József császár 1789-ben a 6600 hold kiterjedésű pusztát, a ménes alapításának céljaira megvette a Szapáry családtól. 1803-ig mint a mezőhegyesi katonai ménes fiókja működött, majd önálló ménes lett. Hetven eredeti arabs mén és ötven eredeti arabs kanca behozatalával érte el világhírű eredményeit. Ide hozták Erdélyből a lipicai ménest is.

(Idézet az Új Idők kiadásában, a két világháború között megjelent 12 kötetes lexikonból.)

Emlékezetem szerint 1917 augusztusában jártam először Bábolnán. Apámmal mentem, aki évről évre rááldozott egy napot, hogy a ménesből kimustrált lovak árverésén ott legyen. Afféle hagyományos falusi lovastalálkozónak és egyben tájékozódó alkalomnak számított ez az árverés, ahova még a hetedik határból is összesereglettek az érdeklődők. Márpedig mi nem a hetedik faluban, hanem a ménesbirtok tőzsomszédságában, Áacson laktunk, ahova dobszó nélkül is eljutott az árverés híre.

Sok volt az árvevő, és a ménesből feltűnően kevés lovat soroltak must-rába. Háború volt, sok vért vesztett az ország. Nagy ára volt mindennek, de különösen a lónak. A vásárokon a vakért, sántáért, sőt a kehesért is jó árat fizettek, mert az biztosan megmaradhatott a szántóvetők kezén, azt nem kellett féltetni, hogy a negyedévenként ismétlődő lószorozásokon hadra foghatónak minősítik és elviszik.

Apám kitartóan árvevő volt, hogy a nyár elején bevonultatott egyetlen igavonónk helyébe mielőbb lovat állítson. Végül egy öreg és sánta kancánál elhangzott a „senki többet, harmadszor”, és apám, mint az utolsó ígérő, kézbe foghatta Rebeka kötőfékét és a járlatlevelet, amelynek adatai szerint kancánk tizenhat éves, arabs vérű és vemhes, tehát csikót várhatunk tőle. Ahogy később kiderült, apám elsősorban nem a sánta kancát, hanem a hasban lévő csikót értékelte nagyra. Ezért is árvevő Rebekára olyan makacsul.

Hat hónappal később — 1918 februárjában — ott bábáskodtam arabs pej csikónk születésénél.

Faluvégi portánk szűk istállójában két számosállatra — egy lóra és egy tehénre — méretezett jászol támaszkodott a falhoz. Apám jó előre ácsolt egy csikójászlát, a szénakretrecet pedig kitelepítette, hogy az istállóban tágas helyet biztosítson a várva várt jövevénynek. Zúzmarás, zimankós hajnal volt, apám máig is megőrzött naptári feljegyzése szerint Jégtörő Mátyás napja. Az istálló falába vert kampósszögön olajmécs pislákol, és az állatok párává sűrűsödő lehetétől, meg a trágya gőzétől jóformán csak az orrunkig láttunk.

Kancánk nyugtalansága heves kínlódásba csapott át. Felzörgöttük az átellenben lakó szomszédot, Móríczt Mihályt, aki jött is hamarosan. Erős fényű viharlámpát, meg egy kenderből font istrángot lóbált a kezében, hogy a nehézelléshez szükséges eszközök kéznél legyenek. Rebeka ott feküdt a friss alomszalmán hátracsúszott farral, feszengve, mi pedig találgattuk: méncsikó lesz-e, vagy kanca?

A vajúdás nem volt számomra megnyugtató látvány, de az élmény — csikónk születésének élménye — feledtette velem az iszonyatot. Bevallom, elfordultam, mikor Móríczt Mihályt istrángot csatolt a magzatburokból arasznyira kilógó

*Részlet a szerzőnek a Bábolnai Állami Gazdaságról készülő monográfiájából.

csikó csüdjére, de pár perc múlva, amikor Rebeka újra erőt adott, már én is belekapaszkodtam a kötélbe, hogy a jövevényt mielőbb világra segítsük.

Ott és akkor vált bizonyossá bennem a sejtés, hogy a szülés nem könnyű esemény, hanem kínlódással, vérrel és iszonyattal átszótt és hosszú órákig tartó folyamat. De ott és akkor éreztem először azt is, hogy a vajúdás kínját gyorsan elfelejteti emberrel és állattal a születéssel együtt járó öröm. Csikónk még fel sem száradt, máris lábra állt. Először oda tapogatózott az anyja szügyéhez, aztán ösztönösen csecset fogott és egy rátára szívta ki a dagadt tőgyből a főcstejet. Mire a köldökzsínörja leszáradt, már ficánkolt és gyorsan barátságot kötött a fejőstehénnel és az ugyancsak játékos kedvű üszöborjúval is.

Arabs kancánk játékos csikájának születése óta sok víz folyt le a Dunán. Bábolna — ami akkoriban még gyalogosan kétórai járóföldre volt Ácstól — azóta karnyújtásnyi közelségbe került. Ahol szülőfalum Bábolnai útra néző családi házai elfognak, ott már az egykori puszta — a mai Bábolna — tenyésztőjás-gyárának ötvenvalahányadik zárt rendszerű telepe nyújtózik. Az egykori ácsi Faluréten szinte beláthatatlan messzeségbe futva ezüstsínű épületek sorakoznak és karcus lábú víztornyok dugják fejüket a magasba. Egyelőre 18 istálló és minden egyes istállóban 60.000 Tetra-hibrid tenyészbaromfi, s naponta annyi tojás, amennyit csikónk születésének idejében talán száz falu tyúkjai sem tojtak.

Változik a világ, de ez a változás nem tudja feledtetni velem a régi Bábolnát. A háború idején is békés eleveiséget sugárzó csikótelepet, ahol karámban hancúrozott száz csikó. A mustra lovak árverését, a lovakat és a huszár-uniformisban járó-kelő lovasokat, akik úgy maradtak meg emlékezetemben, mint a mesealakok.

Most, amikor a ménésbirtok történetének adatait... régi okmányokat forgatok, nem tudom elhessegetni azt az érzést, hogy csikónk születése és a bábolnai ménés alapítása között sok a rokonvonal.

Azt az arabs vérű csikót három évig abrakoltuk, és újabb hat hónap telt el, mire hámhöz szokott, csikót dobott, és hasznát vehettük.

Három és fél esztendő egy felfelé törekvő kiscgazda család életében nagy idő, és a pej csikóval feletetett abrak sem jelentéktelen mennyiség. De a végeredmény: azok a jó vérű és szép küllemű csikók, amelyeket Rebeka utódai-ként neveltünk fel, azt bizonyítják, hogy érdemes volt arra a számonra örökök emlékezetes bábolnai lóárverésre elmenni, mustra kancát vásárolni. Nagyon is érdemes volt, mert az 1920-as években ez indította el családunkat az ácsi kiscgazdákra akkoriban kevésbé jellemző törzskönyves lótenyésztés útján.

A tizenharmadik század utolsó negyedében a bábolnai ménés születését is nehéz idők sürgették. A császári hatalom túlkapásai ellen lázadoztak az alattvalók, és a birodalomhoz csatolt tartományok a Habsburg-háztól való elszakadást szorgalmazták. Mária Teréziának és utódának, II. József császárnak — akárcsak a kilenc hold földdel, évről évre visszatérő sertéspestissel és gáncsvetőkkel birkózó Dancs Mihálynak — égetően nagy szüksége volt a jó lóra.

Emlékszem, minden esztendőben megpróbálkoztunk azzal, hogy anyakocát állítsunk be és malacokat neveljünk, disznókat hizlaljunk. Annyit, hogy azokból a saját szükségletünkön túlmenően eladásra is jusson. Ám apám számítását jóformán minden esztendőben keresztülhúzza a járvány, ami ellen a húszas években még nem volt orvosság.

A szarvasmarhával is hasztalan próbálkoztunk. Métélykórral fertőzött közlegelőn legelt a falu tehéncsordája, és az állatok sorra kapták meg ezt a teljes legyengüléssel járó betegséget. A mi tehenünk sem volt kivétel. Vágóba adtuk, vemhes üszőt állítottunk be a helyére, de az sem vált be... elvetélt. Márpedig tehen nélkül nem maradhatott a család, hiszen a tej olyan fontos volt, mint a mindennapi kenyér. A kísérletezések, helyesebben szólva a kudarcok elkeserítettek apámat; végül is egy kajla szarvú, öreg tehenet állított be az istállóba azzal, hogy fejjük, amíg tejet ad, aztán csontozni továbbadjuk valamelyik mészárosnak.

Különben sem volt ára a szarvasmarháának, de a tejnek sem. A borjúkat összel — hogy a gazdák meneküljenek az átteleltetés gondjaitól — szinte a borjúkötél áráért vesztegették, a tejért pedig csak a fizetésektelen cigánycsaládok jöttek, akik „hozom”-ra is csak félliterekkel apasztották a tehentartó gazdák tejkínálatát.

Node hagyjuk ezt a kérdést. Kanyarodjunk vissza a lovakhoz, amelyekkel sokkal több szerencséje volt családunknak. Rebeka lánya odanőtt az anyja mellé és minden esztendőben olyan csikót dobott, amiért versenyeztek a vevők. Bábolna neve ezért is jelentett megbecsülést családunkban.

A két világháború időszakából forgassuk vissza az idő kerekét a tizenharmadik századba, IV. Béla király uralkodásának esztendeihez. Azok az okmányok, amelyeket a pannonthalmi, a győri, a komáromi és a veszprémi irattárokban őriznek — meg azok az iratok, amelyek Bábolnán fellelhetők — 1268-ban említik először Bábolna nevét. A Kisalföld keleti peremén fekvő birtok akkor a Bábunai család kezében volt. A krónikás feljegyezte, hogy Bábunai Miklós özvegyét a szomszédos birtokok tulajdonosai lépten nyomon háborgatták, birtokára törtek. A Bábunai család emiatt emelt panaszt IV. Béla királynál.

Tizenkét esztendővel később, 1280-ban Bábunai Gergelyt idézik törvénybe a családi birtokkal kapcsolatos per dolgában. Bábolna már ebben az időszakban fontos állomásnak számított azon a széles országúton, ami Acs felől vezetett Bécs irányába. Bábolnáról indult szekérút Székesfehérvár felé és Veszprém irányába is. Az akkor faluként emlegetett Bábolnán szálláshely volt, ahol királyi hadak, élelmiszert és egyebeket szállító szekérkaravánok és állathajcsárok tartottak pihenőt. A mai Bábolna központján keresztül vezető országutat — nyilván az egykori marhahajtások idejéből megmaradt névvel — ma is a mészárosok útjának hívják.

A következő okmány — amelyet a bábolnai levéltárban találtam — 1328-ból való. Ebben említi először a krónikás azt, hogy Bábolna templomát Szent György tiszteletére emelték, és a templom papját Péternek hívták. Az okmányban említett templom később — valószínűleg a török uralom idején — elpusztult, de romjain később új templomot emeltek. Ez a templom áll ma is Bábolna központjában.

1360-ból vaskos iratsomó másolatát találtam az irattárban. A pannonthalmi főpát emel panaszt Kozma Péter és Ronka fiai ellen a királynál, mert ez a két család Ölböt, Tárkányt és Bábolnát jogtalanul foglalta el és árenda fizetése nélkül birtokolja. Nem derül ki az okmányból, hogy a papi birtokként ismert Ölbön kívül Tárkány és Bábolna valóban a pannonthalmiaké volt-e abban az időben. Mint ahogy arról sem esik szó a fellelhető okmányokban, hogy a panaszra miképpen reagált a király.

Kilenc esztendővel később — 1369-ben — Nagy Lajos király arról adott ki adománylevelet, hogy Bábolna földje Kolos fiát illeti. A Kolos családnak akkoriban a csallóközi Kolozsnémán volt birtoka, ami légvonalban mindössze tizenöt kilométerre feküdt Bábolnától.

A sűrűn kiújuló birtokviták és pereskedések okmányaiban már akkor feltűnnek olyan nevek, akiknek leszármazottjai ma is ott élnek Komárom megyében, Bábolna környékén. Beke Péter nevét például egy 1360-ban kélt perirat említi. Ugyanebben a periratban szerepel tanúként Bajcsay J. jobbágya is.

A vitatkozók többsége a királyhoz folyamodik. Különösen sok az özvegyek és árvák panasza, de kevés az olyan bizonyíték, ami a panaszok gyors orvoslását igazolja. Az árvák és özvegyek földjeit elfoglaló szomszédok tanúságleveleket szerkesztenek, tanúk egész sorával bizonyítják, hogy nem sértették meg a törvényt, nem szántották el a szomszéd birtok földjét.

Mit tett ilyen esetekben a király?

A helyszínrre küldte személyes megbízottját, és annak jelenlétében tárgyalta meg, melyik félnek van igaza. Ha a tárgyalás nem vezetett eredményre, a király határjárást rendelt el és a királyi biztost utasította: vegyen részt a határszemlén és tegyen írásbeli jelentést a helyszínen szerzett tapasztalatairól.

Hogy miképpen zajlottak le ezek a határjárások, amelyek néha nyolc-tíz falut is érintettek, nehéz lenne pontosan visszaidézni. Tény, hogy nem volt könnyű séta, és nem volt egyszerű a döntés sem. Lehet, hogy a határjárással járó kellemtelenségek riasztották vissza azt a szemlebizottságot is, amelyikre azt a feladatot bízta Zsigmond király, hogy járja végig Kis-Csanak, Csép, Igmánd, Acs, Bábolna, Vas és Tárkány határát és az igazságnak megfelelően, jól felismerhető jelekkel vonja meg a birtokok közötti határt.

A határszempléről szóló oklevél dátuma 1430. április 25-e.

Ebben az állítólag Veszprém-ben készített és az ottani káptalan pecsétjével ellátott, de Pannonhalmán őrzött írásban arról van szó, hogy Zsigmond király személyes küldöttjével, Csatári Benedekkel, továbbá főtisztelendő Eperjesi mesterrel, a káptalan tanúbizonyosság-emberével, s a szemlére kiküldött többi érdemes bizottsági taggal körüljárja a már említett hét falu határát, eleget téve Sifridus pannonhalmi kormányzó főapát kérésének, illetve a király rendeletének.

Ahogy a latin szövegű kiváltságlevél bevezetőjében lefektették, a határjárók feladata az volt, hogy hitelt érdemlően és pontosan megállapítsák: hol van a pannonhalmi főmonostorhoz tartozó Kis-Csanak falu határát. (Az okmány hiteles másolata megjelent *A pannonhalmi Szent Benedek Rend története* harmadik kötetében, 1905-ben.)

A határjárás — ahogy a pannonhalmi főapátság okiratnyomozói később kiderítették — nem történt meg, viszont az okmányt kiállították. A bizottság tagjai az okmányok készítésében járatos emberekkel egy húron pendülve foglalták írásba, hogy mikor indultak, hol jártak, mit tapasztaltak, s hova állítottak fel jól látható határjeleket. A hamisítók Zsigmond király korából származó, de már értéktelennek tekintett okmány hártýajáról lemosták az eredeti szöveget, majd a pecsétet érintetlenül hagyva ráírták azt, ami nem történt meg, de ami ennek ellenére valószínűnek, sőt hitelesnek hangzott.

A földrajzi nevek, amelyek a hét falu határának egy-egy jól felismerhető pontját jelezték, ma is megvannak. Az ácsi erdő-elő, a Concó patak, a Csepitorok, a Sarokhatár, az Ördögásta-hegy (mai neve Ördög-hegy) arra vall, hogy az okmányhamisítók kezei között ott volt egy korábban készült térkép és leírás, amelynek alapján félrevezették magát a királyt is.

A pannonhalmi főapátság levéltárában nem ez az egyetlen olyan okmány, amelyről később minden kétséget kizáróan kiderült, hogy hamisítvány. Az 1412-ben, a győri káptalan által kiadottnak jelzett oklevél — ami helytörténeti szempontból ugyancsak érdekes és elfogadható adatokat közöl — szintén nem eredeti.

Hogy mit vettek el az okmányhamisítók?

Mindenekelőtt néhány dátumot, ami arról árulkodik, hogy a határjárás kezdete és befejezése között eltelt idő és a szemle utáni helyszíni várakozás — amit a király 14 napban írt elő — nem fér bele a határjárás kezdeteként és az okmány állítólagos kiállításának dátumaként feltüntetett időszakba. Akik ismerik az állítólag végigjárt szemleút mai vonulását, tudják, hogy mintegy 300 kilométert árkon, bokron, ingoványon, taposatlan ösvényen — tanúk meghallgatásával megtoldva — tíz nap alatt nem lehet végigjárni. Pláne ha azt is hozzászámítjuk, hogy a vasárnapi pihenőnapot egyházi személyek számára kötelezően előírta a törvény, mint ahogy előírta a határjárás befejezése utáni panaszfelvételt is. Mindezekre az április 10-i indulás és az április 25-ére keltezett okmányírás között eltelt idő nem lehetett elegendő.

Még talán ennél is kézzelfoghatóbb bizonyíték, hogy a régi szöveg lemosásának nyomait félezer év elmúltával is fel lehet fedezni az írásra felhasznált hártýán.

Az egyik 1455-ben keltezett okmány ismét királyi ajándékként említi Bábólnát. V. László a birtokot uralkodása vége felé kedves emberének, Kovácsy Jánosnak és fiainak adta. Kik voltak ezek a Kovácsyak, akiknek nevével sem korábban, sem később nem találkozunk? És meddig maradtak urai Bábólnának? Erről nem szól az írás.

A következő feljegyzés, amelyet Bábolna régi keletű okmányai között találunk, a mohácsi vész esztendejében, 1526-ban kelt. A panaszirat 800 birka jogtalan eltulajdonítását említi. A szokatlanul nagy birkanyáját Szerdahelyi Imrefi Mihály földesúr bábólnai tisztjei vették el a pannonhalmi főapátsághoz tartozó Bársonyos falu jobbágyaitól azon a címen, hogy a tilosban legeltették.

Birkákról, marhákról és sertésről érdekes módon több szó esik a Bábolna múltját idéző feljegyzésekben, mint lovakról. Pedig a korabeli okmányok — amelyek a lovak és csikók számáraól tudósítanak — azt tanúsítják, hogy a honfoglalást követő időkben jó néhány ménes volt Magyarországon. Az első ménest — ahogyan Anonymus 1096-ban leírta — Csepel szigetén maga Árpád vezér létesítette. A krónikás szerint a szigetet arról a lovászmesterről nevezték el, akit *Sepelnek* hívtak.

A Névtelen Jegyző így írja le a csepeli ménes alapításának történetét:

„Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda és legeltessék. Lovászai fölé mesterül egy igen okos kun embert tett, név szerint Sepelt, aki ott lakott, s róla nevezték el a szigetet Sepelnek.”

Íme néhány írásos adat az Árpád-házi uralkodók idejében felállított ménesekről. Első királyunk kortársáról, Ajtony vezérről jegyezték fel a krónikások, hogy híres és nagy ménese volt és a még nyeregbe, illetve hámba nem tört szelídítetlen lovak mellett jelentős számban voltak ólakban tartott nyerges lovak is.

István mester 1273-ban a beni apátságnak ajándékoz saját méneséből lovakat. Egy korábbi feljegyzés arról tudósít, hogy a Kecskeméthez tartozó Felső-Alpárt a király az ott levő ménessel együtt a Szent Benedek rendnek ajándékozta. Az ajándékozás dátuma 1075.

Első Géza király oklevele ez idő tájt a csongrádi ménesről tesz említést, majd a tihanyi, pécsváradi, dömösi és csatári ménest említik a ránk maradt okmányok. A csatári ménesről azt olvashatjuk, hogy ott III. Béla király korában 120 lovat tartottak jó legelőn. I. Endre a tihanyi apátságnak évente 50 csikót küldött királyi méneséből. Egy törvénybe idézés arról szól, hogy a szentgyedi ménesből negyven lovat kötöttek el. A czikádori apát emberei amiatt emeltek panaszt, hogy két legjobb lovukat leütötték, a ménest elhajtották, és húsz elsőfűves csikajuk is odaveszett.

Helységnevek tucatja őrzi a régi ménesek emlékét. Lovászi, Ménfő, Lókút, Csikómező, Ménesmajor stb. nyilvánvalóan egy-egy ménesről kapta a nevét.

Ipolit, Márton és Miklós urak (az okirat nem említi, hogy hol volt ménesük) III. Endre király aláírásával megerősített okmányon 209 lovat ajándékoztak a magyarországi apátságoknak. Ebből a pécsváradi apátság 120 lovat és három csikót, a tihanyiak pedig 34 lovat és öt lovászt kaptak. Ezekből az okmányokból arra lehet következtetni, hogy az örökösök nélkül elhalt nagyurak az egyházi rendekre hagytakoztak.

Akkoriban nemcsak az országhatárainkon belül, hanem Európa-szerte nagy becsülete volt a magyar lónak, sőt később a vágóállatoknak is. Erről tanúskodnak többek között azok a XV. századból ránk maradt harmincadlevelek, amelyeket az országhatáron felállított vámházakban rendszeresen vezettek. A pozsonyi harmincadkönyv adataiból megállapítható, hogy 1401 és 1450 között 43.000 lovat vittek ki a pozsonyi vámon. A harmincadleveleket pontosan vezették, hiszen a harmincadvám az ország egyik legbiztosabb jövedelmi forrásának számított, amit a köznépre kivetett adóval ellentétben pontosan fizettek be a kereskedők. Ugyancsak a pozsonyi harmincadlevelek összesítéséből tűnik ki, hogy a Dunai kapun, vagyis Pozsonyon keresztül 155.000 ökröt és 620.000 birkát hajtottak lábán Bécsbe és esetleg onnét tovább.

A beszedett vámpénzek összegéből megállapítható, hogy egy lóért átlagosan 7,5 arany forintot, egy ökrért 3,36 forintot, egy bárányért pedig 0,46 forintot kaptak az eladók.

Az állatokat széles terelő utakon hajtották, és a takarmányt a legeltetés biztosította. Ilyen széles terelő út szelte keresztül a bábolnai birtokot, amelynek központjában itatóhely és pihenőállomás volt. A lovakkal kedvező időben 25–30 kilométert tettek meg naponta, míg az ökrökkel ennek a felét, a birkákkal pedig a negyedét. Az egyik feljegyzésből kiderült, hogy a Hortobágyról Szent György napján indult ökröcsorda Péter-Pál napja után egy héttel érkezett Pozsonyba. A lovakkal, de még az ökrökkel is úsztatva keltek át a folyókon, a birkákat pedig dereglyékre rakták, mert a nyáját nem lehetett nekiterelni a víznek.

Időközönként veszedelmes járványok pusztították az állatokat. De gyakran akadt összeütközésük a hajtóknak a lökőkkel, a marhatolvajokkal és a fondorlatos parlagi juhászokkal is. A parlagi juhászok — ahogy azt az egyik 1466-ban kelt tőzsér-feljegyzésből megtudtuk — ott sündörögtek az országhatár felé terelt nyáj körül és minden alkalmat megragadtak, hogy néhány idegen juhót a sajátjukhoz csapjanak át.

A „fergeteges idők” — ahogy a krónikások a fákat döntőgető viharokat és a patakokat folyóvá dagasztó felhőszakadásokat nevezték — sok gondot okoztak és gyakorta kárt is tettek a messze útra terelt állatokban. Máskor meg arra pa-

naszkodnak a tőzsérek, hogy az itatóhelyek a szárazságban elapadnak és a jószág nemcsak az éhségtől, hanem a szomszúságtól is szenved.

Ne gondolja senki, hogy az állatok kivitelét teljesen a kereskedőkre bízta az ország vezetése. 1495-ben például két évre szóló kiviteli tilalmat rendelt el a magyar törvényhozás, aminek indoka az volt, hogy megfosztkozott az állatállomány és hússzűke volt Magyarországon. Ezt követően, 1498-ban a 31. törvény-cikk előírta, hogy azok a kereskedők, akik magyar honosak, csak az országhatáron felállított harmincadvámokig hajthatják az állatokat, külföldre nem. Hat év múlva, 1504-ben újabb szigorítás lép életbe. Ez arra kötelezi az idegen kereskedőket, hogy az állatokat közvetlenül az állattartóktól vásárolják meg és a harmincadot minden esetben ők fizessék. Egy későbbi szigorítás: Magyarországon a felvásárlók nem fizethetik idegen pénzekkel az állatok árát.

Ilyen intézkedések már korábban is születtek. Például 1492-ben azt hozták fel indokként a törvényhozók, hogy a jó állatokért értéktelen pénzeket kapnak az állattartók, amiért jóformán semmit sem tud vásárolni a hazai piacokon. Ez volt az indoklás, de az igazi célt valószínűleg abban kell keresni, hogy a kincstár, elsősorban a saját érdekeit szem előtt tartva, biztosabbnak látta a magyar pénz forgalmát. Elvégre külföldi pénznemekben nem lehetett adót szedni.

Cuspinianus német író — aki jó barátságban volt Bakócz Tamással és gyakran megfordult Magyarországon — arról tudósít, hogy a XV. század első két évtizedében Európa jelentős részét a magyarországi állattenyésztők látták el lóval és szarvasmarhával. Cuspinianus szerint évente öt országos állatkiviteli vásárról kerülnek ki az állatok a bajor, a sváb és a tirolai tartományokba, sőt messzebbre is. „Sokfelé küldenek malacokat és szolgáltatnak a ménesekből patás lovakat” — jegyezte fel Bakócz Tamás kortársa és barátja.

Az Európára kiterjedő magyar állatkereskedelemben még a német császár is beleavatkozott. Frigyes császár megtiltotta a bécsieknek, hogy Magyarországon állatot vásároljanak. Hajtsák fel a magyar jószágokat Bécsbe a magyar kereskedők, hogy az eladásnál fizetett hányad ne a magyar kincstárnak, hanem a császári kamarának jusson. Ezt a rendeletet Ferdinánd 1522-ben újra kihirdette, sőt szigorította.

Mindez a mohácsi vészt követő évtizedekben semmissé vált, mert a háborús pusztítás szinte teljesen megbénította az állattenyésztést, különösen a loállomány ritkult meg, ami érthető is, hiszen a méneseket hadra fogták, a kancákat nem fedeztették, és a várakba visszahúzódo magyar katonáknak kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy csikót neveljenek.

Az állatállománnyal együtt pusztultak el okmányok és feljegyzések, amelyek még teljesebbé tehetnék volna a kutatást, hitelesebbé a történelmet, s terjedelmesebbé ezt a beszámolót, amit végeredményben a bábolnai ménes alapításának bevezetőjeként írtam le.

Mária Terézia eszmél rá a Habsburg uralkodók közül elsőként, hogy a birodalom loállományát céltudatosan kell növelni. Ezen áll, vagy bukik a birodalom növelésének, illetve védelmének ügye.

Ennek első írásos nyoma 1766, amikor a császári kancellária körlevelet adott ki annak érdekében, hogy a gazdákat a lótenyésztés felkarolására buzdítsa. Mi tagadás, akkoriban nem vonzotta sem a földesurakat, sem a jobbágyokat az, hogy lovak tartsanak, még kevésbé az, hogy a tenyésztés hosszadalmas és kockázatos munkáját vállalják. A parasztok, akiket a robot terhe majdnemhogy összeropantott, a szántás-vetéshez inkább ökröt tartottak. Ennek egyik legkézenfekvőbb oka az volt, hogy az ökröket nem rendelték ki fuvarozni, és ezek a jámbor iga-vonók mentesek voltak a katonai igénybevétel alól is.

A lótenyésztés fellendítésére irányuló intézkedések — amelyeket részben Mária Terézia, részben II. József császár hozott — elsősorban a tenyészmének beszerzését írták elő. Katonai szakértőkből és polgári alkalmazottakból verbuvált küldöttség indult Bécsből a Balkánra. Ez a felvásárló körút sikerrel járt, hiszen a bizottság ötszáz tenyészmént vásárolt és küldött a Habsburg birodalom különböző vidékeire.

A kancellária tovább megy a megkezdett úton. Magyarországon, de a birodalom többi részén is, fedezettető állomásokat állítanak fel. A rendelet szerint a fedezettetés ingyenes, és aki a császári csődörök alá állítja lovát, az mentesül az

előfogat állítása alól is. Mikor ez az eredményesnek ígérkező kedvezmény sem hozott kielégítő eredményt, a méneparancsnokságok utasítást kaptak Bécsből, hogy minden kanca tulajdonosát — aki császári ménnel fedezetet — egy forinttal jutalmazza, és annak a gazdának, aki folyamatosan négy egymást követő esztendőben állami ménnel ugratja meg kancáját, egy vemhes lovat ad ajándékba a császárnak.

Fölvetődik a kérdés: miért volt ennyire sürgős és fontos a lótenyésztés fellendítésének ügye?

Azért, mert háborúk folytak, amelyeket ugyan csatározásokként emlegettek a császári udvarban, de akárhogy nevezték is, gyors és kitartó lovakra volt szükség hozzájuk. Ahogy Szekfü Gyula írja: „1787-től kezdve Magyarországnak kellett ellátnia a déli határokon szétosztott katonaságot, amelyet az akkoriban ki-robbant török háború miatt vezényeltek a magyar végekre. A császár évről-évre nagy tömegű gabona és takarmány szállítását követelte meg és a szállítmányokért félárat fizetett, sőt részben azt is csak papíros-ígéretekben tette.”

Az idős Hadik András — aki Csallóközben született és a császári hadseregben zászlósként kezdte pályafutását — a tábornagyi rangot és a császár bizalmát megszerezve, a bécsi haditanács elnöke lett. Ő látta el a katonai utánpótlás feladatait, és ebben a fontos beosztásában javasolta a császárnak: változtasson sürgősen a régi hadrenden. Csökkentse a gyalogsági alakulatok számát és minél több kitartó lovat adjon a serege alá.

Honnan és hogyan? Ez volt a kérdés, ezt szorgalmazták a korábbi intézkedések is.

A császári haditanács úgy döntött, hogy az 1785-ben alapított Mezőhegyesi Állami Ménés mintájára hozzanak létre még egy ménest Magyarországon. Hadik András stratégiai szempontból a Dunántúlt, azon belül pedig a Kisalföldet javasolta. Jól ismerte ezt a vidéket, hiszen a Csallóközben született, ami — mint mondani szokás — csak annyira van Bábólnától, mint Pest Budától. Hadik András tudta: a Kisalföldnek ezen a részén nemcsak széna és abrak terem, hanem — ami ugyancsak fontos — Bábólnától váltott lovakkal hajtván, mindössze két-napi járóföld a császárváros. Ebből részben a bécsi udvar parádéslo utánpótlása szempontjából származhat előny, másrészt: ha netán valamilyen okból rákényszerülnek, gyorsan végre lehet hajtani a menekítést. Ahogy az 1848–49-es szabadságharc eseményei bizonyítják, a haditanács nem is tévedett ebben a feltételezésében. Mikor 1849. április 24-én Bábólna körzetében is bizonytalanná vált a császári csapatok helyzete, utasítás érkezett a méntelep parancsnokságára, hogy a tenyésztőtelep teljes ló- és csikóállományát menekítsék át Grazba. Ez meg is történt.

Bécsben Csekonic József őrnagyot, a mezőhegyesi ménés parancsnokát bízták meg az új lótenyésztő állomás szervezésével, sőt azzal is, hogy a ménés elhelyezésének biztosítására megfelelő helyet keressen. A kőszegi születésű, ügyes katonának választása a Szapáry család tulajdonában lévő bábólnai birtokra esett. Bár vannak olyan vélemények is, hogy a császári udvarban gyakran megforduló és a kártyacsatákban nagy összegeket vesztő Szapáry József gróf ajánlotta fel Bábólnát, hogy az adósságait rendezni tudja. Akár így történt, akár másként, tény, hogy a kincstár szokatlanul magas áron, és a legjövődélmezőbb folyami révátkelőhelyek birtoklásának átengedése fejében szerezte meg Bábólnát.

A ménés alapítását megelőzően azonban történt egy s más, amit nem szabad elhallgatni. II. József császár 28 pontból álló rendeletet adott ki a lótenyésztés felvirágztatásának segítésére. Külön érdekessége ennek a rendeletnek, hogy nemcsak németül, hanem magyar nyelven is kinyomtatták és valamennyi érdekelthez eljuttatták. Holott a hivatalos nyelv a német volt.

A császári irat közli, hogy kincstári pénzen a királyi ménés alapítására alkalmas pusztát, Mezőhegyest már megvásárolták, és ott hetven kiváló tenyészménnel hamarosan megkezdik a fedezetést. Ugyanakkor megbízzák Csekonic Józsefet, írja össze Mezőhegyes térségében azt a 2000 kancát, amelyet a hetven mén alá lehet rendelni.

Úgy vélem, érdemes szó szerint idézni a rendelkezésből egy részt. Így hangzik: — „Ő Felsége azon különös méneseknek urait, akik a Scotti lóorvostól kitalált jó rendhez fogják magukat alkalmaztatni, s önnön méneseket a feljebb leírott regulák szerint akarják egyengetni (a kézből való fedezetésről van szó)

s jó előmeneteknek jelen példáit is fogják mutatni, bizonyosakká teszi, hogy őket különös jóságú ménlovakkal fogja megajándékozni."

A rendeletnek egy másik pontja hasznos tanácsokat ad a lótartó gazdáknak, ilyenképpen: — „Ne engedjék, hogy a csecstől elválasztott csikó anyjokat a do-logban, s a hosszú utazásban kövessék... A réteknek földjei mind gulyának, mindpedig a méneseknek bővebb legelésre megkövérítenének, s az iránt már régen kiszabott rendelkezések pedig pontig betartassanak, hogy a községek, kik szilaj pusztákon járó ménessel bírnak, a pusztákon meghajló színeket (istállókat) emel-jenek... A lovak azok alá vévén be magokat, téiben ugyanis a hófürgetegek ellen, nyáron pedig a sokféle bogarak ellen védelmeztethessenek... A színek mellett kutat ásattassanak, és a szükséges itatásokra más ezekhez hasonlók készítenének."

A császár a vármegyéket — amelyeknek egyre kevesebb önállóságot és szinte napról napra több utasítást adott — arra kötelezi, hogy alkalmazzanak lótenyész-tési felügyelőt, s ígéri, hogy az állam a silány csődörök helyébe a helyi igények-nek megfelelő mént juttat kedvezményes áron. A ménék mellé pedig a regiment-ből átadott, lóhoz értő katonák alkalmazását teszi lehetővé.

A falvakba kihelyezett ménék gondozásáért a községi bíró a felelős. Ez így volt másfél-száz esztendővel később az én szülőfalumban és — úgy hiszem — máshol is. Erre célozva jelentette ki az egyik kertaljai ellenzéki gazda bíróválasztás napján, hogy Ácson bíró helyett csődörös parancsnokot választanak, akinek nincs beleszólása a közügyekbe.

Visszakanyarodva az 1780-as évekre, az állami ménék által fedezetett kan-cákat tízévi adómentesség illette meg. De ugyanakkor előírták, hogy a csikókat négyéves koruk előtt nem szabad hámba fogni. A patkolást — ami akkoriban inkább csak a katonalovakra vonatkozott — kiterjesztették a gazdakezekben lévő lo-vakra, és rendelet szerint minden járásban legalább egy patkoló kovácsműhelyt kellett felállítani.

Máról holnapra persze a császári rendeletek és a lótenyésztést segítő kedvez-mények nem hozták meg azt az eredményt, amit odafönt a bécsi udvarban vár-tak. A jobbágság zöme ragaszkodott az akkor hagyományosnak mondott iga-vonóhoz, az ökörhöz, mondván: az jámbor, és nagy terhet is elhúz anélkül, hogy abrakolni kellene.

Panaszos felterjesztések futottak be a vármegyékhez, hogy azok a szegény jobbágyok, akik az ökörről átnyergeltek a lóra, a nagyobb testű és nemesebb vérű ménektől származó csikókat nem tudják, de nem is akarják felnevelni. Hogy miért nem? Mert ezek a felemás csikók nem tudják elviselni a mos-toha tartási és takarmányozási körülményeket. Kidőlnek, ha korán hámba fog-ják őket. Márpedig a jobbágnak nincs kitartása ahhoz, hogy három, négy esz-tendeig csikót zaboljon haszon nélkül. Azt is panaszolták a lótartásra átváltott állattartók, hogy a csikókra — ha kifejlődnek — nem adják meg a kancáknak járó mentességet a „forspontba rendelés dolgában". Mai szóhasználattal: a helyi hatalmasságok — a kiszállásra induló urak — szolgálatára a jobbágnak hámba kellett fogni a lovat.

A földbirtokosok lótenyésztési kedvét is fokozni kívánta Mária Terézia, s ez — ahogy a későbbi eredmények bizonyítják — sikerült is. Egy 1777-ben kelt rendelet magas díjak kifizetéséről és odaiteléséről intézkedik. Eszerint minden uradalmat, amelyik 1780-tól kezdve évente legalább ötven lovat tud a császári lovasezredek részére kiállítani, aranyéremmel tünteti ki a királynő. Sőt, a lóte-nyésztés szorgalmazásában Mária Terézia még ennél is tovább lépett: az egyik legmagasabb kitüntetést, Szent István keresztjét ajándékozta azoknak, akik a tenyésztésben élen jártak.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a tenyésztés inkább a Nagyalföldön indult virágzásnak. Csongrád megyében Pálffy főispán 1776-ban 500 aranyért hét te-nyészmént vásárol és gondozásukra egy huszárcapitányt nevez ki igen magas fizetéssel. A hódmezővásárhelyi ménes 3000 lóval az ország egyik legnagyobb ménese volt. De a szentesieké is szépen fejlődött, amikor 30 kincstári fedezőmént helyeztek ki a városba. Még egy szentesi adat, ami mindenképpen érdekes. Adám Székely István csikós gazda feljegyezte, hogy 1789-ben társaival együtt 350 lovat költöztettek le a Bánátba, mivel akkor Szentesen nem volt elegendő takarmány a ménes átteleltetéséhez.

Amit Mária Terézia elkezdett, azt II. József még erőteljesebben folytatja. Moldvából és Ukrajnából újabb 60 fedezőmént hozat be az országba, és azokat szétosztja azokon a vidékeken, ahol legnagyobb a lóellenes hangulat. A mai szemlélő úgy érzi: a császári lóbolond, holott ezt az akkori idők követelték meg. Az ökrörről a lóra átváltani körülbelül azt jelentette, mint az 1950-es években lóról traktorra állni át. Az sem, de emez sem ment egyik esztendőről a másikra. Annak is, de emennek is voltak ellenzői, sőt kerékkötői is.

Végül is az erőfeszítések meghozták az első eredményt: azt, hogy a császári hadsereg lovasalakulatai részére Magyarország elegendő lovat tudott biztosítani. Más kérdés, hogy ezek a lovak mennyire feleltek meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a háborús idők teremtettek.

A lóállomány minőségével nem lehetett elégedett a császár, de még kevésbé a lótenyésztő szakemberek. Pedig a tenyésztési ismeretek elterjesztéséről sem feledkeztek meg Bécsben. Wollstein János egyetemi tanárt, a bécsi állatgyógyászati intézet igazgatóját megbízták, írja meg a tenyésztés útmutatóját, amit aztán Tolnay Sándor, a pesti egyetem állatgyógyászati tanára fordított le magyarra.

„Rossz küllemű, elcsigázott kanca nem dob jó csikót!” Hadik András mondta ezt, mikor a Magyarországról érkező jelentéseket olvasva, az eredményekről beszámolt a haditanácsban. Márpedig a rossz küllemű és elcsigázott kancákból jóval több volt, mint paripákból. Azt is Hadik András mondta ki, hogy a kanca esztendőben csak egyszer csikózik, célozva arra, hogy a türelmetlenkedők hiába ágálnak a lóállomány gyors javítása mellett, s hiába hajtogatják, hogy az ökrök-höz ragaszkodó magyar jobbágyság makacskodásának megtörésével megoldódik valamennyi lótenyésztési gond.

Ilyen előzmények készítették Hadik Andrást, az Udvari Haditanács elnökét, hogy javasolja a császárnak: állítsanak fel Magyarországon olyan lótenyésztő központokat, ahonnan elindulhat a „jó küllemű” és a hadi körülményeknek megfelelő lóállomány kialakítása.

Ahogy már szó esett róla, Mezőhegyes volt az első. Ott indult meg a tenyésztői munka 1785-ben 194 ménnel és 553 kancával. Érdekes, hogy akkor a kancákat szőrük színe szerint osztották el hét ménesbe. Ugyanakkor a Mezőhegyes körzetében lakó lótartókat újabb ösztönzőkkel buzdították. Erdemes ebből az ösztönző rendelkezésből néhány mondatot kiemelni: — „Szabad legyen a tulajdonosnak a nemzett csikót, kinek menyiért akarja eladni. Ha azonban más vétőt nem találna, tartozzék a Hadipénztár az egy évi csikóért 18—24 forintot, a két évűért 35—45 forintot, a három évűért pedig 65—75 forintot fizetni.” — Tegyük hozzá: magas árat biztosított a csikókért a kincstár, hiszen akkoriban egy pár igásökréért nem kértek többet az eladók 60—70 forintnál.

Bábolna megvásárlásáról, illetve az adás-vétel közvetlen előzményeiről szóló irathalmazban könnyen célt téveszt az a kíváncsiskodó, aki minden okmányt és feljegyzést tüzetesen át akar nézni. Bevallom, én is így jártam Bábolnán, ahol az elmúlt másfél évszázad alatt sok okmány megsemmisült, de ettől függetlenül rengeteg a feljegyezni való.

Íme a leglényegesebb mozzanatok:

Mezőhegyes, 1788. szeptember 30. Csekonic József, a méntelep parancsnoka jelenti az Udvari Haditanácsnak, hogy a szeptember 17-én kiadott utasítás szerint beutazta a Pest feletti vidék dunántúli részén található pusztákat, különösen azokat, amelyek az Udvari Haditanács által meghatározott célnak megfelelnek. De a tulajdonosok már mind bérbeadták birtokaikat, így a vásárlást nem lehet rövid idő alatt elintézni.

Mezőhegyes, 1788. október 8. Csekonic újra jelent. Bábolnát megfelelőnek tartja a kitűzött cél megvalósításához. Gróf Szapáry Józseffel azonban nem tudott tárgyalni, mert a gróf nem tartózkodott a pusztán.

Buda, 1789. január 23. Miután II. József császár elrendelte Bábolna pusztá megvásárlásának gyors előkészítését, a Helytartótanács javaslatot küldött Szapáry Józsefnek az adás-vétel részleteinek megtárgyalására. A császár a királyi jogügyek igazgatóját bízta meg a leltározás, majd pedig az adás-vételi szerződés előkészítésével.

Bécs, 1789. február 14. Az Udvari Haditanács sürgős intézkedést vár és a Magyarországi Főhadparancsnokságot (General Commando) utasítja, hogy három, legkésőbb négy héten belül üsse nyélbe az adás-vétel ügyét.

Buda, 1789. március 3. A Helytartótanács közli, hogy a bábolnai birtok adás-vételi szerződése elkészült. A vételár 450.000 arany forint és néhány folyami rév, illetve átkelőhely vámszedési jogának átengedése.

Arról nem esik szó a szerződésben, hogy a birtokon dolgozó banai jobbágyok saját igarejükkel és vetőmagjukkal vetettek el mintegy ezer holdat a Szapáry birtokon. S miután ez a szerződésből kimaradt, a jobbágyok kárát sem a császár, sem a gróf nem fizette meg.

Ámde nemcsak a múlt, a ménes születésének imént ismertetett előzményei érdekesek, hanem a jelen is. Sőt, a mai Bábólna példamutató útjelző mezőgazdasági üzemeink számára, de a külföldieknek is. Ezt még Burgert Róbert vezérigazgató ellenségei sem tagadják. Ne feledjük el: a lótenyésztés fellegváraként emlegetett régi Bábólna híre messze túljutott országhatárainkon. Ezt aényt a krónikásnak, de másoknak sem szabad elhallgatni.

GADÁNYI JENŐ FELJEGYZÉSEIBŐL

A materiális és a transzcendens kultúra találkozásának hivatása lesz a jövő egységes, oszthatatlan világméretű megteremtése és annak a nagy átfogó stílusnak kialakítása, melynek útján a ma élő művészek közössége az egész világon elindult.

A ma művészete különösen változó, forrongó, új utakat kereső. Ez a kialakulatlansága az értéke, mert a fejlődés folytonossága állandó aktivitást eredményez. Hogy milyen lesz a jövő művészete, azt senki sem tudja. Leonardo korában elképzelhetetlen volt, hogy valamikor megszületik a kubizmus.

A haladás feltétele, hogy semmilyen körülmények között nincs megalkuvás, nincs megállás. Aki előre akar jutni, csak előre nézhet.

Ha van az új művészetnek tradíciója, akkor az a formarombolásnál kezdődött, — a futurizmus, expresszionizmus, kubizmus már történelmi fókuszok. Az új utak innen keletkeztek, eredményeik az élő művészetben ma is megvannak.

A futurizmus az aktivitást, az expresszionizmus az intuíción, a kubizmus az értelmet eredményezte. Tehát a három tényező: aktivitás, intuíció, értelem a progresszív alkotótevékenység alapkövei. Az analízis korából eljutottunk a szintézis vágyához: kifejezni a lényegét — tisztaságot a formában, kompozícióban, szublimált gondolkodást.

Nem igaz, hogy csak a technika korát éljük: minden vonalon szétsugárzó erők működnek. A kultúra összes tényezője egy síkon halad.

A kísérletezés nem azonos a próbálgatásokkal. A kísérletező szellem céltudatos, konstruktív, építő. Az utóbbit a tudatosság hiánya, bizonytalanság, a különböző elméletek összefüggésben van vele.

Élmény az a szellemi és lelki mozgás, mely a természet és a benső hatások folyamatos kapcsolatát létrehozza. Jöhet villámcsapás-szerűen is, de legtöbbször a szemlélődés hosszú sorozatának eredménye. A természetnek itt éppen olyan fontossága és jelentősége van, mint a sokszor ellenőrizhetetlen benső érzeteknek. A természetet mint valóságot nem lehet letagadni; benne élünk, maga az élet, és az ember része annak. Gondolataink a természetten keresztül gazdagodnak, tevékenységünk összefüggésben van vele. Még az álom tudat alatti állapota is természeti jelenségeket közvetít. Ezen tények elemzése eredményeképpen tudatosan elérkezünk oda, hogy a természet teljes kikapcsolása a művészi ábrázolásból, — nem mondom, hogy helytelen, — óriási kifejező erőttől fosztja meg azt.

Ugyanakkor világossá válik bennünk az az igazság, hogy belső világunk a külső világgal szemben végtelen; és a mi végtelenségünk belekapcsolódik

a világ végtelenségébe. Ha ezt tudjuk és megértjük, egy pillanat alatt megváltozik számunkra a természet jelentősége, ha azt művészi kifejezésre felhasználjuk. Természet, egyéniség és a művészet kapcsolatban vannak egymással: egységet képeznek az élmény erejével.

Az élmény nem külső látványosság ránk gyakorolt hatása. Az élmény belső világunkban meginduló, kifelé sugárzó folyamat. Ha a természet formáinak ránk ható áramlása találkozik belső világunk kisugárzásával, megszületik az élmény.

Az élmények megszületését nem tudjuk ellenőrizni. Sohasem vagyunk tudatában annak a pillanatnak, mikor termékenyült meg belső világunk. Az élmények észrevétlenül lépnek be lelkiségünk tudat alatti kamrába, hogy később, hosszú idő múlva az emlékezés határáig hatolva, a fantázia világosságánál realizálódjanak. A művész kifejezi, formába önti élményeit. Átézés nélkül művészet nincs, mert jelenléte nélkül üres természetábrázolásba tévedünk.

A nem művészek (a szemlélők) a műalkotásban találják meg élményeiket, lelki és szellemi tartalomra egyesülve, kölcsönös feloldásban.

A valóság a külső látszat mögött „van”. Nem mutatja magát, ha érdektelen szemlélő áll előtte. Minél banálisabb a szemlélet: annál banálisabban hat vissza a látszat.

Mindennek van határa, még a művészetnek is. Ha túllépjük, a legnagyobb hatóerőtől fosztottuk meg magunkat.

A művészeteken keresztül ismerheti meg mindenki a szépséget, mely maga a halhatatlan örökkévaló.

HÁROM PROBLÉMA: TÉR, FORMA, SZÍN

Ha azt a három problémát, mely eddig a festészetet érdekelte: tér, forma, szín; megosztom három művészettel, vagyis mindegyik problémát a helyére teszem ahová való, akkor a következőképpen alakul. Építészet: tér. Szobrászat: plasztikus forma. Festészet: szín. Képzőművészeti források és kísérletek ma már beigazolták ennek igazságát. A művészet eddig az érzésekre hatott, az érzés volt a lényeg, ezzel fejezte ki a művész mondanivalóját, ezen keresztül adta önmagát. A modern művészet nem az érzésből indult ki, tehát nem erre hat. A szellem a kiindulás, tehát az értelemre hat.

Építészet, zene, 'szobrászat,' festészet már egy úton halad: törekvés a szellemi szintézis, — az ember felé. Ez természetesen kizárja az egyéneskedés túlságos fontosságát, mely óriás fejlődést jelent a modern művészet haladásában. Az előbbi három probléma elosztása nagyon ésszerű és természetes következménye a három szóban levő művészetnek. Az építészet alkotásai valóságosan a térben történnek, térrel dolgozik, azt alakítja, teret teremt. A szobrászat a plasztikus forma művészete: mivel plasztikus, kézzelfogható, megvan a lehetősége, hogy alkotásai a valóságos térben jöjjenek létre. A festészet egy sík terep, ahol a művész a sík törvényei szerint alkot. A mai festészeti törekvéseknél történtek oly tévedések, amelyeknek alapján a teret és formát a szín és vonal, de leglényegesebben a „sík” kedvéért teljesen mellőzték abban a hitben, hogy a sík törvényével merőben ellentétben áll: vagyis a sík felületén ábrázolt tér csak a valóság „látszatát” adja. Ez a felfogás helytelen, mert amint fent említettem, a művész a sík törvényei szerint alkot, tehát a sík törvényei szerint kell megalkotni a teret és formát. Az így fogalmazott két formaprobléma egyáltalán nem a valóság „látszata”, hanem a natúra alól felszabadult művész képzelletkonstrukciója lesz. Az új festészet (szándékosan használok ezt a szót, mert a modern megjelölés nem elég precíz) nagyon is a tér- és formaproblémában mélyül el a színmegoldásokkal együtt. Tér és forma nélkül az új festészet el nem képzelhető. Én egyébe olvastam ezt a két problémát, és azt mondom tér = forma.

A szín minden esetben a forma szerint változik. A kialakuló új művészetben a szín igen nagy fontosságú: Tisztaságával és erejével fogva a legmagasabb esztétikai erény. Csodálatos, hogy ennek megértéséért mennyi harcot kell vívni a nyárspolgári ízléssel. Ma különben nagyon sokan hiszik, hogy az új művészet kialakulása megbukott. Ez a hit természetesen igen felületes. Kiállításokon itt nálunk egy év alatt sajnos csak kétszer van ilyen irányú bemutatás. Azonkívül

igen kevesen vannak azok, akik nem akarnak egy kialakultabb úton haladni, mert feláldozzák ezt a folytonos aktivitásért, mely állandóan problémákat hoz felszínre. Mindenesetre ez a legértékesebb út.

Kevesen vannak, de értékesek. És éppen ez a kevés szám bizonyítja az új művészet jövő győzelmét, mert mindig a keveseké volt az igazság. Az a sok más festő pedig, aki közülük tehetséges, az évek múlásával átváltozik, mert belátja a szükségszerű örök művészi törvényt: „a művészet a kor tükörképe”. A többi pedig el fog tűnni, nincs is rájuk szükség.

Soha nem volt annyi művészeti egyesület, mint ma. 'Mindegyiknek más a jelszava, a felfogása, a törekvése. Én csak két felfogást ismerek el: konzervatív és progresszív felfogást. Az utóbbiba azok a kevesek tartoznak, kikről fent írtam, az elsőbe pedig mindenki. Sok támadás éri a ma fiatal művészeit. A legelterjedtebb, legtudatlanabb ráfogás, hogy „mindenáron modernnek” akarnak lenni. Hát kérem, az újszerűség nem az akarattól, hanem a felfogástól függ. Hiába „akar” valaki modern és új lenni, ha egész lénye, gondolkodása, világnézete nem az, akkor a feje tetejére állhat, akkor sem fog sikerülni. Általában úgy állítják be az új művészeti törekvéseket, mintha az csak könnyűszerrel megcsinálható játék, vagy humbug, becsapás lenne. Azok a lelkiismeretlenek pedig, akik az új művészet hangoztatásával cégéreskednek, igen kevés hozzáértéssel is már messziről felismerhetők. Az igazi, komoly művészetben szemfényvesztésről beszélni sem lehet. Ezt megtalálhatjuk a műkereskedők iparúzó képbarikádjaiban, ahol művészetet soha, de még véletlenül sem fordul elő.

1935—38(?)

GONDOLATOK A MŰVÉSZETRŐL

A mai élet nyugtalan tempója a művészetre is hatással van és ezen keresztül realizálódik. A művésznek korszerűen kell gondolkodnia. Ez a haladás törvénye. Képeinek gyökere mélyen a realitásban fogan. Én éppen úgy nézem a természetet, mint más ember, de másképpen látom. A természet, a létezés, az élet külső megjelenési formája mögött: a mélységet, a dolgok lényegét keresem.

Minden gondolkodó embernek rá kell jönnie arra, hogy a dolgok látszata a művészet síkján ábrázolva üres, külsőséges marad. Szerintem a haladást a művészetben három tényező irányítja: intuíció, aktivitás és értelem. Ezen az elgondoláson alapszik a művészet elvontabb megjelenése. Az élet, különösen a mai élet dinamikus. *Felfogásom*: új szemlélet, gondolkodás.

1. A formák dinamikus ellentéteinek megjelenése a kifejezésben, alkotásban.
2. A formák, színek, vonalak összkomplexumának organizálása.
3. Rejtett, vagy tiszta konstrukció.
4. Minden tárgyban és élőben energiafeszültség van: ennek a *feszültségnek kifejezése*. Pl.: egy hatalmas hegynek, ha azt az alkotás szempontjából nézzük: érezzük annak belső, szinte vulkanikus erejét. Szerintem ez a fontos és nem a rajta levő fák, házak, stb.

5. A diszharmoniók meglátása és (újra) harmonizálása) egyensúlyozása: új szépségek, új utak felé vezet. A művészet napjainkban alakul, változik, gyűrődik. Lehetnek hibái, tévedései azonban nincsenek: az akció döntő a jövő kifejlődésében.

A szép definíciója nem örök. A változásban van a szépség. Minket arra tanítottak, hogy minden úgy jó, ahogy van. Rájöttünk a nagy tévedésre, és jögnünk van a bálványok ledöntésére. Új utakon járunk, van hitünk, mely biztosítja, hogy soha soha meg nem alkuszunk. Törhetetlenül hiszünk a művészetben, melyet mi csinálunk. Azt mondják, hogy a közönség nem érti az új művészetet, tehát az nem is lehet jó. Csak arról van szó, hogy a déli éghajlaton előbb hajt bimbót a tavasz, mint északon. A nagy tömeg nehezebben érik. Még olyan művészet nem termett a földön, melyet ne értettek volna meg. Ezt is meg fogják érteni, csak később tavaszodik.

Minden új kísérlet a művészetben az egész univerzálisban feloldódik, eredményei megmaradnak a jövő számára.

Azon az úton járunk, mely a jövőben megoldja a nagy problémát, mely az élet, az ember és művészet viszonyának nagy szintézisét eredményezi.

Ha egy naturalista festményt kiviszünk a valóságba (mondjuk egy kertbe) és ott nézzük meg, észre kell vennünk, hogy a festmény a valóság közvetlen hatását nem bírja el. Formájával és színeivel együtt megsemmisül. Szánalmas az összehasonlítás: milyen a képen egy fa, és milyen élettel teljes a természetben. A természet semmi formában nem tűri arcának másolatát.

Ha egy elvontabb képpel tesszük meg ugyanezt a kísérletet, észre kell vennünk, hogy az elvont forma kibírja a valóság ráhatását. Egyszerűen azért, mert két ellentétes törvényszerűség került egymással szembe.

A naturalista szobrokat ugyancsak tönkresilányítja a természet és a tér. Azért pöffeszkednek emberfeletti méretekben, emeletes talapzatokon, hogy tömegükkel agítaljanak a valóság ítélete ellen. Az elvont szobor azonnal megtalálja helyét: beleilleszkedik a természetbe, mint odaváló ősfurma és arányosan kiegészítik egymást. Ugyanez vonatkozik az épületekre is. Csak a stílus-építészet harmonikus a természettel. A stílustalan épületek kétségbeejtő kérdőjelek: mit keresünk mi itt a természetben? — Semmi közünk, és ha tudnának, menekülnének a megsemmisülésbe.

* * *

Ha a realizmus kérdésével foglalkozom, kiderül, hogy horizontális és vertikális irányban osztható. Felszínes és mélybehatoló.

A horizontális tagozódás: tematikus, romantikus, optikai, realizmusa objektív.

A vertikális tagozódás: szubjektív, intuitív és vizuális realizmus.

A művészet ranglétráján a legalacsonyabb a tematikus, a legmagasabb a vizuális realizmus.

Műalkotás. Közérthető (művészet) nincs.

Egy műalkotás akkor érthető, ha a szemlélő esztétikai állásfoglalása egyezik egy alkotó esztétikai állásfoglalásával.

Jobban kifejezve: ha a szemlélő viszonya a művészethez érzelmi, az alkotóé vizuális, a szemlélő részére már nem közérthető, mert az egyik horizontális, a másik vertikális beállítású.

Teljesen ki van zárva, hogy ha egy művésznek az optikai látszatvalóság a döntő képi forma, a művészettel intuitív viszonyban képzett szemlélő számára érthetetlen, mert esztétikailag élvezhetetlen mű előtt áll.

A realizmus többretegűségét összevonni, oszthatatlan realizmussá sűríteni, teljesen lehetetlen, mert a vertikális és horizontális realizmus változhatatlanul ellentétes irányúak.

Tévedés lenne azt hinni, hogy a közérthetőség az ábrázolás félre nem érthető fogalmazásától függ. A fentiekből következik, hogy szövődményes, bonyolult, meglévő és nem létező tényezők egymásra hatása határozza meg a műalkotás és a szemlélő viszonyát.

* * *

Az igazi művész nem a képszerűsége törekszik, hanem művet alkot. A képszerűség nem elegendő ahhoz, hogy műalkotás legyen: — a műalkotás szükségképpen magában foglalja a képszerűséget is.

Több nagyobb kompozícióból tanult tapasztalatok azt igazolják, hogy a kép születésének önmagában kell megindulnia: tehát nem esetleg vázlatból. A vázlat az egész képalkotás egységéből letör egy darabot. Minél több vázlatot készítenek, annál kevesebb marad meg az elképzelt képből. — Az elképzelés tisztaságát a vásznon a megindulástól a befejezésig meg kell őrizni úgy, hogy minden felesleges külső előkészülettől mentesítem. Az előkészítés belül történik és nem kívül. A természet, a modell csak a kezdésnél, vagy befejezésnél jöhet szóba, akkor is csak orientálódás végett.

1935—38(?)

* * *

A rajz kevés eszközével lehet monumentális és nem kevésbé hatékony, mint a festmény. Mindenki megmozdul valami ősi ösztön, ha műalkotással találkozik. Érti titokzatos vonzását; a művészet közelsége átmelegíti egész lényét.

Következésképpen ha valaki a rajz varázslatos nyelvezetéhez hozzáfér, szenvedélyes gyűjtője lehet.

Természetesen rajz és rajz között különbség van. Kétféle kategóriáról beszélhetünk: önálló fogalmazású és tanulmányrajzról. Az önálló rajz szerkezeti felépítése szigorúan komponált, tartalmában a formaelemek szintetikus összhangja él, — tehát képi igényekkel rendelkezik. A tanulmányrajz valamihez készül, előkészület egy kompozícióhoz, a kompozíciónak egy részlete, az egésznek töredéke képi igényesség nélkül. Az egyik műalkotás, a másik vázlat egy alkotó munkához. A két kategória különbsége nyilvánvaló értékkülönbség.

Fekete és fehér: mégis sokféle színességet asszociálnak. A formálás folyamata a rajzokban kezdettől a befejezésig jelen van. A művész tevékenysége a fantázia segítségével mindig más formában jelentkezik, nem ismétli önmagát.

A rajz lényegében a kihagyások művészete: tömondatokban fejezi ki a mondanivalót. Ennek az ellenkezője a többrétű vonalrendszerbe foglalt szerkezetes ritmusú rajzfogalmazás. Az egyik kevés eszközzel, a másik a fantázia gazdagságával komponált.

A természet állandóan szabálytalanul formálódik: nem szimmetrikus, nem párhuzamos, nem egyenes. Hasonló a rajzművészet is. Ha valaki a szabályosságot erőszakolja, a dolgok szabálytalanságát rontja el.

A papíron egy vonal következménye a másik vonal, a kettőből alakul a harmadik és egymásból erednek a következők. Egyik forma alakítja, befolyásolja a másik formát és így tovább. A vonalak és formák elrendezése, kompozícióba művelése a művész nagy feladata. A rajz transzponálása közben a vonalak, formák nem maradnak eredeti helyükön. A művész állandóan beavatkozik; ami nincs a helyén, annak keresi fix pontját, a dolgok összefüggésének rendjét. Minél temperamentumosabb a művész, annál erősebb beavatkozása, a rajzi elemek hullámozása.

A rajzi határozottság a belső és külső gátlások elhárításától függ. Az anyag állandóan ellenáll, ennél fogva a művésznek is ellenállásban kell lennie az anyaggal szemben, hogy akarata alá kényszerítse.

Az ellentétes vonalak hatása fokozódik, ha a közelünkben levő vonalakkal rezonálnak. Ha több rezonanciát sikerül létrehozni, hullámozásaik kimeríthetetlen rajzi képzeteket alkotnak.

Minden vonalnak megvan a maga helye, de hogy hogyan kerülnek oda, arról a művész nem tud számot adni: nem számításból, nem előre elgondolt tudatossággal rendeződik a maga helyére. Az intuíció befolyásolja a kompozíció teljességét. Legfelsőbb fokon a rezonanciák finomsága vagy ereje teszik éretté az összhangot.

A művész gondolatáramlása folytonos vizionálása a valóságnak. Belső világunk kapcsolatban van a külső világgal és mennél kiegyensúlyozottabb a kapcsolat, annál erősebben él bennünk az emlékezés.

Minden, ami születni készül, lassan érlelődik, élményekből, sokrétű átélésekből alakul; — ami maradandóvá válik bennünk, az a művészi tevékenység alapja. Nem vagyunk tudatában a pillanatnak, mikor vagyunk megtermékenyítve. Az élmény észrevétlenül él bennünk. Később, vagy hosszú idő múlva az emlékezés és fantázia segítségével az alkotó tevékenység folyamatában realizálódik. Minden dologról annyiban van mondanivalónk, amennyiben azok az emlékezés képzeiben léteznek.

A fent elmondottak alapján bizonyítani kívántam, hogy a rajz igen komoly műfaj, és nem kevesebb a festménynél.

Budapest, 1958. VII. 10.

Három verse maradt

Három verset jegyzett le Pólíka.
Égőpirossal az elsőt
a másikat reménye zöld színével
koromfeketével a harmadikat.

A legkorábbít akkor írta le
hogy rávéste tűzjelét az első férjcsók,
szédült, vacogva adta vissza;
később, amint tejhabbal szája szélén
ránevetett szelíden kisdede;
utolsót, hogy a csiszolatlan, durva
deszkaládát gödörbe tette le,
megingott és döngölt földhányásra dőlt,
de Pólíka színes tintája kifogyott
és elrejtőzött szemeink elől.

A rikkancsok estédet kiabálják

Mikorra beteltél mérges párlatokkal
és vakhiteddel társakhoz vinne ösvény
s a drótokon az áram akadoz,
a véraukortól szédelegsz az utcán
rikkancsaid estédet kiabálják.
Töprengsz, dohogsz, hogy ennyire lekéstél
szűkösen mérték életnedveid, időd kiporciózták
a vegykonyhán, a mérleg nyelve csalt
(a holtra ne kend esélyeid hibáját)
rikkancsaid estédet kiabálják!
Nincs több varázsigéd, megtartó mondatod,
hasztalan dicsekedtél szétnyűtt idegcsomó,
mit rádostottak, valódi mestermunka volt.
Véred ecet, de elcsurgott az is,
a minden-mindegy nyomakszik sejtjeidbe,
csúcsaid nem lázitanak, mivelhogy nincsenek:
a rikkancsok, amerre jársz, estédet kiabálják.
Támfalaid ledőltek,
följalta idő acélvázaid.
A tulsó parton soktornyos város épül
s odajutnod nincs meg a híd!

Költögetés

Ha ránkvetnek marékkal homokot
valami ittmarad az elfeledtből.
Tán párák laza foltja sűrülne gondolattá,
vagy úszó deszkaszál az elmerült hajóról,
olyan lehetsz.
Vagy elnagyolt szobor, derengő pillanatban,
fejed van és tagod
és rácsodálkozol az ittmaradtra.
Kontár képzelet rovásolt véletlenekből
a sohase-volt anyagba;
te más lehettél, ahogyan felvetít,
megpróbál élőnek hazudni, költeni,
maradsz lombik-kísérlet
az élő tévedése:
emlékezet már meg se közelít.

MONDANI VALAMIT

Írta KENDE SÁNDOR

— Beszélni akarok a bátyámmal!

Ezt mondta az előző hét szombatján. Többre nem volt hajlandó. Ennyivel indokolta, hogy miért akar elmenni.

— Meg akarom keresni.

— A fronton? ... Megbolondultál? Mintha a kávéházba mennél utána!

— Beszélnem kell vele.

A tényleges katonai szolgálatra abban a világban általában huszonegy éves kortól fölfelé került sor. A háborús események és az erőviszonyok egyre veszesebb eltolódása azonban arra készítette a hadvezetést, hogy kedvező engedményeket tegyen, vagyis alkalmat és lehetőséget kínált a húsz éven aluliaknak, hogy önkéntes jelentkezéssel kikerülhessenek a frontra ők is — s ezt falragaszokon tudatta a lakossággal.

Azon a szombaton járt le a jelentkezési határidő, éjjélkor. Este még rendszerben vacsorához ült az anyjával, aki fehér bort és pálinkát is tett az asztalra; elég nehezen szerezte be azt a kemény kisüstit, járatlan volt az ilyen dolgokban. Lebeszélni úgysem tudta volna a fiát semmiről, de bizott abban, hogy egy ilyen erős elhatározás végrehajtása előtt majd csak fölhalt valamennyit, búcsúzásul, az ő egészségre, meg hát bátorsággerjesztésül is a pohárhoz nyúl tán egyszer-kétszer.

Talán a fehér bor volt a hibás — mert egyébként, ha olykor úgy hozta az alkalom, csak a vöröset bírta, abból is keveset s legföljebb holmi kamaszos hősködés hamis virtusával —, a pálinka meg végérvényesen fölkavarta mindig. Vagy egyszerűen csak az volt a baj, hogy ilyen fiatal korra még nem érik rá az ember az italra. A szülői unszolásnak azonban nem sikerült ellenállnia; érezte, hogyan gyengülnek a lábai, s végül nem tudott fölállni az asztaltól. Éjjélkor, a plakátokon közzétett jelentkezési terminus lejártakor, előrebukott a feje a karjára, az ényérok mellé, és horkolva elaludt.

Reggel aztán már hiába loholt, nem jutott be a Mária Terézia laktanya kapuján.

... Most szombaton, ahogy hat óra után a Thököly úton az özvegyasszony leszállt a villamosról, a házmesterné egészen a megállóig elébe csattogott, a fejét fogta, a haját túrta, és lihegve, fulladozva igyekezett visszanyelni a jajgatását.

Hogy a fiatalúr!... És hogy tessék már jönni! És hogy kapaszkodjon csak meg a karjában! Jaj, így, erősen...

Az özvegynek, a jajveszékélés közben eszébe jutott a fiáról, hogy délelőtt belépett hozzá az üzletbe, és megmutatta az új nyakkendőjét, ott vásárolta szemben, teljesen értelmetlen, hogy minek vette meg ezt a kék, virágos vacakot, mondta is neki, hogy legalább árulná el, mire kell ez most; igen, mást nem mondott neki, azt se, hogy most nem ér rá, láthatja, mennyi a dolga, nincs ideje az ilyen játéokra, majd este elmesélheti otthon szépen, hogy miért jutott eszébe, s teljesen mindegy, hogy mennyibe került.

A kapuban rendőr állt, s fönt az emeleten is. Meg a szomszédok. És mások, akiket nem ismert.

A házmesterné már az előszobában elengedte a karját.

Oda se tudott zuhanni a szalonhoz: nem engedték, akik körülállták.

— Katonai pisztoly... — hallott valami ilyesfélét.

— Honnan szerezte? — lehet, hogy ezt kérdezte valaki valakitől, de ő nem értette, nem is neki mondták, nem is várt más szót, semmit.

Csak azt látta, hogy a tetet pokróc takarja. És hogy egy helyen fekete a fal. Mégis inkább csak azt, hogy nem is pokróc az, hanem a zongoráról lerángatott sárga takaró.

És hogy ruha, ing, kabát sehol. Sem a szék támlájára vetve, sem az ablakilincsre lógaszta, ahogyan annyiszor odaakasztotta a nadrágját este s amiért oly sokszor meg kellett szidnia, sem az asztal alatt a zoknijá, sem a sarokban a cipője, vagy a rádió tetején a zsebkendője. Nem. Semmi.

A szekrényhez tántorodott, mintha más se érdekelné, és fölrántotta, majdnem elesett a lendülettől, a zár kiszakadt. Igen, a zakó, amelyben délelőtt belátogatott hozzá az üzletbe, ott lógott rendben az első vállfán. A nadrágja élre húzva, a helyén. Minden inge, alsóneműje szépen összehajtogatva, ahogyan máskor soha. — Miért? Kivel dacolt? Kinek szólt ez a groteszk rend?!

Becsapta a szekrényajtót, és fölszakított egy másikat. És különböző fiókokat kezdett rángatni. Azt a nyakkendőt akarta megtalálni.

Nem értették, mit művel. Maga se tudta, miért teszi.

Akkor esett össze, amikor vissza akart fordulni a szekrénytől.

— Katonai pisztollyal...

— Mi történt? Jézusom! Lehetetlen... Mikor? — forgolódtak, topogtak az előszobában, nyújtogatták a nyakukat, elsomfordáltak, mások jöttek, s tágulá, merev tekintettel sugdolóztak, puszogtak. Ki a kezét tördelte, ki rémülten, bambán kotorászott a zsebében. Mindenki a másiktól várta, hogy az talán többet tud.

— Rémes! Ilyen fiatalon! — csóválták a fejüket kint a lépcsőházban. — Ilyen szép fiú; most érettségizett, a nyáron! Mi történt?... Mikor?...

S egy sánta ember úgy vélte, mintha látott volna berohanni valakit, még a házmesterék előtt: holmi katonanövendék lehetett, olyan kadétféle, talán csak azért a pisztolyért törtetett annyira veszettül, azt akarta sürgősen vissza, azért is tűnt el aztán azonnal... Hová lett, a pisztoly is hová lett?... Vagy a rendőr vette magához?

De miért tette?!

Mi történt?! Mi volt ez?!

Szerelem?...

Az is volt. Biztosan. Szerelem mindig van.

Hát még egy ilyen stramm, erős fiúnál hogyan lett volna! Hiszen a házban is neki szurkolt mindenki, még a házmesterné is: hogy egyik kislány, másik kislány, szőke is, vörös is, hosszú hajú fekete is, milyen sűrű rendben váltogatták itt egymást! Aztán kuncoghattak is, amikor amolyan hegyes járású fiatalasszony vagy élemedettebb korú, gömbölyded hölgy emelte meg büszkén a fejét ennek a barna fiúnak a karjába csimpszkodva; — Istenem, milyen hivalkodó magabiztossággal lépkednek ezek a női személyek ilyenkor, csak úgy kopog a sarkuk végig a folyosón!

De ki haragudott volna rá, ugyan kít nem vett le a lábáról a mosolyával, a szemtelen kedvességével? Az anyja is csak veszekedni tudott vele, hogy miért hagy akkora rendetlenséget maga után, legalább lefekvés előtt rámolná el a holmiját! Mert olyan költői összevisszasággal hányta szét a dolgait mindig, hogy szegény asszony tulajdonképpen azon se csodálkozhatott már, amikor a fia zokniját a csillárról kellett levadásznia, a cipőjét az erkélyről, az iratait meg az ágy alól. Hiába kiabált vele ilyenkor, mert mielőtt elsírta volna magát, vigasztalásul átölelte az óriási fiú, odatartotta az arcát két nagy békítő pofonra, pimaszul nevetett, és jókedvében ugrott is egy magasat, annak láttán, hogy mennyire erőlködik az anyja, lám, még a foga is összekoccan, csak hogy tisztességesen csattanjon az a pofon! — hát akkor tessék, legyen meg a kedve, rajta. Majd csókok körbe-körbe a homlokára, az állára, a verekedő jobbkezre is: — nem, akkor már hiába kiabált vele, nem lehetett erre a gazember kölyökre igazán haragudni.

Most meg minden összehajtogatva, és minden a helyén, mint soha. — A rend!

Akkor is erre eszmélt, a rideg rendre, amikor föltámogatták a szekrény mellől és le akarták ültetni a fotelba. Kitárták rá az ablakot. Ahogy fölnyitotta a szemét, csak azt látta, hogy nincs elől a szobában semmi. — Ki rakodott itt így el?!

De valami mégis. Egy cédula az asztalon. Egy lehasított újságszéle. — Ezt nem vette észre senki?!

Érte nyúlt. Hagyták. Elhúzódtak tőle, a szőnyeg szélére hátráltak, onnan kíváncsiskodtak.

Írás volt rajta; ezt messziről látta.

Mogyhogy nem fedezték föl eddig?! Mindent elmozdítottak, mindent vissza-helyeztek — s ezzel nem törődtek?! Vagy éppen hogy nagyon is figyeltek rá. Följegyezték, de itt hagyták... Számontartják, de maradjon csak úgy, ahogy volt...

Csak a bátyámat és téged szerettelek.

A szövegnek csak az elejét látta, mást még sokáig nem. — *Csak a bátyámat* — ezt írta hát a papírra először, igen; de mikor?! Mindenekelőtt, önkéntelenül, a jó-ság kényszerével, a legbensőbb, a tudat nélkül is robbanni kényszerülő kapkodással, és igen, talán nem is akart már mást írni, Istenem, mekkora az üres fehérség a legelső szavak után, mintha befejezte volna, mást nem üzent, csak hogy a bátyámat... — aztán a többi valahogy mégis odavéste, a hosszú hézag után hozzátette az anyját is, még egyszer az eszébe jutott, de csak azért...

A múlt héten is, azon az előző szombaton, amikor megtette volna még azt is; ahogyan mondta, hogy el kell mennie, meg akarja keresni... *beszélni akarok a bátyámmal...*

Hát velem?! — gyúrte, morzsolta ujjai között a papírszeletet, majdnem a szonyegre ejtette, de a szoknyája gyűrődésében utolérte. — *Envelem nem tudott beszélni?! Nekem nem mondhatott el mindent?! Ennekem, az anyjának, nem?*

Én, akl...

S egyre szűkebbre húzta a vállát. Kisebbre, még kisebbre görnyedt a fotelban, s más sóhaj vagy nyögés nem fért már a szájára, újra meg újra csak ugyanaz:

— Én, akl...

Ahogyan odakuporodott egy-egy este, ömellé, az ágya szélére, egy ilyen nagyfiú, és pikáns, megbotránkozató történeteket mesélt, neki, az anyjának, bizalmaskodva, cinkosan sugdolózva, és milyen jóízűen nevette ki saját virgone kis ügyeit, a lányok butaságát s az asszonyok még nagyobb butaságait! Tudta, hogy nem illene ilyesméről beszélnie, másnak nem is hengegte volna el a hőstetteit, de azt nagyon élvezte, ha sikerült meghökkenenie őt! És hogyan hízelgett ilyenkor, milyen könyörgősen gyerek volt, csak hogy kibékíthesse! Pedig a fele se volt igaz semminek; de kitalált és megint kitalált mindenfélét, hogy megijessze, s hogy aztán ismét hízleghessen. Milyen örömet lelte ez az örökké mosolygó istentelenség abban, hogy megbotránkoztassa, fölháborítsa őt! S ő belement a játékba mindig, soha nem szegte a kedvét — tudta a csirkefogó, hogy ilyenkor végül úgvis mindent megbocsát neki: hülyéskedett, puszogott hát, és pletykált a végtelenségig. — Ez a megértő boldogság mind hiábavaló volt, s a sok-sok nevetés, az is mind-mind hazugság lett volna?...

Ki ítélt el egy anyát azért, hogy annyi mindent megengedett a fiának? A kisebbnek, igen, mert őhozzá már nem tudott olyan kemény és következetes lenni, mint a bátyjához. Régen, a nagobbiknál még bírta erővel; persze, olyan koral özvegyeségből még talpra lehet állni valahogy, s ő megpróbálta, a nívót is tartani akarta, amit a férje biztosított, amíg élt; a bankigazgató fiait úgy kellett nevelnie, hogy megállják a helyüket a társaságban és meg lehessen jelenni velük a régi emberek közt ezután is, ne éreztethesse velük senki, hogy kereskedő-asszony az anyjuk.

A szigor! Úgy gondolta, ez a legtermészetesebb. Hogy erős szigorral, jó képményen, rövid pórásra fogja őket. És nemcsak a különböző tilalmak, megvonások és más fegyelmezési praktikák magától értetődő eszközeivel élt rendszeresen, hanem a tollseprő nyelét is megragadta néha, a főzőkanalat pedig még gyakrabban kapta elő, s a gyerekeknek bizony szótlanul kellett eltűnniök, amit megérdemltek!

Igen, eleinte. Az öcskösnél azonban már nem mindig futotta az erejéből. Mert ez mindig nevetett — de nem, dehogyis nevetett, azzal csak fölborzolni lehet a felnőttest, még jobban! — nem, ő nem nevetett az ember szemébe, hanem mosolygott, a pofon után is, és kacsintva, csücsörítve nyújtotta oda arca másik felét is; — nem, őhozzá már nem tudott elég szigorú lenni, ez igaz. Más is hiába erőlködött volna: ennyi kedvességet, ennyi szemtelenséget nem lehet megtorolni.

Könnyű azt mondani, hogy másképp kellett volna. — De ki látta őt éjszaka-kon át, hajnalig kuporogni a hallban, pongyolában, lesni a sötétben, hogy mikor állít már be ez a kegyetlen csibész, pedig tudta jól, hogy anyjának leragad a

szeme; hogy mennyit dolgozott, gürcölt, alkudozott egész nap; hogy mire hazadől, alig marad ereje a saját fehérméjűje kimosására, de nem bízta másra soha, azzal csak ő hajlonghat este a kád fölött; aztán hanyattvágna magát az ágyban, de nem teheti, meg kell várnia a fiát, nincs-e valami baja, hol csavargott ilyen sokáig megint? — kikapcsolja a rádiót, behúzza a függönyöket, leoltja az összes villanyokat, és beül a hallba a fotelba, fázik, de nem tekeri be a lábát pokróccal, különben elaludna a sötétben — és amikor jön végre, olyan halkan motoz a kulccsal a zárban, és olyan nesztelenül tárja föl az ajtót, senki se tudná utánozni, világosságot nem gyújt, a cipőjét már a folyosón lehúzta, a kezében hozza, a fűzőjén hintáztatja — és várja az esedékes pofont a sötétből, tudja jól, hogy mi következik, a fotel előtt megáll és vár... — nem, nem lehet az már igazi pofon ilyenkor, félre is csúszik a füle mellett..

Igen, néha már valóban nem ismerte ki magát a fiúnevelés különféle elméletei között és a gyakorlati kudarcok ellentmondásainak szövevényében. Miért nem természetes hát, hogy végül másokra is hallgatott, rákényszerült, igen, és egyedül volt, és a hajdani bankigazgatói szintet már alig bírta tartani, talán nem is igen maradt abból addigra más, mint hogy ijedten, reszketve és félve, és olyan éhesen, de annál naivabb reménykedéssel kapkodjon azoknak a tanácsaiért, akiknek a szavát már csak azért is illett megszívlelnie, hogy el ne veszítse a jóindulatukat, ne higgyék, hogy kiesett a körből a fiaival. Mert ha az apjuk élne, ő is így rendezné a dolgokat.

Igen, talán így. Sőt biztosan így. De mindenesetre egyféléképpen. Neki viszont mindenkire hallgatnia kellett, bármekkora áldozatokba és anyagi erőfeszítésbe került ez. Két évre például a premontrei gimnáziumba íratta be az idősebbet, bentlakónak, Gödöllőre, majd a következő két évre egy egészen más természetű iskolába, egy csaknem ellenkező előjelű elvek szerint nevelő, evangélikus, budapesti internátusba, nappali bentartózkodóként, hátha az jobb lesz.

Így történhetett meg, hogy amikor a soron következő tanácsot megfogadva, a kisebbiket jóhiszeműen az esztergomi intézetbe íratta be, ő két hónap múlva, vasárnap délelőtt váratlanul beállított, nem hozott magával semmiféle csomagot, az első székbe levágta magát, és a szoba közepén álló asztalra föllendítette a lábát. A cipője sáros, agyagos volt, a nadrágszára is. A feje meg egészen kopasz. Akaratosan, csúnyán összeszorította a száját, egyetlen szóra se volt hajlandó. Két nap múlva derült ki, hogy az elegendés intézet helyett, tévedésből, Esztergom-táborba került, ami holmi hazulról elfajzott kölykök javító-nevelő intézete: ezért szökött meg onnan, gyalogosan, és nem indokolva meg semmit, majd lerázva magáról az egészet, legyintve legföljebb, de az ablak felé, hátat fordított az asztalnak, ha netán később is szóba került otthon az ügy. A bátyjával nem beszélt erről; a bátyja abban az évben egy másik intézetben tanult, érettségi előtt állt. Utána meg már nem volt érdekes.

A következő években, ahogy ebből a kamasz zárkózottságból kifelé haladt, úgy lett egyre kedvesebb. Akkor kezdett tréfálkozni, és rákapott a heccelődésre. Az idősebb fiú időközben elkerült hazulról, s anyja és kisebbik fia között megszokottá vált lassanként az esti nevetgélések szertartásos, begyakorlott rendje.

Ilyen pajtásinak hitt és — látszatra — majdnem cinkostársi kapcsolat után ugyan mi joga tolaszik most föl az a hivatlan hang, hogy — beszélnie kellett volna velem... mert hiszen beszélni akart? Mit? Mi az, amiről velem, ővelem nem beszélgethetett?! Hiszen többet is mondott, mint ami igaz; dehogynem hallgatta meg, hogyne figyelt volna rá, soha nem aludt el közben, amíg az ágya szélén ülve szóval tartotta! Nappal? délelőtt? — akkor másnak sincs ideje a butáskodásra. Mi egyebet válaszolhatott volna neki hétfőn, amikor beviharzott hozzá az üzletbe, és már az ajtóból integette, hogy pénzt kér! — mennyit? — tízezer pengő! — Kezdett volna alkudozni velem, faggatózni talán, hogy mire kell neki? — Mire?! — Tízezer pengő! Nevetni se lehet ekkora viceen; hagyj a hülyéskedéseiddel békén, látod, hogy nem érek rá!

Másnap, kedd délelőtt meg a zuglói reszelőgyárba állított be, azzal, hogy a vezérigazgatóval akar tárgyalni, meg szeretné vásárolni az üzemet.

— Hogyhogy?! — dadogott mindenki, és furcsán elhúzódtak tőle, mások meg harapdálni kezdték a szájuk szélét.

Úgyhogy! — nézett kajánul a szemükbe. — Ahogy van!

Negyvennégy nyara volt; — honnan szímatolhatta meg egy ilyen jó kedélyű fiatalember, hogy a tulajdonosok valóban foglalkoznak az országból való kimentésével, s a háborús szorításban minden ajánlatot meg kell hallgatni, bár nem sok fölösleges idejük maradt a körülményes fontolgatásra. A vezérigazgatónak talán imponált is, hogy valaki, rögtön az érettségi után, ilyen magabiztos megjelenéssel és elgondolással lépjen az önálló élet küszöbére. Mintha komolyan vette volna: türelmesen hallgatott — hallgatta, igen; nem nevezte fantasztnak, nem tréfálkozott, nem rökönödött meg — csak hallgatta. S ő beszélt, beszélt, beszélhetett, ülve, keresztbe vetve a lábát, majd fölállva, járkálva és vissza-visszafordulva, újra elmerülve a puha fotelban: — és várta, hogy végre mikor fognak ellenkezni vele? Hiszen azért jutott eszébe az egész — meg más ilyesmi is mindig, csak minél bizarrabb legyen! — talán semmi másért, csak hogy kérdéseket provokáljon. Ellenkezést szívszon, hogy utána meggyőzhessen. Elutasítást várt, hogy azért is megkísérelje a bizonyítást. Mert az ugyebár nem beszélgetés, ha csak az egyik fél beszél. Úristen, mit tegyen, mit kelljen már kitalálnia, hogy végre válaszoljon is már valaki?! Mindegy, hogy kicsoda, és nem fontos, mit — de beszéljen az is, kapcsolódjék valaki valakihez: válaszoljon hát!

Igen, szerdán megtudta az anyja, újságolták neki az újságban, és ő is elbűszkélkedett vele; — de hát erre igazán nincs idő ilyen foglaltság délelőtt! Különben is, vigyázhatna arra, hogy kiből csinál bolondot: nem mindenki szokta meg a kabaréit! — Jó, majd este megbeszéljük...

Csütörtökön nem történt semmi. Pénteken sem.

Nem hoztak hírt az üzletbe a fiáról. S nem is toppant be hozzá délelőtt.

Nyugodt volt tehát; otthon egy cédulát talált este, figyelmesen a virágváza elé állítva, hogy moziba ment, igyekszik haza.

Aztán szombat reggel az a képtelen színű, virágos nyakkendő. Nevetett, persze, hogy nevetett, hosszában oda is libbentette az arca elé, olyan büszke volt rá...

... A hadapród urat egyik reggel az alkalmi katonai kórház parancsnokságára rendelték.

Egy hete sebesült, a táborigazgatónak nyerte vissza az eszméletét, majd más tehetetlenekkel együtt szekérre rakták és hátrább szállították, itt másodszor végeztek azóta műtétet rajta. Sokan voltak; egy régi tornateremben, hosszában a földre terített szalmán, pokrócok melegében, félkábultan lestek a szórványosan megnyíló ajtó irányába.

Hordágyon vitték át a másik épületbe. Furcsállotta, nem tudta mire vélni: — nem szokták itt a sebesülteket a parancsnokságra előállítani, a járóképteleseket különösen nem. Vizit, kötözés, fölülvizsgálat éppoly ütemben történt ezekben a termekben, mint egyébként a szokványos betegellátó intézmények nap nap utáni gyakorlatában bárhol — nem a parancsnok dolga volt, hogy egyenként foglalkozzék mindenféle kéz- vagy lábtöréssel, amputálással vagy tüdőlövéssel.

Az irodában, a szőnyeges és világos szobában, az íróasztal mögött két katona lebontotta a karjáról és melléről a kötést. Akkor lépett hozzá egy orvos-ezredes. Lehajolt és megérintette. Egy hadnagy állt mellette, ugyancsak orvos. Ő nem hajolt le. Várta följebbvalója utasítását.

Nem tartott sokáig. Az előbbi két katona ellátta a sebeit újra, és máris visszakötözték. Nem értette: — ezért kellett őt ideszállítani? Mit akarnak vele?

Az ezredes és a hadnagy váltott pár szót, ebből alig hallhatott valamit. Ennyit legföljebb:

— Nem szállítóképes.

— Igenis.

De lehet, hogy nem is ezt hallotta. Ugyan miért mondták volna?... A láz; láza van megint? Szomjas. Biztosan nem is erről beszéltek.

És az is furcsa volt, hogy miközben vitték visszafelé, a hordágyon ringva, az öccse jutott az eszébe. Szentimentális barom! Miért pont most?! És szerette volna megmozdítani a karját.

Az öcskös. Aki most egyedül van otthon. Egyedül: mert mindig egyedül van... Igaz, itt is egyedül van az ember. Ez azonban érthető. Így jobb. Itt jobb, ha sikerül egyedül lenni. Ő már tudja. És ő is tudja. Ők ketten, akik alig beszélgettek

egymással, másról se, sose, épp a lényeges dolgokról soha — mégis mindent tudtak egymásról. A lényeges dolgokat mindenesetre igen. Mindig. Szótlanul egymásra nézve. És várva. És hálásan a megtakarított szóért.

Ahogy egyszer rányitott a fürdőszobába, nyakig ült az öcskös a forró kádban — legalább egy óráig maradt odabent, ha egyszer belemászott, ilyenkor nem lehetett kivárni, folyt az arcáról a veríték, nem is látszott a sűrű gőztől, de csak bámészkodott az izzadó csempékre; — akkor se mozdult, a fejét se fordította a nyíló ajtó felé, úgy mondta maga elé, mint egy áhított verssort:

— Ha most fölvágná valaki az ereimet... Szép nyugodtan... Beleszivárogná lassan a vízbe, és elmerülni... pirosan szétfolyni...

Vagy máskor — ez is milyen furcsa, hogy most ködlik föl megint: — amikor ő már nem lakott otthon, és belátogatott egyszer az üzletbe, anyjuk olyan ingerülten tuszkolta ki azonnal a folyosóra, szinte lihegte, hogy tüstént menjen haza. és nézze meg, mit művelt az öccse újra, este öngyilkos lett, vagyis akart lenni, megpróbálta, nem tudni miért, teljesen érthetetlen, megőrült, végül még a házat fogja magára gyűjtani; beszéljen vele, a legfőbb ideje, hogy egyszer már komolyan beszéljen vele, rá talán még hallgat!

Ezt az egyre sűrűbben vissza-visszatérő figyelmeztetést jól ismerte, a vádat, hogy nem törődik az öccsével, nem vonja felelősségre a szertelenségéért, nem beszél vele, hanem ő is csak ráhagy mindent, az a legkönnyebb.

— Beszélhetnél vele! — így szokott kezdődni.

Aztán ezzel folytatódott:

— Te vagy az idősebb! Apátok helyett az apja!

De hát miről beszélt volna vele? Most, vagy bármikor! Valóban képtelenség fölfogni, hogy ők mindent tudnak egymásról!

Tehát legyintett végül, és keserűen elfordult.

Anyja pedig kétségbeesetten kapaszkodott meg egy szék támlájába:

— Mert egyformák vagytok — sóhajtott. — Neked is mindegy.

— Megyek — próbálta szegényt megnyugtatni, és elindult haza; jól van, hát beszél majd vele.

Magában jól tudta, megértette öccse sorozatos hecceinek az indítórugóját. Egyik oldalról az erőszakos és természetellenes szigor, másfelől a játékos és ugyancsak nem természetes kényeztetés: rokon indíttatású tévedés mind a kettő, lázadni kell ellenük, egyformán. Ez volt az ő véleménye mindig. A heccék, a rémtettek mind-mind ezért történtek. A szigor, a rend megtorlására. Ijesztésül, azért is!

Ott ült az öcskös a nagyszoba közepén, az asztalfőn, és négy társával, óriási hangerővel, kegyetlenül verték a lapot. A cigarettafüsttől alig lehetett látni, a pálinkagőz és izzadságszag keveredésében pedig sejthető volt, hogy órák óta folyik a csata. A szegény „öngyilkos” derékig meztelenül, egy szál lenge alsóban, s a mellén meg a nyakán kiáltó rúzsoltok, egymással feleselve — de a lányok már eltűntek.

Ez a tivornya is csak amolyan azért is-ügy volt tehát! — látta ő azonnal, fölmérte, persze, hogy valójában semmi se történt. Csak dühíteni, megijeszteni megint, az volt a fontos. S nem is órára várt a gyerek, hanem abban reménykedett, hogy netán az anyja állít be váratlanul: az lett volna mindig. A heccék, a lázolja így, itt; a rúzsos maszatok is azért kerültek a mellére...

Hívták az asztalhoz, osztottak a következő fordulóban neki is; leült hát közéjük, csak a zakóját dobta le, és kérte, nyissák ki az ablakot. Így tartózkodott ott egy óra hosszat, jól is esett ennyi.

Az alkalom viszont ezúttal sem volt a legmegfelelőbb arra, hogy kérdezősködni kezdjen. Néhányszor ugyan keményen szembenéztek, keményebben, mint a lapjálás indokolta volna; — de miféle hangon beszélt volna vele *másképp*? Komolyabban például, ahogyan az anyjuk kérte...

Később, napok múlva derült ki, mi is volt az az „öngyilkosság”? Bekapta az otthon föllelhető gyógyszereket, valamennyit, válogatás nélkül: így aztán egyik ellent mondott a másiknak, óriási gyomorgörcs következett, kimosták, kész, jöhetett a kártya!...

De hogy ez is miért most zuhant elő, mire jó az ilyen emlékezés... — A láz? Lába van? Reggel mérték, följegyezték...

Nem szállítóképes.

Jó. Hagyják békén. Kinek fontos, hová szállították volna? Minek?

Nyugtatót fog kérni a katonák közül az egyiktől. Mihelyt a hordágyat leteszik és megszűnik a ringás. Altatót inkább...

... Mennyien jöttek ki a temetésre! A házból, az üzletből, a volt iskolatársak közül. És idegenek is, milyen sokan!

Az özvegyet mindkét karjánál fogták, támogatták, de azért látott mindenkit. Mindenkit idegennek. A lányokat, a nőket, tizenhat-tizennyolctól negyvenig és még túl is talán, csaknem nagyságrendben felsorakozva, és sirt ez is, az is, mind-egyik, könnyek nélkül, mint az orgonásípok; — a könnyeiket nem akarta látni.

Fogták, támogatták, hogy össze ne essen, ő meg nézte amazokat, a zsebken-dőjét a szájához szorította, és kutatott közöttük. — *Egynek* kell ott lenni, mögöttük vagy még hátrább, valahol ott. Valakinek; egynek okvetlenül. Egy, aki több volt. Valakinek föltétlenül többnek kellett lennie... És arrább, a kalap-talan férfiak között, melyik az a kadét vagy micsoda? Miért nincs itt, ezek között; most már nem kell a barátjától semmi? — Barátja? Volt hát barátja is? — Visszakapta tőle, visszalopta. És azt is, azt az egyvalakit is vissza?... Katonai fegyver, azt mondták. De lehet, hogy nem igaz. Semmi sem igaz! Nem, nem így volt, nem ez történt, nem igaz! Azért is nincsen itt; biztos, hogy nincsen itt.

Senki sincs itt... A bátyja sincs itt. Éppen ő nincs itt. Hogy végre megmond-hatná neki. Legalább most. *Igy*, ha másképp nem ment.

Ezért is mennyit futkosott és telefonált hiába, mindenhová hiába, a legjobb vevőhöz, méltóságokhoz és különböző magas rangokhoz: ki képes elintézni, köz-benjárni valahol, hogy a fiát hazaengedjék? — biztosan van ilyesmi, nincsenek lehetetlenségek, pár napra csupán, az öccse temetésére haza kell engedniük: nem állhat itt, a sírhant előtt ő, csakis ő, egymagában!... Ehhez a hadjáratához is neki kellett erősnek lennie, sírni, könyörögni, mindent megígérni, nem összeesni, hanem kilincselni és rimánkodni tovább.

Amikor a tábori lap megjött, zöld, egyszerű lap, épp azokban a napokban, a fia helyett egy olyan kifakult lap csupán, az is épp akkor, minden egyszerre, nem is valószínű, ez ugye nem is vele történik talán, csak újságolta valaki, csak azért mondták neki, hogy...

De hiszen ez nem is az ő írása a zöld lapon, úristen! Ki írta helyette?! Hogy semmi baj, ne ijedjen meg, legközelebb már maga is tud majd írni, semmi az egész...

Semmi, semmi! De miért jött ez később, mint a futkosásaira és a könyörgé-seire az az értelmetlenség, hogy: *nem szállítóképes?!...* Előbb íródott, de később érkezett? Mi ez? Ki érti? Miért mondják? Ezért nem tudták neki elintézni azok a fontos emberek sem, ezért nem lehetett hazakönyörögni? Ilyesmit talál-nak ki, vagy minden hazugság, mert vigasztalni akarják, hogy ne értse meg, ne, mert amit nem értünk, abba bele kell nyugodnunk?... Nem látják, milyen erős? Ne vigasztalják, hanem feleljenek!

Semmi! Minden csak semmi, az öccse már nem is olvashatta el a zöld lapot; — nem olvasta, de tudta! — mit? — mindent, egymásról mindent, mindig azt mondták, hogy mindent, nincs semmi baj, mert ők mindent... — Csak meg akarta keresni. — Nem találta volna meg; ott kellett volna keresnie, ahol más írta helyette, hogy ne ijedjenek meg... ott nem találta volna meg, nem enged-ték volna hozzá.

Ott, pont ott engedélyezték volna nekik, hogy — beszéljenek?!

Minek, ha eddig nem?

És miről, ha tudták?

— Valamit még mondani akart.

Mit?

— Azt neki akarta.

DOKUMENTUM

DSIDA JENŐ ADYRÓL

Dsida Jenő kora ifjúságától fogva lelkesedett Adyért, és nagyon sokat tett a költő erdélyi népszerűsítéséért. Az ottani magyarság egy része, kivált az idősebb generáció, idegenkedett Adytól, nem értette, vagy nem akarta érteni. Innét Dsida cikkének polemikus hangja; miközben Adyt magasztalja — joggal állítva őt (már akkor!) klasszikusaink sorába — mintha kimondatlanul is támadná a nagyságát elismerni vonakodókat, köztük a Pásztortűz nevükön persze nem nevezett olvasóit is. A cikk ugyanis ebben a Kolozsvárott megjelenő kétheti folyóiratban látott napvilágot, 1927-ben, Ady születésének ötvenedik évfordulója alkalmából. A szerző, mint cikke naivan lelkes hangjából érezni is, nagyon fiatal volt: mindössze húszesztendő. Érthető, ha néha a szólamok ellen küzdve maga is szólamokba téved; írásának ezeket a részeit ...-al jelezve — elhagytuk; a mintegy harminc sor (Zoláról, Ady „magyar támadóinak nyílzáporáról”, meg arról, mi lett volna, ha Ady nem magyarának születik) inkább terhelő, mint előbbre viszi a cikk mondanóját. Az Ady-évben talán érdemes fölidézni ezt a szerény dokumentumot is, mely éppúgy jellemzi a két háború közötti erdélyi magyarság szellemi világát, mint a pályáját kezdő Dsida Jenőt.

Dsida Jenő

A FÉLSZÁZ ESZTENDŐS ADY ENDRE

A sohasem pihenő nagy fekete madár, a suhogó Idő ötvenszer lebbentette meg szárnyát azóta, hogy a sötétszemű, szomorú titán ellátogatott hozzánk. A negyvenedik szárnylebbenésre már el is távozott: talán nem találta érdemesnek tovább időznie ezen a bánatba borult sárgolyón. Mire magunkhoz térhettünk volna a világon végigsöprő, szörnyű vérzivatar után, — a mesebeli óriás már sehohsem volt. Úgy születtek a csillagok erre a keserves erdélyi földre, hogy „sem boldog őse, sem rokona, sem ismerőse” nem volt senkinek. A gondolatai külön gondolatok voltak, — az álmái, a vágyai, a hiteli: külön lélek. Ha ki közeledett hozzá, csak azért tette, hogy legyen kibe ütni, harapni egyet s így ki-ki levezetesse lelke feszültségét, mely a különös záporzagú idők jele volt.

Tény igaz, hogy ma még túlságosan benne élünk ebben a zürzavaros század-előben, a felkavart világhullámok még korántsem simultak el az általános megnyugvás szélcsendjében, de ebből a tényből az Ady megbíráhatatlansága mellett kovácsolni érvet, esztelenség. Esztelenség, mert maga a történelem bélyegezte esztelenségéé. Mint ahogyan az emberélet rövidegét és hosszúságát sem tisztán az esztendők száma határozza meg, hanem a benne kifejtett tevékenységek mennyisége, az élmények összesűrűsödött, avagy széthígult egymásutánja, éppúgy a történelmi korszakok mértékegységének sem lehet csupán az évtizedek mennyiségét számítani be, hanem a történelmi eseményütemek andante-ját, avagy allegretto-ját. Aligha volt még olyan korszak a történelemben, mely olyan rapszodikusan mutatta volna föl a legkülönbözőbb jellegű tömegpszichológiai, faji, politikai és kulturális alakulatok hullámzását, mint jelen századunk eleje. A spanyol inkvizíciók kora talán közelebb állt Petőfihez, mint mihozzánk a háború előtti Ady-korszak. S éppen ezért bizvást állíthatjuk, hogy Ady kora bármily közel áll is hozzánk az időben — most már minden bűnével, erényével, minden szereplőjével, kulisszájával és rendezőjével történelmi távlatban áll előttünk.

Mert nem lehet akkora változást és olyan irányú változást elképzelni az emberi lelkek összességében, mely valaha is paralizálni tudná azokat az értékhatásokat, melyekbe Ady abszolút művészi nagysága beágyazódott. Ami Adyban érték, az éppen azért érték, mert örök és elkophatatlan s az éppen olyan ma, mint volt tegnap, s lesz holnap és egyforma tisztán megítélhető immár a szépet sóvárgó és önkéntelenül esztetizáló lelkek ablakából az idő bármely távlatában...

Keserűen nagy meg nem értések között énekelte szét életét a huszadik század aladdig legnagyobb magyar vátesze, akinek korszakalkotó nagyságát ilyen szűk keretek között még csak sejteni sem lehet. Különben is távol áll tőlünk a közvetlen Ady után következő nemzedék eruptív, ma már szükségtelen lelkesedése, mely... hasonló lélektani törvényeken alapulhatott, mint az ősi katakombázó keresztények rajongó önfeláldozása. Ma már Ady alakjának kontúrjai körülbelül tisztán rajzolódnak elénk s ha valaki még hébe-hóba meg is próbálja ezeket a vonalakat elrajzolni: kísérletét nem lehet többé komolyan venni.

Nekünk erdélyieknek különös jelentőséggel bír az a tény is, hogy Ady Erdély szülötte. A Makkai püspök Ady-könyvében remekül kifejtett „humanumot”, „vox humanat” csak Erdély levegőjében lehet úgy felszippantani, mint Ady halló fülei és érzékeny lelke beitták. De Ady sem tudott többé Erdélytől menekülni; már a háborús idők közepén belesajdul valami:

*Fáj a közelség: messzire megyek
S az ősi Tuhutum-hágta hegyek
Felejtődjenek, halványodjanak
S minden az itthoni pusztulásból:
Nekem elég marad.*

Egyik prózai munkájában, melyet vallomásoknak nevez, Erdélybe veti a megjobbulás minden bizalmát. — Es Erdély mai lírájából, bár tompán és messziről zöngve, de mindenhol kiérezhető az Ady-intonálás.

A jelen Adyt olvasó ifjú nemzedék szinte sóbálvánnyá mered arra a gondolatra, hogy lehetett valaha nem érteni Adyt. Minden szava élesen elhatárolódó és keményen kifejező. Ami pszichológiai tudatalattiság és álomszerű rap-szodikus van írásaiban, az a mai műélvező ifjúságot korántsem hozza zavarba.

De nem hozza őket zavarba az sem, hogy Ady emlékének kicsinyes közömböse — miután az érdemi viták nem adták számukra a kívánatos eredményt — egy semlegesítő gesztussal próbálják elodázní generációk ítéletét. A megformulázott jelszó: Igen közel áll még hozzánk Ady forradalmi egyénisége egész jelentősége, hogysem végleges ítéletet tudnánk mondani nagyságáról. Majd a jövő.

Ez kényelmes így, de valótlán. Mert... a nyelv zenéjének, szókapcsolásának, gondolatfűzésének, általában annak, amit a költészet testének nevezhetnénk, Adynál nagyobb mesterét mai fogalmaink szerint nem lehet elképzelni. Az átlagművelt, Adyt olvasott embernek ez oly világosan és tudottan tűnik szemébe, hogy minden fejtegetést feleslegessé tesz.

Hiába jön dadaizmus, futurizmus és más izmusok rengetege, ezek csak azt teszik nyilvánvalóvá, hogy a jelenben senkinek sem szabad többé úgy írnia, mint Ady tette. És nemcsak azért nem szabad, mert már Ady megtette, mert az általános korizlés ma ismét egyebet kíván. Értsük meg jól: a korizlés csak a mindenkori jelennel szemben változó, a múlttal szemben soha. Ma már nem írunk eposzt, de Homérosz örökszép marad, ma már fejlett verstechnikánk van, s a nyelvi zsonglörködés ezer eszköze áll rendelkezésünkre, ám a primitív Balassi öröknagy marad, — ma már nem írhatunk az Ady Endre hangján és ez a hang mégis örökké tiszta csengésű és el nem halkuló marad.

Mindez pedig összefoglalva azt jelenti, hogy Ady örök emberi és örök magyar emberi új lírája a mai ember szemében már csak a múlt forradalmát jelenti. Vagyis, hogy Ady a mai művelt közönség, főképpen pedig a műélvező ifjúság szívében nem „modern” többé, akinek irodalmi létjogosultsága még vitára adhat alkalmat, hanem sötét magyar homloka körül babérkoszorúval, a nagy lelkek glóriájával belépett a klasszikusok mozdulatlan, de mindig lelket mozgató glédájába.

Közlő CSISZÉR ALAJOS

GYEREKKORI TELEKBŐL

Irta M. JÁNOSSY MARGIT

Elsüllyedt éveimből ha olykor felmerült gyermekkorom, mintha a mesék dagadó hálója hasadna fel, amelyből gazdagon ömlenek elő emlékeim. Derűsek, sötétek, de történésekben én alszom, mint a gyermek, akit költögetek:

— Mondd, emlékszel-e?

E kérdéssel már ki is léptem mostani magamból, gyermek lettem újra, gondtalan vidám; ott szánkázom a hegyoldalban, szembe kacagva a csipős széllel, a vadul kavargó hópelyhekkal. Idefenn a Hargitán, ahol óriási fenyők őrzik a csöndet, zord a világ. A hó vastag szemfődele alatt élettelennek tűnnek a kis zsindeletű házak, a pásztorkalyibák. Lélek is elvéteve jár, de annál tömegesebben a farkasok...

Házunk „foglyok tanyája” — ahogy az itteni favágók és szekeresek hívják, ott húzódtott meg a hegy egyik hajlatában. A falai omladozó, kosaras ablakú boltíves szobáiban kongnak a léptek, zezzugos folyosóin eltévedtem olykor és árnyékaikkal megfutamítottak a sarkok; és telente, ha a hóvihar és a szél dühödten hajtatott odakünn, nyiszorogtak az ereszek és furcsán dorombolt a vén cserépálya kéménye.

Kis román szolgálónk keresztet vetett, és sápadtan suttogta nekem:

— Hallja Doamme sare... Hallja?... Gonosz szellemek járnak...

— Ugyan, ugyan te, bugyuta! Nem a szellemek, a szél... — És továbbra is ott maradtam, az ablak öblében kifelé bámszkozva a csodálatos tájra, amelynek csendjét egy-egy megfagyott madárka puha lehullanása és a fenyőkre telepedő varjak bontották meg, hangosan kárálva: kár, kár, kár!

— Beste varjai, jelzik az újabb havazást, mintha bizony nem volna máris elég! — szólalt meg nagyanyám. Ott ült a kandalló mellett kezében az újsággal, az okulárával, s várta a lámpagyújtást. Reánéztem. Máskor derűs arca, amelyet a kandallóban égő fahasábok fel-fellobbanó lángja éppen megvilágított, most aggodalmasnak tűnt. És én tudtam, hogy ezt az aggodalmat nemcsak a varjak és nem a félelmetesen növekedő hó, hanem Andris szolgálánk szokatlan hosszú elmaradása okozta. Még tegnap lement volt a faluba postáért, de mindmáig nem tért vissza.

— Farkasoktól tart, nagyanyám?

— Azoktól is... Demeter, a hegyi pásztor újságolta, hogy már a faluig bátorodnak és pusztítják a jószágot, jöllehet az embereket is. De most mástól tartok...

Elhallgatott, majd átment a szobájába és megállt az ágya fejénél, amely fölött a fegyvere függött. Kissé hosszabban nézegette, azután nyugtalanul fel-alá járkált a szobában.

— Még most sem jött vissza Andris? — fordult a lámpást hozó gazdasszonyhoz.

— Biza nem, instálom... Most már ugyanvalóst baja eshetett...

Ilyenkor, amikor a lámpás fénye sugaras köröket rajzolt elöttünk az asztalra, szokta behúzni a zsalukat.

— Hagyd az én szobámét behúzatlanul! Odakünn pedig ügyeljete, hogy minden jól be legyen zárva, reteszelve, sohasem tudhatja az ember...

— Instálom, ne maradjak ide bé a tekéntetes asszonnál iccakára?

— Maradhatsz, ha puskázni tudsz! — mosolyodott el nagyanyám.

— Puskázni? Krisztus Márjám, há' mér? — olyan ijedelem szaladt szét fonnyadt bőralma képén, hogy elnevettem magamat.

— Ejnye, micsoda kuncogás ez? — fedett meg nagyanyám. Takarodj a szobádba!

— Úgy, úgy kúsasszonka! — kapott a szón a gazdasszony, feküdjék le, Lenuca béhozza a vacsoráját, a tét meg a piritóst.

Nolens-volens a szobámba vonultam. Jó ideig olvastam. De sehogy sem bírtam elaludni. A fegyverre gondoltam, miért nézegette oly hosszan nagyanyám, azután a farkasokra, de volt más ellenség is... Az újságok cikkeztek a hegyi rablókról. Bizonyára ezek miatt a fokozott elzárkózás s figyelem minden neszre.

A fegyverrel jól bánt nagyanyám. Nyaranta még almát, paradicsomot is célzott le vele a karók tetejéről. Bátyámat is tanította, — de miért nézte ma oly elgondolkozva? — töprengtem, míg elaludtam...

Álmomban Andrist láttam zuzmarától övezetten, szalmával bélelt csizmájában, amint jődögélt hazafelé a keskeny hegyi ösvényen. A fordulónál, néhány farkas ijesztő üvöltéssel fogta körül. Reá rontottak, hogy acsarkodva vájják fogaikat húsába, — ám Andris úgy rázza le magáról őket, mint kutya hátáról a vizet. Egyik bestiával nem bír sehogy sem. Folyton kerülgeti. Hol előtte, hol oldalán van, vést jelző szemmel, csattogó fogakkal, majd hirtelen lendülettel reá szökik, torkába harap — fegyver dörren, a beste visszazuhan, Andris felszakított torkából gőzölögve buggyan elő a vér...

Mindezt azonban csak álmodtam. Ám a lövés valóságosan ott dördült el a közelemben, és én dermedt ijedelemmel vettem ki magamat az ágyból, s futottam át nagyanyám szobájába. Ott állt, hosszú, fehér hálóköntösében, a holdtól szinte világos hajnali szürkületben az áttört ablaküveg előtt, s kezében még füstölgött a fegyver...

És az ablakon túl?

Házunkkal szemben, a lejtős úton a fenyők mellett — mintha ma is látnám — három vad külsejű havasi favágó állt... Börtüszőjük gombjain, vállukra vetett szekerce fokán megvillant a holdsugár. Bajuszuk deres, dértől fehérlett olajos, nyakba lógó hajukon a magas báránybőr süveg is... Kettőjén, mert a harmadikét nagyanyám lőtte le a fejről, s a süveg úgy akadt fenn a mögöttük álló fenyők egyik havas ágán, mint egy csonka szárnyú fekete varjú...

Az ijedtségtől elájultam. Pár nap múltán — ekkor már el is fogták őket, rengeteg bűnnel listájukon — tudtam meg, hogy Andrist, egyetlen férfi védelmezőjét házunknak, hazafelé jöttében megölték, hogy szabadabban rabolhassák ki nagyanyámat, aki egy jól célba talált golyóval, amit ijesztésül szánt — valóban megfélemlítette, elriasztotta őket...

Utóbb tudtam meg azt is, hogy az a golyó volt az egyetlen és utolsó a háznál, mert a többi a bátyám kiszedegette a dobozából és mindet ellövöldözte a nyáron...

Mohácsi Regös Ferenc: Szeretet

NAPLÓ

A SZERETET JEGYÉBEN*

Szabó Ferenc új könyve szerves folytatása az előzőnek, a *Párbeszéd a hitről*-nek, legfeljebb annyi különbséggel, hogy ebben az újbán nem annyira eszméket és vélekedéseket ütköztet az igazság minél alaposabb körüljárása végett, hanem kivált a „Miért élünk, miért hiszünk?” című előadássorozatban a modern, zsinat utáni keresztény életérzést, világnézetet és magatartást igyekszik megfogalmazni. Mondanunk sem kell talán, mily jelentős e törekvése. Hiszen a mai kor embere rendszerint odáig jut el, hogy kérdéseit és kétségeit fogalmazza meg, néha döbbenetes erővel és hittel, mint például az egzisztencialisták, de az emberlét végső problémáinak megoldására vajmi kevés megnyugtató kísérlet történt, hisz még az örök kérdező, Heidegger is jórészt követhetetlenül bonyolult azokban az utolsó elmélkedéseiben, melyekben a lét lényegéhez vélt közel jutni. Nem csodálkozhat ezért senki, ha Szabó Ferenc is a kérdező embert állítja elének könyve bevezető fejezetében, a huszadik századi embert, aki oly sok változtatban mondta el Babitscsal:

*... vagy vedd példának a piciny fűszálat:
miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?*

A század embere ilyen és hasonló kérdésekkel „veszi két tűz közé a létezés képtelenségét” (Nemes Nagy Ágnes nagyon finom meghatározása ez), nem engedve Gabriel Marcel figyelmeztetésének, aki pedig nemegyszer nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a létezés ne tekintsük megoldandó problémának, hanem mindent, a mi személyes létünket is át-fogó valóságnak.

Az ember azonban szüntelenül szembe-találja magát a lét és a létezés problémájával, s a legnagyobb paradoxáival, a halállal. „Mit ér az életünk, ha halálra vagyunk ítélve?” — fogalmazza meg a kérdést Szabó Ferenc, és Pilinszky *In memoriam N. N.* című versét idézi, melyben a költő ugyanevvel a kérdéssel viaskodik:

*Saját végeddel kérdelek:
a göggel égő évek,
az olthatatlan büszkeség,
ha végül úgy se véd meg,
az egész életünk mit ér?
Szólj, rovarok Őrája,
ha öröklétre születtünk,
mért halunk meg hiába?*

Kétségtelen, hogy a tizenkilencedik és huszadik század embere egyre inkább önmaga felé fordult, s mint Gabriel Marcel írja: „elveszítette isteni támpontját”. Mi maradhat hát vigasztalásul? Sokak számára annak elfogadása, hogy életünk egyszerre lét és nemlét, s ha ezt belátjuk, rögtön értelmét veszti a hagyományos hamleti kérdés, a „lenni vagy nem lenni?” vívódása. (Ezt a gondolatmenetet járja végig a Szabó Ferenc által idézett C. Lévi-Strauss.)

„Hogyan kerülhetünk ki ebből az örögi korból?” — veti fel a jogos kérdést Szabó Ferenc, és így válaszol: „Csak felfelé van kitörési lehetőség — a hit által”. A sokszorosan elfásult, hitében és vágyaiban csalatkozott embernek mindenekelőtt magában az életben kell hinnie. Hiszen Jézus azért jött el, „hogy az embereknek életük legyen, és minél több legyen”. Vállalnunk kell tehát az életben való hit kockázatát. Mégpedig a teljes kockázatot. Teilhard de Chardin nagyon szellemes példázatára hivatkozik itt Szabó Ferenc. A *Boldogságról írt reflexiókban* olvashatjuk ezt. Teilhard de Chardin az étellel kapcsolatos emberi magatartást három csoportra osztja. El kell képzelnünk, hogy az élet olyan, mint egy kirándulás. Jó korán kell indulni a hegycsúcs meghódítására. Vannak, akik fáradtak, szkeptikusak, ők el sem indulnak. Vannak, akik szívesen lendülnek neki, de inkább élvezik a zöld mezőt és a szép virágokat, no meg a magukkal vitt elemózsia kínálta örömeiket, letelepszeneek hát a csúcs alatt. És az igazi vállalkozók mindvégig a hegycsúcsra tekintenek, s végül eljutnak oda.

Hogyan válhatunk mi is ilyen lelkes vállalkozókká? Mint éledhet újra kiégett szívünkben a megrongyolt hit? — elsősorban ezekre a kérdésekre ad választ előadássorozatában Szabó Ferenc. Jól látja az életet fenyegető veszélyeket, melyeket oly félelmetes evidenciával fogalmazott meg Konrad Lorenz. S ha ezek a tendenciák elsősorban a nyugati

*Szabó Ferenc: *A szeretet hullámhosszán* (A Szerző kiadása. Róma, 1977)

embert fenyegetik, nem lehet tagadni, hogy a szocialista társadalomban is akadnak olykor példái az elidegenedésnek. Csak akkor maradhatunk meg teljes értékű embernek — mondja Szabó Ferenc, Teilhard de Chardin fejtegetéseire támaszkodva —, ha bensőségebbé válunk, megnyílunk mások számára, és megnyílunk Istennek. „Nem vagy enyém, míg magadé vagy” — írja Szabó Lőrinc, s *A szeretet hullámhosszán*-ban Szabó Ferenc nem tagadja, nagyon hosszú időnek kell eltelnie, míg az ember ráébred a versben megfogalmazott evidenciára. S még újabb benső érlelődés hozza meg az abszolútummá való találkozás lehetőségét. Itt Urs von Balthasar rendkívül szép és figyelemre méltó gondolatát idézi a szerző: „Ha a szeretetben semmiféle szellőcske nem hozza felénk a végtelen illatát, ha nem tudom szeretni felebarátomat olyan szeretettel, amely sokkal messzebből jön, mint az én véges szeretni-tudásom, ha tehát találkozásunkban az, ami joggal viselheti a szeretet kiváló nevét, nem Istentől jön és nem hozzá tér vissza, akkor nem éri meg, hogy megkíséreljük az emberi kalandot.” Az ember állandóan tapasztalja a megélt relatív és a vágyott abszolút feszültségét. „A hitetlen számára ez a feszültség a végtelen felé csupán meddő szenvedély és szenvedés; a hívő itt felfedezi Isten jelenlétét.” Itt, ez a felismerés választja el végérvényesen a hívő embert a lét peremén álló és a halálra figyelő egzisztencialistától. A hívő ugyanis a magáénak érzi Martin Buber sokat emlegetett meghatározását a keresztényi életéről: „Élni annyi, mint halni, hogy valaki szól hozzánk; csak arra van szükségünk, hogy készen legyünk a hallásra.”

Persze a „halló” embert is megkísérik a lét értelmetlenségének kérdései. Maga előtt látja Krisztus kereszthalálát, és arra kell gondolnia, hogy ősi átok nehezedik az emberiségére. Ez az ősi katasztrófa nem más, mint a világban nagyon is meglevő bűn súlya. Pál apostol fejtí ki, hogy a bűn egyetlen ember által lépett a világba, s az ő vétké miatt a halál minden emberre kiterjesztette érvényességét. De ez a halál kettős jelentőségű — mint erről Rahner ír a halál teológiájáról szóló művében —, hiszen a mi perspektívánkból eldönthetetlen, vajon örök kárhozat vagy az örök üdvösség vár-e valakire. Egy ember győzte csak le a halálnak ezt a kettősségét: Krisztus. A hívő számára

tehát az egyetlen megoldás a teljes ráhagyatkozás gesztusának vállalása és gyakorlása.

Ezt a gondolati utat végigjárva döbben rá az olvasó Szabó Ferenc érvelésének világosságára. Ez azért is oly vonzó, mert minduntalan az emberiség legnagyobbjaira hivatkozik mint példákra, mintha a gyarló ember ugyanolyan magától értetődő természetességgel járhatná végig a katharizisnak és a megigazulásnak vagy éppen a szenvedésnek útját, mint ők. S ha a mi utunknak a mélysége talán más is, nem lehet kétséges, hogy a végső konzekvenciák a mi számunkra valóban ugyanúgy felismerhetőek és ugyanúgy adottak.

Ne kövessük tovább Szabó Ferenc előadássorozatát, melynek legizgalmasabb pontjait talán így is sikerült megvilágítanunk, anélkül, hogy ennek a valóban minden ízében modern, egységes, következetes építménynek valamennyi összetevőjét megvizsgálhatnánk. Rendszere azért oly izgalmas, mert arra készíti az embert, hogy keresse a lélek csöndjét, s hogy vállalja végre személyes létének azokat a konzekvenciáit, melyeket a világ zajában oly szívesen felejtünk el. Szabó Ferenc szeretné visszaállítani az elmélkedő, a gondolkodás kockázatát vállaló ember becsületét, s ezért fordul könyvének második részében korunk valóban nagy gondolkodói felé, akik a maguk módján végigjárták már ezt az utat.

„Miért élünk, miért hiszünk?” — kérdi könyve alcímében a szerző. Pedig nemcsak azok felé fordul szomjas érdeklődéssel és rokonszenvvel, akik hisznek, hanem azokat is nyomon követi, akik küzdve, lázadozva igyekeznek egy minél teljesebb, minél emberibb világképet kialakítani, s ha talán nem jutnak is el az élet már idézett „hármasságának” legmagasabb csúcsaira, de a másik ember iránt nyitottakká válnak, figyelmet szentelnek a „te”-nek is. Alighanem itt, ezen a ponton teljesíti ki Szabó Ferenc a párbeszédnek azt a vonzó készségét, mely eddigi műveit is mindig jellemezte, s amely nyitottá, a kor égető kérdései iránt fogékonyra tette magatartását. „A világ elvárja a keresztényektől, hogy keresztények maradjanak” — idézi könyve bevezetésében Camus szavait. De hogy igazán felelős keresztények lehessünk, ahhoz olyan gondolkodókra van szükségünk, amilyen Szabó Ferenc is.

SÍKI GÉZA

PILINSZKY JÁNOS—MAÁR GYULA: SÍREMLÉK

Kinek a síremléke? Aki önmagáé. Akinek nincs titka semmi. Közszemlére meri tenni testét is, lelkét is. A boldogtalanoké. Annyira kitakaratlanok, annyira védtelenek... És a Medve? Szeretetre vágyik, szeretni akar. De minden, minden idegenkedik tőle. Az élet, az asszony, a pillanat, — még az emlék is. Lehet-e a boldogtalan boldog, s lehet-e az emlékből valóság? Az egyetlenből, amely nemcsak a múltat vagy a megeshetőt idézi föl, hanem a minden szeretetnek útját, bárhol s bármikor, a minden szeretetnek útját — a felismeréstől a meggyalázásig. A szeretet-szeretetlenység örök örvénye ez, az önfeláldozásnak és az áldozat elutasításának kálváriája. Utólag mindig megbánt, de mindig újra és újra ismétlődő, mert feledésbe ment, embertelenség. Vajon nem az Istenember sorsát éljük s haljuk meg naponta, testben, lélekben, lelki-furdalásban? Nem őt vallatja minden megcsúfolt éjszaka, melyről azt hisszük, az utolsó, és minden gazdagító vendégség, melyről azt képzeljük, minduntalan, ám csakhamar kiderül, hogy nincs több ugyanolyan, csak egyetlenegy. És terítünk a vacsorához, és ágyazunk az éjszakához. De megszólal valaki a közelben: „Eresszéték szabadon a kutyákat”. És tudjuk, hogy még sok éjszaka lesz, és tudjuk, hogy a vacsora — utolsó.

Pilinszky János darabja nem a megszokott színházat kínálja. Van, aki úgy véli, a Síremlék is, akárcsak többi műve, elsősorban olvasmány, testesebb vereszet, és nem alkalmas színpadi meg-elevenítésre. Inkább nevezhető azonban filozofikus példázatnak, melynek abszurd logikája mögött nagy érzelmi tartalékok húzódnak meg, vagy élőkép-szerű allegóriának, mely neoklasszikus festők kompozíciós rendjét, színek és formák méltóságjeljes atmoszféráját nyújtja. Párbeszédei visszafogottak, sűrítettek, már-már közel állnak ahhoz, hogy retorikába forduljanak, de a költészet sugalmazó és átszellemitő ereje továbbblendíti a buktatókon. Líra, amelynek verssorai között nincs azonnali, szabályos kapcsolat, az összekötő, feloldó bővítesek hiányoznak; az olvasónak-nézőnek kell egészszé formálnia, kiegészítenie és hozzáadnia, vonatkoztatnia a sorokat a mű egészére is, önmagára is. Pilinszky színháza mindenekelőtt a bennünk lerakódó s fel-felpergő képekre,

a bennünk megült hangulatokra, végletes metaforákra épít, arra a belső tapasztalásra, ami már bennünk is felgyült annyi kínból, szennyből, kétségbeesésből, hogy nem kell előttünk mindent kimondani többé, jobb elhallgatni a részleteket, csak a lényegyet, a lényegyet... Jelzésből, fintorból, háttérből éppen eleget értünk. A szavak itt nem a nyílt történést fedik, hanem annak konklúzióját. Mivel Pilinszkyt nem is a világ, hanem a lelkiállapotok foglalkoztatják: mi lesz veled, veled, velünk, ha ezt meg azt megéltük, megszenvedtük, vagy ha „az életet még el lehetne rendeznünk, de a léttel nincs mit tennünk” — az igazi cselekmény, a számon kért „fejlődés” nincs megjelenítve, összefüggései rejtekben maradnak, élénk csupán a végső, kihegyezett konfliktus kerül, a tételes alaphelyzet. Akinek hiányosak a belső élményei, érzelmi tartalécai soványak, aki a maga passióját még nem járta meg, a Síremlék tömbje nem fogja mélyen érinteni. A Síremlékhez is, hasonlóan a többi Pilinszky-darabhoz, evangélium-ismeret, lélek-szolgálat — azt is mondhatnók, kozmikus sorstudat — és megértő emberség szükséges. Ha híjával vagyunk, hogyan tudunk együtt sírni azokkal — mint a darab kívánja —, akik számára a lét kárhozat, a lét a mi sűrű éjszakánk? Amikor csak magunkat tudjuk meggyászolni, másokat meg átkozni? Még akkor is, ha bizonyosak vagyunk abban, semmi sem utolsó az életünkben, ha úgy tetszik is, mindig van folytatás, következik más, mindig csak az utolsó előtti... Követhető ez — követhetetlennek?

A rendező, Maár Gyula meggyőződött arról, hogy Pilinszky színpadképes, játszható szerző, csak éppen olyan kivételes érzékenységgel, látomásos művészre van szüksége, mint ő. A többféle lehetséges megoldás közül az egyik elképzelhető választotta: nem engedett szürrealisztikus csábításoknak, és a darabot jórészt a realitáshoz, a ténybeliséghez közelítette, noha nem hagy kétséget afelől, hogy parabolát játszat, legalábbis egy parabolának általa értelmezett variációját. Hogy valóságosságát erősítse, nyitányként egy angol slágert tétet a lemezjátszóra a szerelemről, mintha valamilyen közhelyet intónálna, s nyilván ezért is zárja le zenével a felvonást, a végén a Piramis együttes énekel: „Szállj, szállj, szállj fel magasra...” Ami a kettő között van: tragédia. Minden szerelemé, minden szereteté. Hacsak a zárókép kórusa — az éneklésbe bekapcsolódnak a szereplők is — és a Medvé-

nek a közönséget invitáló közbenjárása szerint nem adjuk fel nyomban összes beidegzett bizalmatlanságunkat és nem tanulunk meg végre bízni egymásban, hogy higgyünk, hogy szóljunk és élhesünk végre emberhez, önmagunkhoz méltóan. Hacsak nem lesz mindjárt késő, mindjárt, az előadás után, gondoljuk meg most, míg tart az ének... Nehogy akkor, amikor már „minden és mindenki egyetlenesen fehér lesz” — kitakarítva, mesze!ve, gyorsba öltözöttek...

Maár Gyula úgy indítja a művet, mint egy automatizmust, egy zenegépet, amit majd működése alatt vesz kontroll alá, irányítja, kíséri, finomítja, tudatosan fejleszti tovább, s így a mindjobban kidolgozott összhatás, egy többé-kevésbé laza, struktúra keretei közt és a biblikus hevületű motívumutalások révén olyan asszociációkat kelt a nézőkben, amelyek menthetetlenül a katarzisz felé sodorják. Továbbírja a már kinyomtatott darabot: Pólyás-verssorokkal tölti meg, a szöveget itt-ott rövidíti, másutt viszont ismételtet szavakat, mondatokat, helyzeteket, új szereplőkkel bővíti, a három latorral, akik hóhérmunkára jönnek, megölni a szépséget, ledönteni a sírt, elpusztítani minden emléket. Zajok, zörejek lépnek működésbe: a hátunk mögött döntik a kapukat, zúzzák az ablakokat, morajlik a tömeg és „feszít meg”-et kiált. Mint tegnap, mint ma is. De mikor kiált egyértelmű, vitathatatlan „hosszannát”? És felszárnyal az ének, és hull az ámen, görnyed a térd, hogy biztasson: „Hát légvégül is bízzunk ebben az ígéletben”.

A szereplők közül három név. Az első *Töröcsik Marié*. Ő a síremlék. A Nő — szépség és szeretet, olyan elhithető

erővel és intelligenciával, hogy Vanessa Redgrave-et és a fiatal Tőkés Annát egyszerre képes megidézni, egyetlen testben, természetesen egyéniségének hasonlíthatatlan színeivel. Előbb, Fejes Endre Cserepes Margitjában is értésünkre adta, hogy túl a sablonokon, a reá kényszerített típus-szerepeken, jóval többet ér, mint amennyire becsülik, hogy szerep és rendező válogatja: ragyogni tud, ha kell, gyötretetni, ha muszáj, és gyógyítani, ha hiszünk a vigasztalásban. *Iglódi István* Medvéje ember akar lenni s maradni, de hogy emberszámba vegyük, a szeretetét kell tanúsítania. Úgy látszik, ehhez kevés nekünk a szó, kevesek a csodák, elkoptak az imák és a vallomások. Más kell döntő bizonyítéknak. Ölni is kell tudni, áldozattá is kell tudni válni. A néhol sztoikus meditációknak tűnő monológjait is akkora meggyőződéssel, hittel mondja, hogy nem tétovázhatunk — a barátunkká kell fogadnunk, amikor pedig a figurát belső tűzzel, lobogó szenvedéllyel fűti s növeszti fel, egy csapásra öneszmélésünk, öntisztulásunk társává szegődik. *Böszö György* Postása üzeneteket hoz, visz, innen is oda, onnan is ide — egyik világból másik világba. Leveleket, amelyek nem fontosak, feleslegesek mindenkinek. Mi magunk vagyunk fontosak — mint egyetlen ígért a megjavulásra. Angyal is lehet, hírhozó és hírvívő, táskájában a jelennel és a jövővel. Csak egyetlenegy levelet, ajánlottat őriz meg a táskájában. Erre van írva az a titok, amely végső válaszokat és változásokat ajánl, mert így, eddig, ennyire az életünk egyre hiábavalóbb. Lehet, hogy angyal, de még inkább az élő lelkiismeretünk.

HEGYI BÉLA

A BRANDENBURGI VERSENYEK

Bach zenekari művészetének alighanem a csúcspontjára vezet a Brandenburgi versenyek* sorozata. Valószínűleg Karlsbadban találkozott a brandenburgi örgróffal, és az ő felszólítására írta sorozatát, melyet 1721-ben küldött el Christian Ludwignak, a hercegnek ajánlva. Nem legenda, hogy a sorozat darabjai asztali zenének készültek. Persze, eredeti rendeltetésükön messze túlőve, a bachi életmű kivételes jelentőségű darabjává váltak. Mintha ebben az egyetlen sorozatban rajzolta volna meg a zeneköltő legteljesebb önarcképét, melyben

a virtuóz vonások éppúgy helyet kapnak, mint a már-már puritán, eszköztelen vázlatok is (gondoljunk csak a Hatodik brandenburgi verseny rendkívül egyszerű hangszerezésére, melyből mégis csodálatos változatosságú és érzékenységu zenei szövetet alkot Bach).

Ha valaki végiglapozgatja a második világháború előtti hangversenyek műsorát, döbbenet veheti tudomásul, hogy a Brandenburgi versenyek jórészt hiányoztak onnan. Leggyakrabban még a sorozat Harmadik versenyének megszólaltatására vállalkoztak a karmesterek, talán mert ebben a zenekar vonós játékosai mutathatták meg képességeiket.

* J. S. Bach: Brandenburgi versenyek. (Hunga roton, SLPX 11840—50)

Kivételes eseménynek számított, ha a többi koncert bármelyike felhangzott.

Manapság gyökeresen megváltozott a helyzet. A Brandenburgi versenyek sorozata talán a legnépszerűbb műsorszám a zenekari estéknek, nem szólva a nagy világgjára kamaragyűjtésekről, melyek olykor egész estét szánnak a hat mű megszólaltatására. A hangversenyrendező szervek és a menedzserek pedig — felismerve a sorozat népszerűségét — szívesen ösztönzik a különböző együtteseket és zenekarokat megszólaltatásukra. Így aztán napjainkra sokféle előadási gyakorlatuk alakult ki: egyfelől egy klasszikusan kiegyensúlyozott, melyet Otto Klemperer felvételei képviselnek a legjobb színvonalon, másfelől egy nyugtalanabb, mozgékonyabb, modernebb, mely Karl Richter és kivált Nikolas Hamoncourt lemezein ragadja el a hallgatót.

A két pólus között számtalan árnyalat létezik. Hiszen még a legspecializáltabb lemezgyűjtők sem tudnak pontosan számot adni arról, hány felvétele jelent meg a Brandenburgi versenyeknek az utóbbi esztendőök során. A Moszkvai Kamarazenekar sötétebb tónusú, nyugtalanabb, olykor a kiegyensúlyozatlanság érzését keltő előadásmódjának éppúgy megvannak a hívei, mint Milan Munclinger együttesének; nem is szólva az olyan izgalmas ritkaságokról, mint a magyar Rejner Frigyes felvétele vagy August Wenzinger vezényletével a Schola Cantorum Basiliensis együttesének kitűnő lemezei.

Talán elegendő ennyit előre bocsátani annak bizonyosságául, hogy az utóbbi évek egyik legizgalmasabb, legnépszerűbb magyar lemezének ígérkezett a Brandenburgi versenyek felvétele, melyet a Liszt Ferenc Kamarazenekar élén Sándor Frigyes, tehát az arra legkíváncsi-

tabb együttes és vezetője vett lemezre.

Ha összefoglalva a lényegét, egyetlen szóval jellemeznénk az új lemezt, mindenekelelt azt mondhatjuk el róla: szép. Nem kelti az újdonság döbbenetes érzését, viszont mindvégig kiegyensúlyozott, homogén, érezni, hogy a karmester nagyon vigyázott a hangzás kiegyenlített-ségére, s a szólamok plasztikus érvényesítésére. Karcsú hangzások, finom, izléses tónus születik keze nyomán. A hallgató ugyan bizonyos esetekben szívesen venne egy kicsit elementárisabb, lázasabb, dinamikusabb előadást, melyben a szenvedélyek nem ilyen kulturált keretek között jutnak érvényre. De nem kétséges: ez a korhű tolmácsolás! Magunk előtt látjuk a brandenburgi herceg udvarát, amint a meghívottak finom és elegáns csevegésbe kezdenek egy-egy fogás után, miközben az udvari zenekar halkán, mintegy az előtérben játszódo események háttérét szolgáltatva, rövid szünetek közbeiktatásával előadja a hat versenyművet. A hölgyek legyezőjük mögé rejtik fölhevült arcukat, az urak finom bókákat suttognak, a zene pedig szól, szól, míg elő nem parancsolják a fogatokat.

Igaz, azóta két és fél század telt el, s ki tudja hány megrendítő krízis rázta meg a világot. A Brandenburgi versenyek azonban megszakítás nélkül éltek reneszánszukat. Aki az új magyar felvételt hallgatja, néhány pillanatra eljátszhat azzal a gondolattal, hogy egy szerencsés kéz olykor megállíthatja az idő múlását.

Bár ki tudja. Lehet, hogy éppen az az izgalmas, ahogy a remekművek szembeállnak a múlt idővel, ahogy ezek a lázasan tovahömpölgő időfolyamok ott hagyják jelüket az igazán nagy művek zenei szövetében...

(R. L.)

FÁBRI ZOLTÁN: MAGYAROK

Vajon ki érti meg e széles világban a nyakig gombolt fehér ingű, sötét ruhás magyarokat, ahogy idegenül állnak a tenger partján? Azokat, akik nem tudják, hol van Párizs, és azt sem, kivel áll háborúban a német. Csak annyit tudnak, hogy abban az idegen országban, amelybe kerültek, megkereshetnek egy tisztességes házra való, hazaküldhetnek egy vastagvázás biciklit, s a férfiakat nem hívják be katonának. Van-e valahol fesztiválszíri,

amelyik ezt a magyar valóságot tudomásul veszi?

Fabri Zoltán új filmje sok tekintetben kötődik hagyományokhoz. Legelsősorban saját alkotói módszeréhez marad hű a rendező: ismét irodalmi forrást dolgoz fel (Balázs József azonos című regényét), az írói szellem iránti tisztelettel, híven követve gondolatmenetét, mint valamennyi korábbi munkájában. Témaválasztása a Vihar, a Körhinta és a Húsz óra láncolatába illeszkedik. A megjelenítés eszközei ezúttal sem vezetnek túl a filmi realizmus határain;

szilárd epikus vázra építkeznek, pontos kristályszerkezetet alkot. Ebben a vesz-telenül puritán megformáltságú külső héjban a *mag* legalább ennyire egyszerű: az emberség és magyarság lényege van ott, a szétszakíthatatlan struktúrában fogva tartva. A film egyetlen újdonsága — és korszakos értéke is — ez a lényeg, melynek megragadása természetesen az író s a rendező közös dicsősége.

A történet ennyi: egy magyar faluban németországi uradalmakba, a hadba hívott parasztok helyére vendégmunkásokat toboroznak. Összeáll tíz ember, vonatra szállnak, hogy esztendő múltán gazdagabban térjenek vissza. Eltelik az év, a vonat hazahozza őket, a férfiak behívót kapnak. A lényeg azonban nem a történetben, hanem sokkal inkább az apró mozzanatokban, a gesztusokban fejeződik ki. A film szerkezetileg négyes tagolású — az évszakok váltakozása szerint — s a gesztusoknak is négy körét figyelhetjük meg. E szférák szembeesítik a nézőt az ezredév során kialakult vagy hiedelemmé vált nemzeti karakter valamely vonásával, hogy mítoszokat romboljon, igazoljon és építsen.

Az első kör a *munka*, a nagy utazás közvetlen céljának szférája. Amikor elindulnak, ettől félnek leginkább. Aztán megállják a helyüket. Rájönnek, a munka ugyanolyan, mint otthon: az istálló, a lovak, a föld; van gazdatiszt és van gazda. Egységbe fogja őket a közös cél, az izzadságuk árán megvásárolható hazai boldogság. Ám a boldogságnak van más ára is. Mindaz, ami *nem olyan*, mint otthon — az apró mozzanatok második köre — mindaz, amittől fölébred a honvágy: más ízű a pálinka, a dohány, hideg a föld, nincsenek fák a határban, s ahogy Kis Dani mondja: „Itt még a madár se jár”. Míg az első mozzanatkör azt sugallja, hogy nincsen különbség a régi és az új környezetük között, hiszen a munka mindenütt munka; addig a második kör már tudatosít bennük bizonyos eltéréseket. Igazában mégis a harmadik motívumkör tágítja ki horizontjukat.

A tanyára érkezésük első napján két részre osztják számukra a világot, szabad és tiltott területre. Szabad a kastély, tiltott a távolban látható, bekerített tábor, ahol francia hadifoglyokat őriznek. A Föld izolált, csöndes zugából érkezett magyarokhoz aggasztó titkok szorozataként jut el a *történelem*, a mozzanatok harmadik köre. Először Fábi-

án András les rá a táborra az istálló tetejéről, aztán fogoly lengyel asszonyokkal ismerkednek meg. Egy éjszaka lövés dördül, reggelre eltűnik a német kocsis, s kérdezősködni sem szabad felőle. Más alkalommal lerongyolódott orosz katonákat terelnek a mezőn, közben egy német katona lelővi szőkö bajtársát. Végül pedig — együtt a francia foglyokkal — közeli légitámadást élnek át. A háború fokozatosan, mind súlyosabban telepszik rá hétköznapjaikra.

E három szféra, a munka, az idegen környezet és a történelem alkotják a hősök számára teremtett valóságközeget. Fábi Zoltán úgy szerkeszti meg a szférák kapcsolódását és olyan személyekkel népesíti be filmi mikrokozmoszát, hogy szemünk előtt egy, a műfajban eddig nem volt, nálunk teljesen szokatlan kép alakul ki a negyvenes évek első felének valóságáról. Szokatlan, mert hiányoznak belőle a harminc év során agyunkba ivódott történelmi ítéletsemák. Először azon csodálkozunk, hogy a német gazda nem fasizta, aztán azon, hogy nem antifasizta ellenáll. Ehelyett egyszerűen: német gazda, aki az otthoninál jobb körülményeket biztosít portáján a vendégmunkásoknak; aki lehetőségeihez képest emberien látja el a nála elhelyezett francia foglyokat s a lengyel nőket; akinek valahol az orosz fronton elesik a fia, és aki a tüdőbajban meghalt magyar Kondor Ábrisban a saját fiát temeti; de ugyancsak ő az, aki néma döbbenettel, a német gazda nemzeti öntudatával veszi tudomásul a hírt, hogy a háborút el fogják veszíteni. A magyar gazdatiszt jellemformálása szintén finoman árnyalt, sem pozitív, sem negatív irányban nincs elrajzolva. Mindenütt ügyelnek a szerzők a valóság pontos arányaira. A viszonylag jó sorsú franciák ellentétjeként látunk halálosan elcsigázott orosz foglyokat, az emberölés elől megszökö német katonával szemben hidegvérrel mérszóló társát.

A legszokatlanabb azonban talán nem is ez a patikai gondosságú arányérzék, hanem inkább a film történelmi nézőpontja, a magyarok tudati horizontja: az alulnézetben megmutatkozó történelem. Az ideológiai képzettséggel alaposan felvértezett néző hajlamos idegenkedve és hitetlenül fogadni azt az elemi tájékoztatanságot, avagy — a fogalmi ellenpontozás kedvéért — azt a tudati manipulálatlanságot, amivel a magyarok szemlélik az idegen világot. Fogalmuk sincs Hitlerről, a fasizmus osz-

tálytartalmáról, sőt arról sem, hogy a háborúban ki kinek az ellensége. Következésképpen azt sem tudhatják, mi volna az osztályhovatartozásuk szerinti kötelességük az adott szituációkban, tehát azt sem: mi okozhatja bennük morális konfliktust. Úgy gondolom, kár arról vitatkozni, létezhett-e Magyarországon bárhol a világeseményektől ennyire érintetlenül hagyott falu, hiszen a hangsúly nem a dolgok megtörténtségén, a tényhitelességen van, sokkal inkább azokon az erkölcsi reflexeken, amelyek gesztusaikat motiválják. Azon, hogy Fábrián Andrásné forrált tejet ad, majd gyógyszert szerez egy lengyel asszony kisgyermekének, hogy a férfiak mind nyíltabban keresik az eltűnt német kocsiszt; hogy megosztják ebédjüket a francia foglyokkal; hogy Kondor Ábris temetésére papot és kopersót követelnek. Történelmi értéktudat helyett az eposzi hősök természetes morális igazságérzéke mozgatja cselekvéseiket.

Abban látom a film legfőbb értékét, hogy következetesen hű tudott maradni ehhez a szemléletmódhoz, és mégsem engedett meg indoktalan gesztusokat. Amikor a film elején Fábrián András az elkerített táborba szeretne belátni, akkor ebben a szándékban az idegen világba érkezett ember megismerési vágya (a szellemi alapkaland) jelentkezik. Fábrián Andrásné ajándékait az anyaöszton motiválja. A kocsisz eltűnésekor a sorsközösség tudatosulása szül bennük létbizonytalanságot, ami a bombázáskor fenyegetettségi élménnyé teljesedik ki. Ezekhez az alapösztonokhoz járulnak az asszociációként megjelenő otthoni emlékek és beidegződések, s az említett természetes morális igazságérzékkel együttesen alkotják a világban tájékozódás, a cselekvés irányítóját.

Hiba volna azonban azt gondolni, hogy teljesen hiányzik e tíz magyar tudatából a tanult társadalmi értékrend minden nyoma. Legjobban talán éppen akkor döbbennek meg az új környezet igazságtalanságán, amikor a francia foglyok között egy papot ismernek meg. Úgy érzik: ha őt fegyverrel lehet terelni, akkor ez a világ istentelen, és akkor ebben a világban minden megeshet. Másfelől viszont többször leintik bigottságáért Kis Daninét.

Részben a tanult értékek irányítják a mozzanatok negyedik körének számos gesztusát is. E negyedik körben — Kondor Ábris történetén keresztül — az emberlét és a nemzeti lét élménye

fonódik egybe.* Kondor Ábris temetése keményíti meg igazán a félénk csapat gerincét: ellentmondást nem tűrve követelik meg a halál tisztességét, tudván tudva: az ember felebarátja sirjánál önnön életének szerez értéket. Azáltal, hogy a ravatalt körülállók a halandósággal néznek szembe, az idegen temetőben beléjük hasít a végzetes otthontalanság fájdalma, és a háborútól fenyegetettség félelmével eltöltve immár úgy fejtik meg Kondor Ábris álombéli találkozását az utolsó magyarral, mint hazahívó jelt. Mindez azonban nem ölt szavakban testet, csak benne van az agglegény Gáspár Dániel mondatában, amikor válaszol a gazda marasztalására: „Várnak bennünket”. E két szóban összegeződik tíz parasztember minden érzése és gondolata: a szerzők teremtette új magyarság-mítosz. Ez a mítosz természetesen nem totális igényű — elég csak a hősök tudati horizontjára gondolnunk —, a választás keretein belül azonban két-ségkívül hiteles. Egy falu maroknyi magyarja kiszakad téből és időből, túlemelkednek a mindennapok ügyeletes igazságain. A minden esetlegességen túli magyarok. Amennyire konkrét az arcuk verítékével művelt föld, annyira légszerűn stilizáltak ők maguk. A szó legszebb értelmében stilizáltak, ahogyan a művész csak a megfoghatatlant tudja ábrázolni.

Am Fábri nemcsak mítoszt teremt, de rombol is. Filmjének van egy másik dimenziója, másik tudati horizontja; az, amellyel a hősöket mi szemléljük, együtt a rendezővel: a külső nézőpont. Előtünk lelepleződnek az apáról fiúra szálló magyarság-közhelyek — „Még nem tanulták meg a népek, hogy a magyarokkal nem érdemes cimborálni — magyarázza Szabó János. — Mert figyeld meg: mikor győztek magyarok, melyik csatában, hol?” — lelepleződnek, mert Szabó János ajkán hamisan csengetnek, idegenek a film egészétől, jól-lehet a hős őszintén mondja. Szintén kettős hatású a zárójelenet, amelyben a bevonulók az átvirrasztott éjszaka alkoholgőzös kábulatában elénekliek a Szózatot, aztán egy fotográfus megörökíti őket a vonat ablakában. Fábrián András előtt már talán dereng az apjától tanult szokás hazugsága (hogy tudniillik hadbavonuláskor a Szózatot illik énekelni), de a hazafias gesztus mégis a néző tudatában travesztálódik igazán, akár a falra tűzött búcsúfelvétel, amelyen az idő hajlamos lemosni az arcokról a részegséget, hogy csak bizakodó mosolyt lás-

sop az emlékezet. Mi azonban egyszerre látjuk a pillanatot és születő emlékét. Így aztán, visszamenőleg, a többi almáriumi kegytárgy hitelére is következtekünk: egy család, egy nemzet történelmének rekvizitumaira. A befejező képsorban végleg szétfoszlanak a hősiesség mítoszai, hogy helyet adjanak a bombázási jelenet záró tablójára való emlékezésnek, ahol — repülők és robbanások zajában — a magyarok árokban menekültek, a franciák örömtáncot jártak, „egyedül Lyon, a pap ült továbbra is a ládán. Maga elé bámult, a keresztelőrecsüngött a nyakából, a haja a homlokába, a szemébe hullott.” Csak nekünk van, nekünk lehet, kell hogy legyen rálátásunk e hármasság freskóra; kell egyszerre értenünk a félelmet, a hozsannát és a hallgatást. Ezt az egyszerre lét-mítoszt, magyarság-mítoszt teremtő-romboló filmet. Nem közelíthetünk hozzá korlátozott érvényességű kategóriákkal, nem kényszeríthetjük bevált sablonokba. Fábri Zoltán munkája alighanem új korszakot nyit a nemzeti önvizsgálat jegyében fogant művek történetében.

Nem tartozik szorosan a filmkritikai tárgyhoz, de érdemes néhány összehasonlító gondolat erejéig Balázs József regényéről is szólni. Fábri híven követi a cselekmény fő vonalát, csupán sűrítő dramaturgiai összevonásokkal él olykor.

KURTÁG—PILINSZKY*

Hosszú ideig úgy látszott, hogy a század zenéjének meghatározó, egyben folytathatatlan pillanata volt Bartók Béla fellépése és művészi kiteljesedése. Halála után jó néhány évig sem a Kodályt, sem az őt követő iskola nem tudott igazán nagy egyéniséget felmutatni, olyat, aki kitereli medréből a megszakott, egyhangú zenei folyamatot.

Ma már világosan látjuk, hogy ezek nem a stagnálás, hanem az erőgyűjtés évei voltak. Aztán a fejlődés egy bizonyos pontján új nemzedékek jöttek, melyek ugyanolyan magától értetődő természetességgel váltak európaivá, mint annak idején Bartók, s ugyanúgy maguk mögött tudják a magyar zene hagyományait, mint Kodály. A legtehetségesebbeknek közös jellemzője, hogy átértékelték: a második világháború után nem lehet úgy szólni, mint annak

A film szigorúbban, tagoltabban szerkesztett az évszakváltozások kiemelése, illetve a keretes szerkezet által. Kameratechnika hitelesebb miliőt teremt: az ábrázolás részletrealizmusa pontosabb, tisztább Balázs József esetenként modoros népiségénél. Lényegesebb különbség, hogy a rendező kevesebb információt ad a nézőnek, s így az epikus folytonosság hézagai valamiféle homályt teremtenek (innen az a hiedelem, hogy a Magyarok filmballada), ebből eredően a regény inkább az egyedi konkrétság, a film a szimbolikus általánosság hatását kelti. Talán a legfontosabb eltérés: a regény túlvezeti a történetet önmaga keretein, amikor a 16. fejezetben életsorokat kerekít le. A film ebben következetesebb, ugyanakkor hiányzik belőle Fábrián András, a kis életeket nyelő, minden tragikus helyzetet túlélő hős sorsrajzának lezárása. Balázs József végszava azt sugallja, Fábrián Andrásban ölt testet az összetörhetetlen magyarság; ahogy Gáspár Dániel gondolja: „Ez a Fábrián András, ez sohasem fog meghalni...” Összetörhetetlen, ugyanakkor kisszerű is ez a lét. Fábri Zoltán — úgy tűnik — nem akart eljutni a demitizálás e fokáig.

BALOGH TIBOR

előtte. A kifejezésnek új eszközeit keresték hát, s ami igazán izgalmasnak teszi vállalkozásukat: nemcsak kifejezeten zenei inspirációkat vallanak magukénak, hanem szívesen és eredményesen termékenyülnek meg a társművészetekből is.

Kurtág György kiemelkedő jelentőségű képviselője ezeknek az új törekvéseknek. Művészi pályájának fontos állomása a Pilinszky János verseire komponált Négy dal (Op. 11.), mert a maga szuverén zenei világa ezúttal ugyanolyan öntörvényű, hasonló indítatású költői képviséssel találkozott, melyben nemcsak a szavaknak van meg a jelentéstartományuk, hanem mögöttes, asszociációs rendszerüknek is. Az Alkohol című vers például maga is a társművészet, a film eszközetvel él, amikor az emlékek birodalmából a tudat falára fényképezi az egymástól látszólag független, valójában azonban szervesen összetartozó mozaikképeket:

*Kurtág György: Négy dal Pilinszky János verseire. Op. 11. — Bornemissza Péter monodásai. Op. 7. — Hungaroton (SLPX 11845)

Előhívom a lehetetlent,
egy ház áll rajta s egy bokor,
egy néma, néma állat és
egy nadrágszár a szürkülletben.

Az alkoholista képzelgése lenne ez csupán? A zene sem egyértelműen ezt sugallja. Sokkal inkább hihetjük a magányos, a lét peremén álló ember meditatívójának, melynek reménytelenségét enyhíti az utolsó sor groteszk látomása, melynek furcsa vibrálását mestersen emelik ki a zene eszközei.

Az a végtelen egyszerűség, mely a Négy dalt áthatja, ugyanakkor nem jelent zenei szárazságot: Kurtágnak egyetlen kitarított hang is elég, hogy az emberlét tragikumát ábrázolni tudja. Ez alatt a tragikusan kietlen hang alatt csúsznak a fúvós és vonós hangszerek elnyújtott sikoltásai. Olykor azonban ezek veszik át a főszerepet, mint az In memoriam F. M. Dosztojevszkij című versre írott dalban. E nyolc sorban az énekes jóformán prózái szerepére van kárhóztatva, mégis az az impressziója a hallgatónak, hogy egy nagy passió evangélistájának szerepét hallhatja, ez a passió valahol az első keresztényüldözéseknél kezdődik, s végpontja alighanem a második világháború sárga lángokat kilövellő, haláltáboráiban keresendő. Ez a nyolcsornyi

A GYŐRI LEÁNYKAR KONCERTJE ANDRÉ CHÉNIER

A Muzsika című folyóirat a múlt évben közölte Szabó Miklósnak, a Győri Leánykar dirigensének cikksorozatát (Reneszánsz polifónia — egykor és ma). Az alábbi sorok — az első tanulmányból — olyan szempontokra világítanak rá, amelyek régi mesterek műveinek tolmácsolásában immár alapvetően fontosá váltak: „Régi zene előadásában három lehetőség adódik: 1. pontosan követni a szerző szándékait, 2. a legkorszerűbb eszközökkel újjáformálni a művet, 3. az előadó korát megelőző valamelyik stílus eszközeivel interpretálni a kompozíciót mai hallgató számára. E három út közül az utolsó — kettős közvetítettsége miatt — egyre inkább elfogadhatatlannak tűnik, bár a koncertéletben (a mienkben is) még mindig uralkodik. A második megoldás megvilágosító erejű előadást eredményezhet (főleg alkotó muzsikusok vállalkozásában), de ilyenkor inkább azt tudjuk meg, hogyan hallotta

„dal”, melynek zenei eszközei szinte zéróra redukáltak, az emberiség „szégyenének” döbbenetes erejű megszólaltatása:

Hajoljon le. (Földig hajol.)
Álljon föl. (Fölemelkedik.)
Vegye le az ingét, gatyáját.
(Mindkettőt leveszi.)
Nézzen szembe.
(Elfordul, szembenéz.)
Ültözzön föl.
(Föültözik.)

„Csak te meg én” ez a végkicsengése a Négy dalnak, amelyben Kurtág Györgynek sikerült teljesen egyértelművé tennie, hogy a zene nem szükségképpen mond le hagyományra eszköztáráról, ha netán tanul is az elektronikától, s a humánmot sem csupasztítjuk le, ha elszakítjuk egyfajta romantikus hevülettől, s a kifejezőmód végérvényes tömörítésével igyekszünk a lényege közébe hatolni.

A Négy dalt Gáti István adja elő, néhol torkot szorító erővel, átéltséggel. A kitűnő művészekből álló együttest Mihály András vezényli. Rendkívül szép a borító kivitelezése és az ismertető szöveghez illesztett fényképválogatás. A lemez technikai kivitelezése viszont néhol igen gyenge.

(R. L.)

Sztravinszkij Gesualdót, Webern Bachot, milyen az „én Bach fugám”, mi az, ami a mai komponista-előadót a régi pályatárs zenéjéből inspirálta — s nem azt, amit az egykori szerző stílusának teljességével reprezentálni akart. Az utóbbi egy-két évtizedben azonban egyre szaporodik azoknak az előadóknak és együtteseknek a száma, akik és amelyek a régi zenét eredeti hangzásban próbálják felidézni, gondosan utána járva a legapróbb részleteknek is. Esetünkben zenetudományi kutatómunka és előadói fantázia kéz a kézben, előadásról előadásra hitelesebb és előbb produkciói eredményez. Nálunk ezek a törekvések kevésbé éreztetik hatásukat. Ebben a tekintetben főleg kóruséletünk marad el a legújabb külföldi eredményektől.”

A Győri Leánykar estjén a Zeneakadémián izelítőt kaptunk ebből a hiteles előadási stíusból Monteverdi Sacrae Cantionum (Kis vallásos énekek) című, 26 motettából álló művének hallgatásakor. A mester tizenöt esztendő volt, amikor ez a kompozíciója megjelent, s

ezért is sokan iskolagyakorlatként emlegetik. A zenetudomány kiderítette: Monteverdi zenije ezekben a motettákban már érezetli hatását, hiszen technikája szemben áll az akkori zeneszerzési gyakorlattal. Honnan valók a motetták szövegei, mi a tartalmuk? A Bibliából, az officiumból. Szent István vértanú, Ilona antifónája, Krisztus életéről szóló szentírási szövegek (a születés és a halál drámai képei), Aquinói Szent Tamás himnusza (Lauda Sion), Mária-köszöntők (Ave Maria, Quam pulchra es). Az előadás során egységes, szépen megformált motetták hangzottak el, érvényesítve a karvezető értelmezését: „Az előadó, aki a szerző által belekomponált arányon belül, vagy annak túlhangsúlyozásával csúcspontot formál, szép dallamokat emel ki, a szöveg kifejezését keresi (az expresszivitás későbbi értelmében), e zene lényegét érti félre. Lehet, hogy megajándékozza hallgatóját egy-egy »nagy« pillanattal, de megfosztja őt a kompozíció teljességétől.” Hozzászoktunk a romantikus felfogású Monteverdi-értelmezésekhez, s a dírigenseket csábitja is még jó ideig ez, a zeneköltő alkatából eredő kísértés, ami a legegyszerűbb, hiszen jóval nehezebb a kottakép mögé tekinteni, s „megvizsgálni minden adatot, mely a reneszánsz Aufführungspraxis-ára vonatkozik”: tudományos irodalmat, ikonográfiát stb. Szabó Miklós példát adott erre az interpretációra. A karvezető nélkül megszólaltatott Monteverdi-ciklus szólamainak kiegyensúlyozott hangzásával, „egymásomlettségének finom tagolásával”, határozott indításokkal (az egyetlen tévesztés is a kórus erősségét igazolta: azonnal visszataláltak a helyes mederbe) „kárpótoltak” a romantikáért, ahogyan költői remekműveket hitelesen megszólaltató kiválasztottak a sokféle előadói tévedésért.

Kalmár László a legjobb mai kórusművek szerzőinek egyike. Motetták című kompozíciójáról ő maga mondja: „Szeretném, ha a két kiszámíthatatlan rajzú dallam kiszámított, szimultán játéka Európa nagy találmánya, a tiszta ellenpont, a vonalvezetés hajlékonysága kárpótolna az eszközök puritán egyszerűségéért.” Kezünkbe adja kilencféle kórusművének zenei kulcsát, s felhívja figyelmünket kompozíciós eljárására: kétszólamú miniatűrökről van szó, hagyományos feldolgozásban. Van benne a reneszánsz szigorúságából, amely éppen törvényeivel enged utat a költői fantáziának. A Szentírás. és a liturgia a szövegek forrása (In illa, Regnum meum,

Circumdederunt me, Ecce lignum stb), amelyek töredékes felbukkanásai a ciklusban az emlékezősnek (a liturgia korszerű értelmezése!), a benne élésnek olyan váratlan pillanataival lepnek meg, mint mikor egy költő az önmagában épített világot szinte perccenként fogalmazza meg anélkül, hogy gondolna a forrásokra. A források pedig éppen azáltal források, hogy már beleáradtak, s belülről öntözik a termő kertet. Azzal a finom „ráhajlással”, ahogyan Szabó Miklós megközelítette a kilenc motettát, s ahogyan megteremtette kórus és dírigens kapcsolatát, feledtette velünk a művek nehézségét: a könnyedség és az egyszerűség lett emlékezetes élményünk. Mutató darabok Rossini Három vallásos kórusa, s hogy nem lett hivalkodóan csillogó a győriek előadásában (szélsőségesen romantikus), megint csak a karvezető érdeme: Szabó úgy tiszteli a műveket, ahogyan tisztelni kell. (Enélkül még romantikus műveket sem lehet hitelesen tolmácsolni.) Rossini nem tartozik abban az értelemben vett egyházi szerzők közé, ahogyan az egyházzene felismerhető sajátosság kritériumairól. Az izzó romantika azonban nem nélkülözi az ünnepélyességet az ő esetében sem. A három vallásos tétel meglehetősen bonyolult keletkezéstörténete a szerző alkotói korszakának egy részletére is fényt vet, történetesen az 1830—1845 közé eső időre. Rossini saját maga kérte fel a szövegírókat (Goubaux, Hy. Lucas, L. Colet), hogy a három fő erény teológiai foglatatát adják verseikben. A két korábban meglevő zenei tétel (természetesen más szöveggel) kiegészülve egy harmadikkal, a szeretetről szóló imádsággal, éppen a szövegi együvé tartozás révén lett egységes, bár zenei stílusuk eltérő. A fiatal zenetörténész, Grabócz Márta írja a harmadik — kétségkívül legszebb — tételről: „... az ima formájában elénekelt »szeretethimnusz« nemcsak Rossini utolsó remekműveinek, a romantikus nagyoperák szertartásos és imatábláinak méltó testvérdarabja, hanem szerkesztését, stílárís leszűrtségét tekintve is mestermű”. A Három vallásos kórus zongorakísérettel hangzott el. A rendkívüli képességű Győri Leánykar azt a hajlékonyságot és kultúrát reprezentálta (kitűnő szólistájával), amely nem csupán ének-felkészültségük magas fokára, hanem a századok zenéjében tapasztalt stílus-jártasságukra is vall. Az izléses mértéktartás, a koncentráció képesség még inkább emeli rangját a határokon

túl is jól ismert együttesnek. Dicséret illeti Komlós Katalin elegánsan muzikális zongorakíséretét.

Az André Chénier című Giordano opera címszerepét március 30-án az Erkel Színházban Gaetano Bardini olasz tenorista énekelt. A már több hónappal ez előtt felújított operát, tisztán hazaiak előadásában, e sorok írója nem látta. Bardini ebben az előadásban olaszos tempójával, sajátos frazeológiájával, hangjának szépségével atmoszférát teremtett, s a különben más művekben is remeklő Miller Lajost (Gerard), Horváth Esztert (Magdalena) ez a sajátos tempó még tündöklőbbé tette. Bardini azt érzi legjobban, ami Giordano (s általában az olasz opera) „nemzeti” tulajdonsága: a bel cantót, a sokszínű zenei leleményt. Giordano stílusát itt — bár Puccini hatása alatt állt — nem a széles dallammotívumok, hanem a felvett és máris elejtett ötletek határozzák meg. (Ebben talán R. Straußhoz hasonlít.) Mindez fokozza a mű énekelhetőségének nehézségi fokát, koncentrált pontosságot, tökéletességet követel: darabokból kell egy egész dombot összehordani, hogy a részletek is tündökljenek. Az ímént az opera leghálásabb szerepeiről esett szó. De ne essünk végtelbe. A sok részcelemekényt összefogó, időben is arányos felvonások „miniatűrjet”, kórusok és mellékszereplők nélkül aligha ragyognának a főszerepek, s egy-egy díszponált epizódfigura jelentősen meghatározza a mű sorsát. Ezekben az apró szerepekben találjuk meg a legfinomabb hangulatokat. (S talán ezek kidolgozatlansága is az oka, hogy annyi vád érte az opera hazai premierjét.) Giordano nem harsogó művész, s az André Chénier sajátoson pasztell-színekre alapozó művész belső világát tükrözi. A költő figurája inkább a művész-sors romantikus helyzetét sugallja. Tragédiája a művész tragédiája, aki nem láthat tisztán a bonyolult helyzetben, hiszen zsenije „hajtja”. Giordano a francia forradalom reális társadalmi világában mozgatja hőst, aki a szerelem és eszméinek útvesztőiben ellentmondások közé kerülve éppen annak lesz áldozata, amelyről (a valóságos költő) életében így vallott, miközben a szekér a vesztőhelyre vitte: „Volt valami mögötte”. Megkérdezhetjük: miért ez a téma vált legfontosabbá (legsikeresebbé) Giordano életében? Talán mert az egyénien újraformált költő alakjában az elejtett régi, s a keresett új csap össze (nem látványosan),

valamiféle belső nosztalgiával, az új kort bejelentők ösztönös bizonytalanságával? („Új gondolatokat váltson a régi ritmus” — írta a forradalmi költő.)

Az Operaház művészei közül még a Madelant éneklő Komlóssy Erzsébetet, Rozsos Istvánt (a besúgó szerepében) emlitenénk, akik felnöttek a főszereplők mellé. A többiekől mintha az éneklési kedv, a hangulatteremtés igénye hiányzott volna. A kórus remekelt, a zenekar — Bolberitz Tamás vezényletével — csillogan, mégis mértéktartóan töltötte be a kisérő szerepét.

A Zenés Tévészínház Erkel Hunyadi László című operáját mutatta be. Amint a rendező, Vámos László elmondta, nem kis gondot okozott a szereplők kiválasztása, hiszen megrögzött képek élnek a nézőben egy-egy kulcsfiguráról. A választás kiválóan sikerült, s a prózai és operai színeszek szimultán jelenléte megoldotta a nehézségeket. A pergő, sűrített (tehát kurtított) cselekmény, az alakok természetes mozgása, beleélő képessége olyan valósággá avatja az előadást, hogy a képernyőn megtörtént a csoda: ott voltunk Temesvár termeiben, Budán és Nándorfehérvárott. Az illúziókeltés erőnye volt az előadásnak, és segített megétni azt, ami különben is a történelem volt. A rendezés kitágította a lehatárolt képmezőt.

Az ismeretterjesztésben sem lehet közbömbös az ilyenféle módszer, főleg a fiatalok számára. (Örülnénk, ha ezzel a céllal is megismételnék a televíziós programban.) A színeszi teljesítmények közül kiemelkedő Benedek Miklós V. Lászlója. Aki eddig nem ismerte ennek a folyton gyanakbó, a maga félszegségében alattomos királynak a jellemét, most megbizonyosodhatott Arany János balladai jellemzésének igazságáról. Palcsó Sándor hangja, beletestestítve a játéka, telitalálat. Dicsérmünk kell Sárváry Győző alakítását (Hunyadi László), aki Simándytól „vette kölcsön” a hangot, Temessy Hédi Szilágyi Erzsébetét (Horváth Eszter ragyogó koloratúrájával), Menszátor Magdolna Gara Máriaát (Kincses Veronika énekelt). Jó megoldás volt az egyes részeket (felvonásokat) elválasztó egy-egy kép, amely korabeli vármetszeteket ábrázolt. A karmester Medveczky Ádám volt. A tőle megsokott lendülettel vezényelt, sokat adva a megformálás pontosságára.

TÓTH SÁNDOR

Tájékoztató

A KÜLFÖLDI KATOLIKUS KÖNYVKIADÁS ÚJDONSÁGAIBÓL.

A Szolgálat 35. száma „En is munkálkodom” mottóval jelent meg, s anyagát a munka és az élet témája köré építi föl. M.—D Chenu a munka teológiájával, Morel Gyula a munka szociológiájával foglalkozik. Rendkívül izgalmas témát dolgoz fel tanulmányában Alszeghy Zoltán, amikor a munkát úgy elemzi, mint a megváltás folytatását. Sántha Máté Marcel Gallóról, a francia származású, szent életű munkásemberről rajzol rendkívül vonzó, emberi portrét. Szokás szerint megrendítő és tanulságos, az emberi helytállás hősi példát kínáló leveleket közöl a lap a missziókban dolgozó papok és nővérek életéről.

A 36. szám mottója: „En vagyok az út”. A bevezető elmélkedés és tájékoztatás segít eligazodni a szám tartalmában. A folyton változó életben és a meg-megújuló erkölcsi normák között a keresztény embernek és a keresztény tannak is bizonyos mértékig fejlődnie, változnia kell, legalábbis annak a rétegnek, mely korhoz kötött, mely alá van vetve az emberi természettel járó következményeknek. A napi életben, a hétköznapiak sodrában megmaradni Krisztus elkötelezettjének — ez a keresztényi élet lényege, s ebben a vonatkozásban ad tanulságos anyagot a Szolgálat. A bevezető tanulmány Jean-Marie Aubert professzor könyvének egyik fejezete; lényegét körülbelül így foglalhatjuk össze: csak teljes emberségünk mozgósításával válhatunk Isten gyermekeivé. Mai problémákkal foglalkozik Pápai Lajos és Rác György tanulmánya: mindketten a keresztény erkölcs-tan fejlődésének lehetőségeit kutatják és nyomatköszön hangsúlyozzák, hogy e fejlődésre szükség van. Nagy Ferenc „Az „új ember” élménye és küzdelme” című írása pedig azt bizonyítja, hogy a keresztényi élet nem ismeri a megállás és a megnyugvás gondolatát, a megtalált bizonyosság arra kényszerít, hogy szüntelenül újrakezdjük életünk felépítését, hogy mindig többre és jobbra törekedjünk. Gazdag e szám „Eszmé és események” rovata, s szokás szerint igen értékes a könyvek szemléje.

Puskely Mária: Avilai Szent Teréz (Róma, 1977). Avilai Szent Teréz az egyik legmodernebb szentje egyházunknak. Sokszor halljuk a panaszt: mintha csökkenőben volna a szentek kultusza, a század racionális embere inkább kételkedik csodatetteikben, mint ösztönző példát lát bennük. Am Avilai Szent Teréz hősi élete ma is tiszta fényvel ragyog, ösztönzője az emberi gondolkodásnak. Pus-

kely Mária igen szépen megírt könyve nem a szent „titkát” igyekszik megfejtetni, mert véleménye szerint sokkal ésszerűbb, ha nyomon követjük megpróbáltatásokban oly gazdag hősi életét, s máris magától értetődő természetességgel jelenik meg előttünk máig gazdagító és eszményeket adó lelkiisége. A bőséges és mindvégig a források teljességén alapuló életrajz után rövid kis fejezet következik „Avilai napló” címmel, melyben egy mai hívő járja végig Avilai Szent Teréz életének nyomait, majd „Avilai Szent Teréz az imáról” címmel egyre mélyebben hatolhatunk a szent lelki életébe. Jóllehet — és ezt nem árt újra hangsúlyoznunk — Avilai Szent Teréz nagy hatást tett irodalmunkra is, a róla szóló magyar nyelvű irodalom nem bőséges. (Lapunk 1977 februári számában közzöltük Belon Gellért tanulmányát a szentről.) Puskely Mária könyve ebben a vonatkozásban is öröndetes és értékes gyarapodást jelent.

Jállcs Ferenc: Tanuljunk imádkozni (Prugg Verlag Eisenstadt, 1977). A szerző lelkipásztori munkássága során eszmélt arra, hogy szükség van egy tömör, világos, mindenki számára érthető összefoglalásra, melyben az ima lényegéről és módjairól van szó. Ilyen olvasmányoknak szánta érzésünk szerint alapvetően fontos könyvét. E műben „nem Isten tevékenységéről van szó — írja bevezetőjében a szerző —, hanem arra figyeljünk, milyen legyen az ember magatartása Isten keresésében”. Röviden összefoglalva a könyvecske mondani-valóját, arra a meggyőződésre juthatunk, hogy különösen az ima különféle módzatait tárgyalja alaposan Jállcs Ferenc, s nem hallgatja el az imádkozás során felmerülő nehézségeket sem. A jövő társadalmá és az imádság kapcsolatát tárgyaló fejezet, mely különben abból a nagyon fontos felismerésből indul ki, hogy az egész életnek kell imává változnia, leginkább azzal ragad meg, hogy újra meg újra az emberi alázat gondolatát hangsúlyozva figyelmeztet: a jó ima voltaképp a Lélek ajándéka, imádkoznunk kell hát kegyelméért.

José A. Jungmann: A szentmise (Prugg Verlag, 1977). Az alcíme szerint „történelmi, teológiai és lelkipásztori áttekintés”, mely Sántha Máté kitűnő fordításában jelent meg, a liturgikus irodalom egyik legjelentősebb könyve. Bámulatosan gazdag történelmi áttekintést ad mindenekelőtt a szentmise struktúrájának fejlődéséről. Páratlanul izgalmas fejezetekben szól az első keresztények eucharisztiajáról, majd arról, hogyan változott ez az ősi forma az idők folyamán. A könyv második részében „Az eucharisztikus áldozat teológiája” címmel ugyancsak a történelmi folyamatba ágyazva tárgyalja a szerző a szentmise-áldozat fogalmát, a cselekmény ösz-

szetevőit s általában a szentmise értelmét és értékét. A könyv következő részében („A liturgikus forma”) a szentmise mai formájának kialakulásáról rajzol ugyancsak izgalmas, történetileg a legapróbb részletekig meg-alapozott képet, majd „A mise lelki és lei-

ZSINATUTANI ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR A—Z-IG

PIETIZMUS. (A latinban: pietas = jámborság.) Egyháztörténetileg pietizmusnak nevezzük a protestáns egyházakon belül a XVII. század végén fellépett irányzatot, mely megelégtelve a vallási harcokat és hitvitákat, jámborsági cselekedetre helyezte a hangsúlyt. Sokan minden egyházi szervezetet és jogi szabályt elutasítottak, és ezzel kaput nyitottak szekták keletkezésének. A protestáns pietizmus a katolikus egyházra is hatással volt, és kedvező légkört teremtett bizonyos ájtatossági gyakorlatok elterjedésének. Ma a katolikus egyházon belül pietizmuson rosszálló értelemben azt a fajta vallásosságot értjük, mely egyoldalúan csak bizonyos konkrét „erénygyakorlatokra” és „ájtatossági formákra” helyezi a hangsúlyt, anélkül, hogy egész életét Istenért kötelezné el.

PLANETÁRIS. (A latinban: planeta = bolygó.) Planetárison azt értjük, hogy „az egész földkerekségre kiterjedő”. Ma gyakran halljuk a kifejezést, hogy a világ politikai és gazdasági vezetőinek, de a nagy eszmék (pl. kereszténység) hordozóinak is „planetáris méretekben” kell gondolkodniuk.

PLURALIZMUS. (A latinban: plus = több.) Emberek, illetve embercsoportok jogos többfélesége, valamilyen egységes és egy célra törekvő közösségen belül. Így pl. „planetáris méretekben” beszélünk az emberi fajok, nyelvek, kultúrák sokféleségéről az egységes embercsoporton belül. Társadalmi vonatkozásban beszélhetünk az emberek felfogásbeli, világnézeti, műveltségi, vallási többféleségéről valamely országon belül. Az egyházban pluralizmuson értjük különböző felfogású és stílusú keresztények békés egymás mellett élését, a mennyei Atya családjának, az egyháznak egységes közösségében. Teológiai pluralizmus is van, sőt szükséges, mert éppen a különböző

kipásztori oldala” címmel korunknak a szentmisével kapcsolatos leggyakoribb kérdéseit veszi sorra, s ugyanakkor a gyakorló lelkipásztoroknak ad nélkülözhetetlen útmutatást mindennapos munkájukhoz.

felfogások egészséges vitája biztosítja a teológia fejlődését.

A pluralizmussal két véglet áll ellentétben. Egyik a harc és az intolerancia (türelmetlenség, egymás el nem viselése). Másik az uniformizálás (= egyöntetűség megkövetelése). Utóbbit nevezzük „gleichschaltolásnak” is, a nemzeti szocialista Németország rossz emlékű kifejezésével.

PNEUMATIKUS. (A görögben: pneuma = lélek.) Keresztény szóhasználatban Pneuma névvel a Szentlelket értjük. „Pneumatikus egyház”: a Szentlélek hatására, az ő vezetésével működő. Rokkon a „karizmatikus” fogalommal.

POLARIZÁCIÓ. (A görögben: polosz = sark. Ebből a fizika nyelvén: polarizáció — sarkítás.) Ellentétes vélemények robbanásig éleződött feszültsége. A zsinatutáni egyházban főleg a konzervatív és progresszív felfogások polarizációjáról szoktak beszélni.

POLEMIA; POLEMIKUS. (A görögben: polemeo = harcolni.) Egyházi szóhasználatban kiélezett, szeretetlen vitát jelent: akár különböző hitvallású keresztények közt (hitvita), akár az egyházon belül is különböző felfogású teológusok vagy hívek között. Ha a vita az ellenfél személyét és meggyőződését tisztetben tartja, nem polémiaról, hanem dialógusról beszélünk. „Polemikus teológia”: olyan teológiai érvelési mód, mely valóságos vagy képzelt ellenfelekkel szemben, szenvedélyes elfogultsággal küzd; nagyobb fontosságot tulajdonít az elválasztó, semmint az összekapcsoló vonásoknak.

POLIGENEZIS; POLIGENIZMUS. (A görögben: pollisz = sok; genesis = eredet.) Embertani és teológiai szakkifejezés, arra az elméletre, mely szerint az emberiség nem egyetlen emberpártól származik (monogenezis), hanem a föld különböző pontjain egymástól függetlenül tűnt fel.

POZITIVIZMUS. Olyan irány, mely csupán a „pozitív” tudományok leírható, mérhető, számokkal és adatokkal igazolható eredményeit és összefüggéseit ismeri el, — de mit sem akar tudni azokról a kérdésekről, amelyek a tapasztalati világon túra utalnak (a világ oka, célja, a lét értelme, végső soron maga az Isten). Ellentétben áll tehát a metafizikával.

PRAGMATIZMUS. (A görögben: pragma = gyakorlati tett.) Oly életfilozófia, mely mindennek értékét azon méri le, hogy hasznos-e, nem pedig, hogy igaz-e, jó-e, erkölcsileg helyes-e. A vallási pragmatizmus azt jelenti, hogy a vallásban is csak a hasznosságot nézi: jó befektetés, mert megnyerhetjük vele a más világot, ha egyáltalán van.

PRESBITÉRIUM. (A görög és latin egyházi nyelven: presbyter = főszentelt pap.) A „presbitérium” szó szerint papi testületet jelent. A korábbi egyházi szóhasználat csupán építészeti vonatkozásban ismerte a szót: így nevezte nagy templomokban (főleg székesegyházakban) a papságnak fenntartott részt, azaz a „szentélyt”. A Zsinat megújította a szó eredeti értelmét: az egyházmegye pappainak közössége saját püspökük oldalán. Az építészeti presbitériumok a liturgikus reformmal kapcsolatos templomter-átrendezések során nagyrészt meg is szűntek. Protestáns nyelvhasználatban a gyülekezet által megválasztott egyházközségi tanácsot hívják presbitériumnak; presbiternek pedig a hivatalosan megbízott egyházközségi vezetőket, lelkészeket. Presbiteriánus egyházaknak nevezik azokat a protestáns egyházakat, amelyek nem ismerik el a püspöki, azaz „episzkopális” intézményt, hanem az egyházi vezetést a presbiterek testülete végzi.

PRIMÁTUS. (A latinban: primus = első.) Általánosságban főséget, elsőséget jelent, mint például ebben a kifejezésben: „A szeretet primátusa”. Leggyakrabban azonban, mint teológiai szakki-fejezést használjuk: így nevezzük a római pápa főségét a katolikus egyházban. Ez a főség nemcsak tiszteltbéli elsőség, hanem joghatósági. Azaz: a pápa — elvben — minden keresztény hívő közvetlen lelkipásztor, akit intézkedéseiben semmiféle „szolgálati út” nem kötelez. Ő a világ püspöki testületének feje is; hozzájárulása nélkül e testület össze sem

hívható és nem határozóképes, kivéve egyetlen esetet: magát a pápaválasztást. A pápai primátust már az ősegyház is elismerte, gyakorlati módja azonban a történelem során sokat változott. Az I. vatikáni zsinat (1870) dogmaként mondta ki a primátust, és a pápai hatalmat az abszolutisztikus (parlament nélküli) monarchiák mintájára tekintette. A II. vatikáni zsinat szükségesnek látta hangsúlyozni, hogy a püspökök is isteni joggal vezetik az egyházat, és a pápával együtt közös testületet alkotnak. (Lásd a *Kollegialitás* címszót.) Hangsúlyozta azonban, hogy e kollegialitás semmit sem vesz el a primátus korábbi értelmezéséből.

A primátus nem azonos a pápai tévedhetetlenséggel (lásd az *Infallibilis* címszót), de mindkettőt egyidejűleg mondták ki dogmaként.

RACIONALIZMUS. (A latinban: ratio = értelem.) Az a felfogás, mely egyedül az értelmet tekinti az ismeretek forrásának. Szélsőséges formája tehát csupán „ész-vallást” hajlandó elfogadni: ezért elutasítja a kijelentkezést, a szentírást (mint Isten üzenetét, nem mint kultúrtörténeti emléket), és elutasítja az egész természetfeletti (transzcendens) világot. Van azonban a szónak jó értelme is. A zsinatutáni teológiai viták során ugyanis nem egyszer „racionalistáknak” neveztek olyan teológusokat, akik (mint pl. Karl Rahner), a keresztény hitet első sorban az értelem fényénél akarják korszerűen bemutatni a mai embernek. Természetes, hogy az ilyen „értelmes” hitnek is életté kell válnia; nem rekedhet meg az üres okoskodásnál. Nyilvánvaló az is, hogy az emberek különböző pszichológiai adottságúak, és ezért olyanok is sokan vannak, akiket nem „racionális” érvek vezetnek el Istenhez, hanem személyi ráhatások vagy benső élmények. Ilyenkor is szükséges azonban, hogy minden „nagykorú keresztényben” a hit „ésszerű meggyőződésé” váljék. (Róm. 12.1.).

REFORMIZMUS. (Nem azonos a reformációval!) Olyan szellemi magatartás, mely nemcsak nyitva áll a reformok előtt, de azok megvalósítását sürgeti. Nevezik progresszív (= haladó) magatartásnak is. Szélsőséges reformistáknak — rosszálló szóval — azokat nevezik, akik semmi érzéket sem tanúsítanak a régi értékek iránt, sem nem hajlandók tudomásul venni, hogy sok ember nehezen tudja befogadni az újat.

REHABILITÁCIÓ. (A latinban: re = újra, habilitás = alkalmasság.) Összetételben: „Az eredeti állapot helyreállítása”. Közismert jogi és egészségügyi kifejezés. A zsinatutáni teológiában Jézus megváltó művéről mondjuk, hogy „rehabilitálta” az embert: vagyis jóvátette azt, amit a bűn elrontott; visszaadta az istengyermekség kegyelmét.

RELATIVIZMUS, RELATIVIZÁLÁS. (A latinban: relatio = viszony, függés.) Relativizmus az a nézet, mely szerint nincsenek abszolút, minden időre és minden emberre érvényes igazságok és erkölcsi szabályok, hanem mindezek az igazságok korok és egyének szerint változhatnak, tehát „függenek” bizonyos körülményektől. Valamely igazságot „relativizálni” annyi, mint abszolút érvényét kétségbevonni. A relativizmus mindenestre téves, amikor elvileg tagadja abszolút igazságok létezését. Az erkölcsstanban relativizmus volna, ha valaki tagadna olyan alapvető erkölcsi elvet, mint például az élet tisztelete. A gyakorlatban viszont előfordult, hogy a hivatalos egyház maga is „relativizálta” korábbi elvi álláspontját: így például a pogány vallások megítélésében. Régebben e vallásokat és azok minden kultuszát, rítusait önmagukban véve rosszszaknak és bűnösöknek minősítette. Ezzel szemben a zsinat, a nemkeresztény vallásokról kiadott nyilatkozatában, e vallásokban az Istent kereső emberi szellem tapogatózásait, és Isten felé vezető előkészítő utat lát.

RESSENTIMENT. (Ejtsd: rösszanti-man. A franciában ressentir = érzékenyen visszaemlékezni.) Pszichológiai műszó: így nevezik azt az állapotot, amikor valaki egy régi sérelem emlékét nemcsak nem tudja, de nem is akarja felejteni, mindig újra felidézi és szinte lelkében melengeti. Ökumenikus vonatkozásban így nevezik azt a magatartást, amikor egyes egyházak még ma is felhánytorgatják a sérelmeket, amelyeket a történelem során egymástól el kellett viselniük.

RÉSZEGYHÁZAK. (Lásd: helyi egyházak.) Az egyetemes egyházhoz tartozó, területileg egységes katolikus közösségek. (Például: „magyar egyház”).

REZIGNÁCIÓ. (A latinban: resignare = megsemmisíteni, visszaadni, valamilyen veszteséget „lefrni”). Valamely küzdelem reményvesztett feladása. Bár jelentése

szerint minden csüggedtségre alkalmazható, mai egyházi szóhasználatban azokkal kapcsolatban említik, akik a zsinati reformok késlekedése vagy elmaradása miatt csüggedtek el. Ily értelemben használta e szót az a kiáltvány, amelyet 1970-ben 33 neves teológus írt alá „Az egyházon belüli rezignáció ellen”.

RIGORIZMUS. (A latinban: rigor = szigor, keménység.) Indokolatlanul szigorú lelkiélet és lelkiezetői magatartás, mely nem ismer kíméletet az emberi gyengeségekkel szemben. Lélektani háttérében többnyire aggyáosság és benső félelem áll, egybekötve humorérzék hiányával. (Lásd a Janzenizmus címszónál is.) Rigorista: aki ilyen magatartást tanúgít. (Ugyaninnen származik a „rigorózus”, azaz mogorva jelző is.)

RITUALIZMUS. (A latinban: rítus = vallási szertartás.) Rosszalló értelmű szó, mely a rítusokat szabályozó aprólékos egyházi előírások túltengését jelenti. A katolikus egyházban a reformáció ellenhatásaként burjánzott el. Merev egyöntetűséget (= uniformitást) hozott szavakban és a legkisebb mozdulatokban is. A liturgia (= nyilvános istentisztelet) ez által elveszítette életközelségét, és elveszítette idegen kultúrákhoz való alkalmazkodó képességét. A Zsinat elindította a liturgikus reformot, de első eredményei után a reformot ismét új ritualizmus kezdte elnyelni. A ritualizmussal lényegében azonos értelmű a „Rubricizmus” szó is. (A latinban: rubrica = rovat.) Egyházi nyelvben: valamely rítust szabályozó előírások egy-egy pontja.

SENSUM FIDELIUM. (A latinban: sensus = érzék; fidelis = hívó.) A keresztény hívek „hit-érzéke”. A bennük működő Szentlélek világosságával, saját józan eszük, keresztény meggyőződésük és élő hitjük alapján, szokatlan fogalmazású, újszerűen hangzó tanításokról általában meg tudják ítélni, hogy azok összhangban vannak-e az evangéliummal. Részben hasonló kifejezés a „Sensus communis” (vagy másképp: „consensus fidelium”), azaz a hívek közmeggyőződése. Ha valamilyen tant mindig, mindenütt, püspökekkel együtt szinte mindnyájan vallanak, ezt a tant akkor is a keresztény hithez tartozónak tekintjük, ha nincs külön dogmaként kihirdetve. Ez volt a helyzet például Mária megdicőülésének tanításával a dogma kihirdetése, 1950 előtt.

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
1853 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

---

S O M M A I R E

György Rónay (1913—1978). Une douloureuse nécrologie ouvre notre numéro de Mai: le 8 avril, György RÓNAY, Directeur de notre revue VIGILIA, est subitement décédé. En ce moment de deuil, le stade avancé des travaux d'imprimerie ne permet à la rédaction qu'une rapide nécrologie pour dire adieu à son regretté disparu. En attendant de rendre hommage que nous devons à son souvenir, nous tenons à exprimer ici que nous avons perdu en lui une personnalité marquante de la vie intellectuelle hongroise. La culture européenne, en particulier chrétienne, n'avait ni domaine, ni époque où György RÓNAY n'aurait pas été versé, qu'il n'aurait pas abordés avec compétence. Talent multiple, il a excellé dans nombre de genres littéraires, tels que le roman, la nouvelle, l'essai. Les volumes imposants de ses études littéraires témoignent de son désir de communiquer à tous les richesses de son esprit. Mais le genre le plus cher à son coeur était la poésie. Son oeuvre poétique abondant et varié de ton occupe une place de choix dans la poésie lyrique hongroise du XXe siècle. Ses traductions littéraires — tant en prose qu'en vers — donnent la mesure de ses dons d'interprète fin et de styliste brillant.

Katalin DÁVID: *Contributions à l'histoire des abbayes de Bénédictins à Hahót et à Csátár*. Dans son étude, l'auteur rend compte des recherches qu'elle a poursuivies au sujet de ces deux abbayes lesquelles, situées dans le Sud-Ouest de la Hongrie (comitat de Zala), ont tenu un rôle important dans la spiritualité médiévale hongroise. Grâce à ses recherches, de nouvelles données ont été mises au jour à l'appui de l'hypothèse selon laquelle le monastère de Hahót aurait été fondé avant la conquête arpadienne et non pas au XIIIe siècle comme on le croyait auparavant. Les investigations de l'auteur méritent d'autant plus l'attention qu'elles jettent un jour tout nouveau sur le rôle que les structures d'administration ecclésiastique héritées de l'Empire franc avaient tenu dans l'entreprise du roi saint Etienne pour organiser l'Eglise de Hongrie. — Prof. József BORÓVI de l'Académie de Théologie catholique de Budapest: *L'Eglise telle qu'elle fut organisée en Bohême, en Pologne et en Hongrie* — Tibor SOMLYÓI TÓTH: *Joculator Dei* (portrait de saint François d'Assise composé à partir de documents historiques) — Géza OTTLIK: *A propos des nouvelles de Kosztolányi* — Fragment tiré de la monographie de József DANCS sur la ferme d'Etat de Báboina, célèbre pour son haras créé il y a deux cents ans — *Notes sur l'art* par Jenő GADÁNYI (1896—1960), éminent maître de la peinture hongroise contemporaine.

Pour les belles-lettres, relevons le récit de Sándor KENDE et M. Margit JÁNOSSY, les poèmes de Kálmán DUDÁS, László GALAMBOSI et István HUNYADI.

INHALT

György Rónay (1913—1978) ist gestorben. Mit einer traurigen Ankündigung beginnt die Mainnummer unserer Zeitschrift. György Rónay, Chefredakteur der *Vigilia* ist am 8. April plötzlich gestorben. Wegen der fortgeschrittenen Druckerei-Arbeiten kann hier die Redaktion des Blattes nur in einigen Zeilen von ihrem verewigten Leiter Abschied nehmen. György Rónay war eine bedeutende Persönlichkeit des gesamten ungarischen Geisteslebens. Auf eine entsprechende Würdigung seiner vielfältigen Tätigkeit werden wir noch zurückkommen. Schon der jetzige kurze Nekrolog weist aber darauf hin, dass es kein Gebiet und kein Zeitalter der christlichen und europäischen Kultur gibt, wo er nicht wohl bewandert und mit der geistigen Atmosphäre derselben nicht vertraut gewesen wäre. Hunderte von Studien und dicke Essaybände bezeugen wie sehr er diesen beinahe unermesslichen geistigen Schatz zum Gemeingut machen wollte. Dabei blieb ihm noch Zeit eine Reihe von Romane zu schreiben, nicht zu sprechen von seinem poetischen Schaffen, sowie von den unzähligen lyrische und Prosa Übersetzungen die einen reichen Kapitel der ungarischen Lyrik des 20. Jahrhunderts bedeuten.

Katalin Dávid: Über die Gründung der Benediktiner-Abteien von Hahót und Csatár. Die Verfasserin des Artikels berichtet über ihre Forschungsarbeiten im Zusammenhang mit zwei mittelalterlichen Benediktiner-Abteien. Diese Forschungen bekräftigten die Annahme, dass das Kloster von Hahót nicht wie man bisher glaubte im 13. Jahrhundert, sondern noch vor der Landnahme gegründet wurde. Höchst interessant ist in diesem Zusammenhang die Feststellung der Verfasserin, dass die ungarische Kirchenorganisation nach der Landnahme sich in viel grösserem Masse auf die bereits bestehende karolingische kirchliche Organisation stützte, als man es bisher angenommen hat. — *József Borovi*: Die böhmisch-polnische und die ungarische Kirchenorganisation. — *Tibor Somlyófi Tóth*: Joculator Dei (ein geschichtliches Porträt von dem heiligen Franziscus von Assisi). — *Géza Ottlik*: Über die Novellen von Kosztolányi. — *József Dancs*: Ein Gestüt wird geboren (Fragment aus einer Monographie über Bábolna). — *Jenő Gadányi*: Notizen über die Kunst des namhaften Malers.

Im Literaturteil eine Erzählung von *Sándor Kende*, Gedichte von *Kálmán Dudás*, *László Galambosi* und *István Hunyadi*.

CONTENTS

György Rónay (1913—1978) dead. The May-issue of our review begins with a mournful news. On April 8, György Rónay, managing editor of *Vigilia*, passed away unexpectedly. Due to the advanced stage of press-work of this number, the editorial board can only devote a few lines of farewell to their departed leader, who was an eminent personality of Hungarian intellectual life. As to his activity, we will revert to it later. The present brief obituary points out that there was no such field or epoch of Christian and European culture where György Rónay was not well versed in, or familiar with; and hundreds of essays as well as bulky volumes witness that he was anxious to make his vast knowledge public property. Besides, he found time to write a number of novels, not to mention the rich harvest of multicoloured poetry he bequeathed to us, which forms a chapter of high value of XXth century lyrics in Hungary.

Katalin Dávid: The foundation of Benedictine abbeys of Hahót and Csatár. The authoress reports her research work into the history of the foregoing two medieval Benedictine abbeys in Western Hungary. The results of her investigations corroborated the assumption that the monastery of Hahót was not founded in the XIIIth century, as supposed, but prior to the Hungarian conquest. In this connection, Katalin Dávid makes an interesting statement, namely, that the church organisation after the conquest was relying greatly on the existing Frankish church organization. — *József Borovi*: Church organization in Czechoslovakia, Poland and Hungary. — *Tibor Somlyói-Tóth*: Jocolator Dei (historical portrait of St. Francis of Assisi. — *Géza Ottlik*: The world of Kosztolányi. — *József Dancs*: A stud-farm comes into being (selection of the monography on Bábolna). — Notes of *Jenő Gadányi*, well-known painter of fine arts.

The fiction part includes a short story by *Sándor Kende*, as well as poems by *Kálmán Dudás*, *László Galambosi* and *István Hunyadi*.

A Vigilia hírei

— A Fészék Klub irodalmi estjeinek sorában február 17-én rendezték meg *Rónay György estjét*. Az est bevezető előadását Rába György tartotta, míg a szerző költeményeit és prózai írásait Bánffy György, Bodor Tibor, Sütő Irén és Szilágyi Tibor tolmácsolták. Közreműködött Hernádi Lajos zongoraművész.

— A CSEO documentazione 1978 januári száma közli *Rónay György*nek a Vigilia 1977 decemberi számában megjelent, *Hol tartunk?* című tanulmányát, továbbá *Miklós Imre* államtitkár Magyar Hírlapnak adott interjút, melyet a bolognai lap a Magyar Kurír 1977. szeptember 1-i kiadásából vett át.

— A *Neue Zürcher Zeitung* január 2-i száma a magyar állam és az egyházak viszonyával foglalkozó cikkében többek között a Vigiliában — Cserháti József püspök, Nyíri Tamás és Csanád Béla tanulmányai alapján — közölt statisztikai adatokra hivatkozik, majd a következőket írja: „Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vallási közösségek maguk is megváltoztak. Ez mindenekelelt a katolikus egyházra vonatkozik, amely levetkőzte feudális és klerikális vonásait, és inkább ös-keresztény értelmű közösséggé vált. Ezen a módon próbál szembeszállni korunk kihívásaival. Protestáns, vala-

mint katolikus részről is pozitívan itéli meg az egyházak egymás közti kapcsolatát, és ez olyan megállapítás, amely valószínűleg az említett körön kívül is érvényes. Például azt jelenti, hogy egy református tiszteletes szeminariumot szervezett Teilhard de Chardinról, s ezt mindenekelelt katolikusok látogatják... A helyzet de facto ökumenikusként jellemezhető, a nyugat-európai sok, pusztán névlegesen ökumenikus törekvéssel szemben.”

— Lukács Lászlónak a Vigilia, ez évi januári számában megjelent *Az ember: ég és föld fia* című tanulmányát ismertette március 12-i számában a Freiburgban megjelenő *Christ in der Gegenwart* című katolikus hetilap, „Igazság, tevékenység, szeretet” címmel. Ismertetését így vezeti be: „A Vigilia című magyar katolikus folyóirat egyik szerzője, Lukács László egy nálunk ritkaság számba menő kísérletet tett egy keresztény antropológia kidolgozására.”

— *Nyíri Tamás* professzor, szerkesztő bizottságunk tagja április hónapban részt vett a Pax Christi Internationalis vendégeként a szervezet évi közgyűlésén Hágában. Ebből az alkalomból előadást tartott a tilburgi katolikus főiskola teológiai fakultásán a mai magyar teológia feladatairól.

HUNGAROTON MŰVÉSZLEMEZ AJÁNLAT

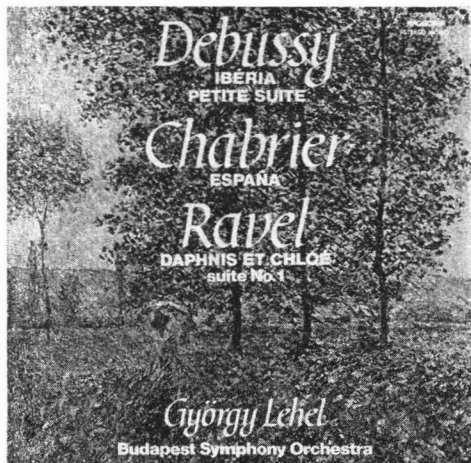

LISZT FERENC:

Dante szonáta
Tánc a falusi kocsmában
(I. Mefisztó keringő) h-moll szonáta
Ránki Dezső (zongora)

SLPX 11944

ára: 70,— Ft

DEBUSSY: Ibéria

DEBUSSY: Kis Szvit

CHABRIER: Espana

RAVEL: Daphnis és Chloe — I. szvit

MRT Szimfonikus Zenekara
vezényel: Lehel György

SLPX 11876

ára: 70,— Ft

OSVATH JÜLIA ÉNEKEL

(Nagy magyar előadóművészek)
Részletek Mozart, Erkel, Verdi és
Smetana operáiból

SLPX 11818

ára: 70,— Ft

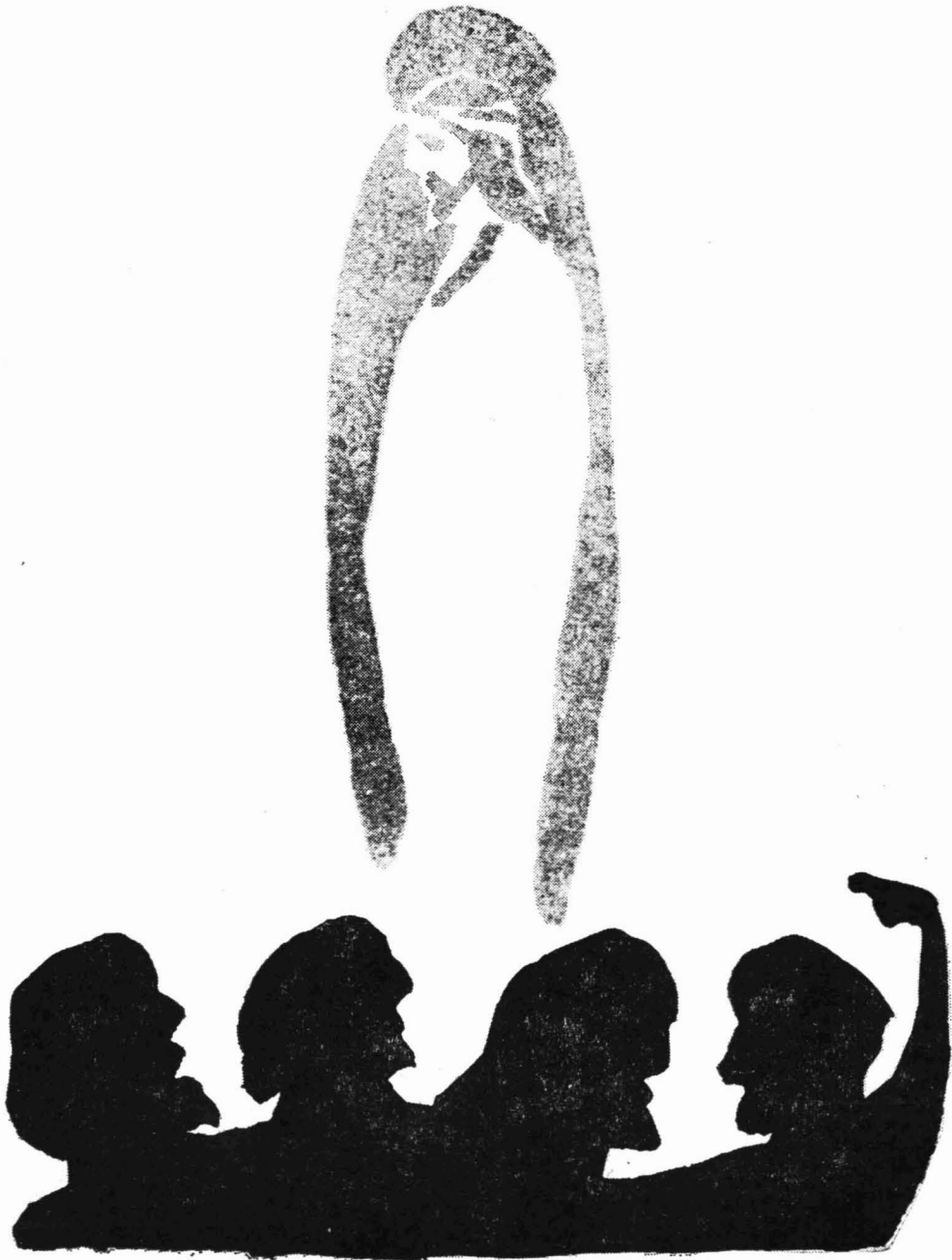

BENIAMINO GIGLI ÉNEKEL

1919—1929 között készült felvételek.
Részletek Gounod, Donizetti, Puccini,
Meyerbeer, Bizet, Flotow, Lalo, Boito
operáiból

LPX 11682

ára: 70,— Ft

Kálmán 78

Bálint Endre munkája